

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

**TÜRKİYE'DE İPARD KAPSAMINDA DESTEKLENEN SÜT SIĞIRI
İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ, HİBELERDEN
YARARLANMA DURUMU VE KAZANIMLARI**

DOKTORA TEZİ

İhsan BİLİCİ

Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı

HAZİRAN 2016

SAMSUN

T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

TARIM EKONOMİSİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE İPARD KAPSAMINDA DESTEKLENEN SÜT SIĞIRI
İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ, HİBELERDEN YARARLANMA
DURUMU VE KAZANIMLARI**

DOKTORA TEZİ

İhsan BİLİCİ

(12211009)

Tezin Savunma Tarihi : 3 Haziran 2016

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Vedat CEYHAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Tarım Ekonomisi Anabilim Dalında

İhsan BİLİCİ Tarafından Hazırlanan

**TÜRKİYE’DE İPARD KAPSAMINDA DESTEKLENEN SÜT SIĞIRI
İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ, HİBELERDEN
YARARLANMA DURUMU VE KAZANIMLARI**

**başlıklı bu çalışma jürimiz tarafından ...../...../..... tarihinde yapılan sınav
ile DOKTORA tezi olarak kabul edilmiştir.**

Başkan : **Prof. Dr. Murat SAYILI** .....
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

Jüri Üyeleri : **Prof. Dr. Vedat CEYHAN** .....
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Prof. Dr. Osman KILIÇ .....
Ondokuz Mayıs Üniversitesi

Doç. Dr. Orhan GÜNDÜZ .....
İnönü Üniversitesi

Yrd. Doç. Dr. Bilge GÖZENER .....
Gaziosmanpaşa Üniversitesi

..... / ..... / 2016

Prof. Dr. Hüseyin DEMİR
Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Araştırmanın her aşamasında yakın ilgi ve desteğini gördüğüm, birlikte çalışmaktan büyük keyif aldığım tez danışmanım Sayın Prof.Dr. Vedat CEYHAN'a, öneri ve yapıcı eleştirileriyle çalışmanın olgunlaşmasında büyük katkıları olan değerli Tez İzleme Komitesi üyelerim Prof.Dr. Murat SAYILI ve Doç.Dr. Osman KILIÇ'a, gülyüz ve destekleriyle her zaman yanımda hissettiğim Tarım Ekonomisi Bölümü'ndeki hocalarımın en içten teşekkür ve saygılarını sunarım.

Ayrıca çalışmam boyunca destek ve anlayışını eksik etmeyen Strateji Geliştirme Başkanı Sayın Kerim ÜSTÜN'e, görüşme talebimi geri çevirmeyen süt sığırcılığı işletmelerinin değerli sahiplerine, çalışmamaya yapmış olduğu katkıdan dolayı Dr. Şevket KALANLAR'a teşekkürü bir borç bilirim.

Hayatım boyunca her zaman desteklerini gördüğüm, beni bugünlere getiren babam Arif BİLİCİ ve annem Şükriye BİLİCİ'ye, moral ve motivasyon açısından sürekli yanımda olan kıymetli ağabeyim Doç. Dr. Ali BİLİCİ'ye, eğitimim süresince maddi ve manevi desteğini esirgemeyen ve büyük bir sabır ve özveriyle beni destekleyen sevgili eşim Döndü BİLİCİ ile oğlum Hayrettin Arif ve kızım Hülya İREM'e sonsuz teşekkür ediyorum.

Bu çalışmanın, araştırmacılara, hibe desteğinden faydalanan ve faydalanmayı düşünen başvuru sahiplerine, süt sığırcılığı işletme sahiplerine, süt sığırcılığı ile ilgili politikalar oluşturan ve uygulayan kurumlar ile konuya ilgi duyan herkese yararlı olacağını ümit ediyorum.

Haziran 2016

İhsan BİLİCİ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
ÇİZELGELER LİSTESİ.....	viii
ŞEKİLLER LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xii
ÖZET.....	xiii
ABSTRACT.....	xv
ÖNSÖZ	v
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Önemi.....	3
1.2. Araştırma Soruları ve Hipotezleri.....	3
1.3. Araştırmanın Amaçları.....	4
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları.....	4
1.5. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi	4
1.5.1. 2007–2013 dönemi AB mali yardımları ve IPARD.....	4
1.5.2. IPARD 2014-2020 dönemi	11
2. LİTERATÜR ÖZETLERİ	13
2.1. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Ekonomik Analizi İle İlgili Çalışmalar.....	13
2.2. Etkinlik, Verimlilik ve Karlılık Analiziyle İlgili Çalışmalar	13
2.3. IPARD, Hibe Desteklemeleri ve Fayda Masraf Analiziyle İlgili Çalışmalar	13
3. MATERYAL VE YÖNTEM.....	33
3.1. Materyal	33
3.2. Yöntem	33
3.2.1. İşletmelerin belirlenmesi ve anket aşamasında uygulanan yöntem	33
3.2.2. Analiz aşamasında uygulanan yöntem.....	34
4. ARAŞTIRMA BULGULARI.....	43
4.1. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Analizi.....	43
4.1.1. İşletmeler, işletme yöneticileri ve nüfus yapısına ait genel bilgiler.....	43
4.1.2. İşletmelerin sermaye yapısı.....	46
4.1.3. İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları	50
4.2. İşletmelerde Süt Sığırcılığı Faaliyeti ve Programa İlişkin Bilgi Düzeyi.....	58
4.2.1. İşletmelerde süt sığırcılığı faaliyetine ilişkin teknik bilgi düzeyi	58
4.2.2. İncelenen işletmelerde IPARD programına ilişkin bilgi düzeyi	63
4.2.3. İncelenen işletmelerde program memnuniyeti	75
4.3. İşletmelerde Hibelerden Faydalanma Durumu	86
4.3.1. Hibe öncesi ve sonrası üretim alışkanlığında değişim durumu	86
4.3.2. Hibe öncesi ve sonrası işletmecilik biçimindeki değişim durumu.....	87
4.3.3. Hibe öncesi ve sonrası teknoloji kullanımında değişim durumu	91
4.3.4. Hibe öncesi ve sonrası istihdamdaki değişim durumu	92
4.3.5. Hibe öncesi ve sonrası süt sığırcılığı başına süt verimindeki değişim	93
4.3.6. Hibe öncesi ve sonrası kaliteye bağlı süt satış fiyatındaki değişim durumu	93
4.4. Hibelerin İşletmelere Katkısı	94
5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER	99
6. KAYNAKLAR	107
7. EKLER	115
ÖZGEÇMİŞ.....	135

ÇİZELGELER LİSTESİ

Sayfa

Çizelge 1.1. IPARD Programında desteklenmesine karar verilen tedbir/alt tedbirler	6
Çizelge 1.2. Tedbirler bazında 2007-2013 dönemi bütçe miktarı (ilk tahsis) (milyon Avro)	7
Çizelge 1.3. Tedbirler bazında revize edilmiş 2007-2013 bütçe miktarı (milyon Avro).....	8
Çizelge 1.4. TKDK destek alanları, alt ve üst destek tutarları ve destek oranı.....	9
Çizelge 1.5. TKDK ödeme tutarları (Nisan 2015).....	10
Çizelge 1.6. IPARD II bütçesi (2014-2020 Dönemi)	11
Çizelge 2.1. Ekonomik analizle ilgili çalışmalar	15
Çizelge 2.2. Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar	23
Çizelge 2.3. IPARD, SAPARD programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren çalışmalar	28
Çizelge 3.1. Anket yapılması planlanan ve yapılan işletmeler	34
Çizelge 3.2. Erkek iş gücü birimi (EİB)'ne çevirmede kullanılan katsayılar	35
Çizelge 3.3. Büyükbaş hayvan birimi hesaplanmasında kullanılan katsayılar	36
Çizelge 4.1. İşletmelerin ve işletme yöneticilerinin bazı sosyo-ekonomik özellikleri	46
Çizelge 4.2. Aktif ve pasif sermaye unsurları.....	47
Çizelge 4.3. Sermaye yapısı.....	47
Çizelge 4.4. Yıllık faaliyet sonuçları	51
Çizelge 4.5. Mali ve ekonomik rantabilite.....	55
Çizelge 4.6. Birim süt maliyeti	56
Çizelge 4.7. Süt maliyetine ilişkin veriler.....	57
Çizelge 4.8. Üretilen sütün satıldığı yer	58
Çizelge 4.9. Sütün pazarlanmasına ilişkin sorunlar	59
Çizelge 4.10. Mera ya da otlaktan faydalanma durumu	59
Çizelge 4.11. Mera ya da otlaktan faydalanma sıklığı.....	60
Çizelge 4.12. Silaj yapma durumu.....	60
Çizelge 4.13. Silaj yapmama nedenleri	61
Çizelge 4.14. Süt sığırcılığı ile ilgili teknik bilgiyi alma yeri.....	61
Çizelge 4.15. Veterinerlik ihtiyacını karşılama şekli.....	62
Çizelge 4.16. Süt sığırcılığı üretim kolundaki sorunlarla ilgili değerlendirme.....	62
Çizelge 4.17. IPARD'dan haberdar olma kaynağı	63
Çizelge 4.18. Proje konusunda yapılan tanıtımların yeterlilik durumu	64
Çizelge 4.19. Proje sunmadan önce TKDK'nın bilgilendirme durumu	64
Çizelge 4.20. Hibe verildiğini duyduğunda başvurma zamanı	65
Çizelge 4.21. Hibeye hemen başvurmama sebebi	65
Çizelge 4.22. Projenin hazırlanma şekli	66
Çizelge 4.23. Danışman firma bulma ve danışmandan kaynaklı sorun yaşama durumu.....	67
Çizelge 4.24. Danışmandan kaynaklı yaşanan sıkıntı sebebi	68
Çizelge 4.25. Proje başvurusunun ilk seferinde kabul olma durumu	68
Çizelge 4.26. Destek kalemlerini yeterli bulma durumu	68
Çizelge 4.27. Hibe kapsamına alınması istenen destekleme kalemleri	69
Çizelge 4.28. Makine-ekipman ve inşaat tedarikinde sıkıntı çekme durumu	70
Çizelge 4.29. Kur değişimlerinden zarar durumu	71
Çizelge 4.30. Yatırım için uygulanan taksit sayısını yeterli bulma durumu.....	71
Çizelge 4.31. Bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşama durumu	72
Çizelge 4.32. Daha önce proje karşılığı hayvancılık desteği alma durumu	72
Çizelge 4.33. Hayvan alımının desteklenmemesinden etkilenme durumu	73

Çizelge 4.34. Hayvan alımının desteklenmemesinden etkilenme şekli.....	73
Çizelge 4.35. Proje kapsamında hayvan alımına gitme durumu	74
Çizelge 4.36. Hayvan alımı için kredi kullanma durumu.....	74
Çizelge 4.37. Faydalanıcının destekleme kapasitesinin yeterliliğine ilişkin düşüncesi	75
Çizelge 4.38. Hastalıktan arı ve onaylı işletme desteğine başvurma durumu	75
Çizelge 4.39. IPARD'dan proje yaptığına ilişkin memnuniyet durumu	76
Çizelge 4.40. IPARD'dan proje yaptığına memnun olan ve olmayan işletmelerin genel özellikleri	77
Çizelge 4.41. IPARD'dan proje yaptığına pişman olma sebebi	78
Çizelge 4.42. Hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapıp yapmama durumu	78
Çizelge 4.43. Hibenin mevcudiyetine göre proje yapıp yapmaması değişen işletmelerin genel özellikleri	80
Çizelge 4.44. Hibe olmasa yatırım için aynı harcamayı yapıp yapmama durumu	81
Çizelge 4.45. Hibe olmasa yatırım için aynı harcamayı yapmama sebebi	81
Çizelge 4.46. Süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşünüp düşünmeme durumu	82
Çizelge 4.47. Süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşünenlerin tercihleri	83
Çizelge 4.48. IPARD'ın süt sığırcılığı haricindeki diğer desteklerinden faydalanmayı düşünme tercihi	83
Çizelge 4.49. IPARD'ın süt sığırcılığı haricindeki diğer desteklerinden faydalanmayı düşünenlerin tercihleri	84
Çizelge 4.50. İncelenen işletmelerin çevresindeki kişileri IPARD'dan proje yapmaları konusunda teşvik etme durumu	85
Çizelge 4.51. GTHB ve TKDK'dan beklentiler	86
Çizelge 4.52. Hibe öncesi ve sonrası üretim alışkanlığında değişim durumu	87
Çizelge 4.53. Hibe öncesi ve sonrası işletmecilik biçimindeki değişim durumu	88
Çizelge 4.54. Hibe öncesi ve sonrası veterinerle görüşme sıklığı	89
Çizelge 4.55. Hibe öncesi ve sonrası hayvancılıkla ilgili kurs, sempozyum ve toplantı katılımına ilişkin sıklıktaki değişim	90
Çizelge 4.56. Hibe öncesi ve sonrası televizyonda hayvancılık programı seyretme sıklığındaki değişim.....	91
Çizelge 4.57. Hibe öncesi ve sonrası teknoloji kullanımında değişim durumu	92
Çizelge 4.58. Hibe öncesi ve sonrası istihdamdaki değişim	93
Çizelge 4.59. Hibe öncesi ve sonrası hayvan başı süt verimindeki değişim	93
Çizelge 4.60. Yatırım sonrası sütü daha pahalı satma durumu	94
Çizelge 4.61. İncelenen işletmelere ödenen hibe tutarı	94
Çizelge 4.62. Hibe programının işletme düzeyinde yararlılık düzeyi	95
Çizelge 4.63. Farklı değişkenler açısından fayda/ masraf oranı	96
Çizelge A1. Anket formu	116
Çizelge A2. Kümeleme Analizine İlişkin Sonuçlar	126
Çizelge B1.1. Nüfusun yaş durumu ve cinsiyete göre dağılımı (kişi /işletme)	126
Çizelge B1.2. Yedi ve daha büyük yaş nüfusun okuryazarlık durumu (%)	127
Çizelge B1.3. EİB cinsinden kullanılan iş gücü miktarları	127
Çizelge B1.4. İşletmelerin arazi mülkiyet durumu.....	127
Çizelge B1.5. İşletmelerin tarla ve yem bitkileri ekilişi.....	127
Çizelge B1.6. Bina sermayesi ve oransal dağılımı	128
Çizelge B1.7. İşletmelerde BBHB cinsinden hayvan varlığı	128
Çizelge B1.8. Hayvan sermayesi ve oransal dağılımı	129
Çizelge B1.9. Alet-makine sermayesi ve oransal dağılımı.....	129
Çizelge B1.10. Borçlar ve oransal dağılımı	130
Çizelge B1.11. GSÜD ve oransal dağılımı.....	130
Çizelge B1.12. GSH ve oransal dağılımı	130

Çizelge B1.13. İşletme masrafları ve oransal dağılımı	131
Çizelge B1.14. Sabit masraflar ve oransal dağılımı.....	131
Çizelge B1.15. Değişken masraflar ve oransal dağılımı.....	132
Çizelge B1.16. Saf hasıla.....	132
Çizelge B1.17. Tarımsal gelir	133
Çizelge B1.18. Brüt kâr	133
Çizelge B1.19. Net ve nispi kâr	133

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. IPARD Programı uygulama illeri.....	7
Şekil 4.1. İl bazında fayda/masraf oranı.....	96

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
AİÜK	: Aile İş Gücü Ücret Karşılığı
ARDSI	: Agriculture and Rural Development Supports Institution (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu)
BBHB	: Büyükbaş Hayvan Birimi
BK	: Brüt Kâr
BÜD	: Bitkisel Üretim Değeri
DSYB	: Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliği
EİB	: Erkek İş Gücü Birimi
GSH	: Gayri Safi Hâsıla
GSÜD	: Gayri Safi Üretim Değeri
GTHB	: Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı
HÜD	: Hayvansal Üretim Değeri
IPA	: Instrument for Pre-Accession Assistance (Katılım Öncesi Yardım Aracı)
IPARD	: Instrument for Pre-Accession Assistance for Rural Development (Katılım Öncesi Yardım Aracı-Kırsal Kalkınma)
KKYDP	: Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı
LEADER	: Liaison Entre Actions de Developpement de l'Economie Rurale (AB Kırsal Kalkınma Girişimi)
OTP	: Ortak Tarım Politikası
PDKA	: Prodüktif Demirbaş Kıymet Artışı
SAPARD	: Special Accession Programme for Agriculture and Rural Development (Tarım ve Kırsal Kalkınma İçin Özel Katılım Programı)
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
TKDK	: Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu

TÜRKİYE’DE IPARD KAPSAMINDA DESTEKLENEN SÜT SIĞIRI İŞLETMELERİNİN EKONOMİK ANALİZİ, HİBELERDEN YARARLANMA DURUMU VE KAZANIMLARI

ÖZET

Bu araştırmanın temel amaçları IPARD programı kapsamında destek almış süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik yapısının ortaya konulması, IPARD desteklerinin süt sığırcılığı işletmelerinde meydana getirdiği değişimin incelenmesi ve süt sığırcılığı işletmelerinin hibe desteklerinden yararlanma durumunun ve kazanımlarının belirlenmesidir. Araştırma verileri, Türkiye’de IPARD desteklerinden faydalanan ve 17 farklı ilde faaliyet gösteren işletmelerin tamamını oluşturan 100 süt sığırcılığı işletmesinden anket yoluyla elde edilmiştir. Benzer özelliklere sahip işletmelerin gruplandırılmasında kümeleme analizi kullanılmıştır. Süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik yapısının ortaya konulmasında klasik ekonomik analiz yaklaşımları kullanılmıştır. Süt sığırcılığı işletmelerinin hibelerden sağladığı kazanımlar fayda masraf analizi ile değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçları, küçük süt sığırcılığı işletmelerinde 21 baş, orta büyüklükteki süt sığırcılığı işletmelerinde 61 baş ve büyük süt sığırcılığı işletmelerinde 95 baş süt sığırcı bulunduğunu göstermiştir. Ekonomik analizde, incelenen küçük ve orta ölçekli süt sığırcılığı işletmelerinde karlılığın istenen düzeyde olmadığı, büyük işletmelerin ise karlı olduğu tespit edilmiştir. IPARD desteği almanın incelenen süt sığırcılığı işletmelerinin üretim alışkanlığını, teknoloji kullanımını ve işletmecilik biçimini olumlu yönde değiştirdiği saptanmıştır. Fayda masraf analizi sonuçlarına göre, Türkiye’de faaliyet gösteren küçük ölçekli süt sığırcılığı işletmeleri kullandıkları hibe karşılığında, yeterli düzeyde fayda sağlayamamaktadırlar. IPARD desteklerinin orta ve büyük ölçekli süt sığırcılığı işletmelerine sağladığı fayda, katlanılan maliyetten daha yüksektir. İşletmelerin ekonomik sürdürülebilirliği ve verilen hibe tutarı karşılığında beklenen faydanın sağlanabilmesi için, TKDK tarafından işletme bazında bulundurulması gereken süt sığırcı sayısının ‘proje kabul aşamasında’ belirlenmesi ve projenin uygulama dönemi boyunca bunun takibinin yapılması gerekmektedir.

Anahtar Sözcükler: Türkiye, Süt Sığırcılığı, IPARD, Ekonomik Analiz, Fayda Masraf Analizi

AN ECONOMIC ANALYSIS OF DAIRY FARMS SUPPORTED UNDER IPARD PROGRAM, THEIR UTILIZATION CHARACTERISTICS AND ACHIEVEMENTS FROM IPARD GRANTS IN TURKEY

ABSTRACT

The main purposes of this study were to perform an economic analysis of dairy farms supported by ARDSI within the scope of IPARD; to reveal changes sourced by grant in dairy farms and to explore the utilization characteristics and benefits of dairy farms from IPARD grants. Research data were collected from 100 dairy farms benefited IPARD grants in 17 different provinces of Turkey. Cluster analysis was used to classify dairy farms. When performing economic analysis, classical economic analysis methods were followed. Cost-benefit analysis was used to explore benefits of dairy farms from IPARD grants. Research results showed that number of cattle in small, medium and large dairy farms were 21, 61 and 95, respectively. Economic analysis revealed that the profitability of small and medium dairy farms was unsatisfactory level, while that of large dairy farms was satisfactory level. Benefiting IPARD grants positively affected the production habits, technology usage and management type of dairy farms. Based on the results of cost-benefit analysis, small scale Turkish dairy farms was not benefited from IPARD grants effectively. However, benefits were larger than that of allocated grants in medium and large size dairy farms. In order to ensure economic sustainability of dairy farms and achieve the expected benefits from allocated grants, the number of cattle should be determined at the starting point of project and monitored throughout the project implementation period.

Key Words: Turkey, Dairy, IPARD, Economic Analysis, Cost-Benefit Analysis,

1. GİRİŞ

Türkiye önde gelen bir süt üreticisi konumundadır ve son yıllarda yıllık % 6'lık bir üretim artışı yaşanmıştır. Süt üretimindeki artış eğilimi hem süt üreten hayvanların sayısındaki artışa hem de hâlen düşük olsa da artırılmış olan hayvan başı verime bağlanmaktadır (URL-1).

Türkiye'de 1,25 milyon tarım işletmesi toplamda 5,6 milyon süt ineğine sahiptir. Çiftlik başına düşen süt ineği sayısı AB ortalamasında 32, baş iken, bu sayı Türkiye'de 5 baştır. Türkiye'de, 10 baş ve daha az süt sığırı barındıran işletmelerin oranı %71,3, 10-120 baş süt ineği barındıran işletmelerin oranı %28,7 ve 121 baş üzeri süt sığırı barındıran işletmelerin oranı ise %0,3'dür. Uygun olmayan bu dağılım geçimlik tarımın yaygınlığına ve karma üretim yapısına bağlanabilir (URL-1).

Hayvancılık sektörü gıda ihtiyacının temini yanında, ulusal geliri ve istihdamı artırıcı fonksiyonlara da sahiptir. Aynı zamanda kırsal alanda yaşanan işsizliği azaltıcı ve kırsaldan kente göçü engelleyici önemli bir aktör konumundadır.

Türkiye'de hayvancılık sektörü mevcut potansiyeli gözönüne alındığında istenen düzeyde değildir. Bunun başlıca nedenleri olarak; işletme büyüklüklerinin yetersizliği, hayvansal verim düşüklüğü, bilgi ve teknoloji kullanımı yetersizliği, çiftçilerin eğitimsizliği, hayvancılık politikalarının uzun vadeli ve tamamlayıcı nitelikte olmamasından kaynaklı yaşanan sıkıntılar sıralanabilir. (URL-2; Ünal ve Fidan, 2014)

Yıllar itibariyle hayvancılığa sosyal bir sektör nazarıyla da bakılmış ve bu yönde destekleme politikaları da uygulanmıştır. Ancak hayvancılığın ekonomik bir sektör olduğu unutulmamalı ve verilecek desteklemeler bu ekonomik faaliyetin devamlılığına hizmet etmelidir. Hayvancılığın ekonomik bir sektör olarak görülmediği, işletmelerin ekonomik sürdürülebilirliğine bütüncül açıdan bakılmadığı ve akabinde buna bağlı destekleme modellerine gidilmediği sürece, sektörün yapısal sorunlarına kalıcı çözümler getirilmesi mümkün görünmemektedir. Türkiye'deki hayvancılık işletmelerinin önemli bir bölümü yarı geçimlik işletmelerden oluşmakta ve bu işletmelerin orta ve uzun vadede rekabet edebilir işletmelere dönüştürülmesi gerekmektedir. Aynı zamanda AB'ye üyelik sürecinde olan Türkiye'deki hayvancılık işletmelerinin, uzun vadede varlıklarını sürdürebilmeleri için AB hayvancılık sektörü karşısında rekabet edebilir bir güce kavuşturulması önem arz etmektedir.

Avrupa Birliği (AB) aday ve potansiyel aday ülkelere, üyeliğe geçiş öncesinde AB müktesebatına uyumlarının sağlanması ve özellikle Birliğin ortak tarım ve uyum politikası

uygulamalarına ve yönetimine hazır hale getirilmesi amacıyla katılım öncesi mali yardımlarda bulunmaktadır. IPARD olarak adlandırılan ve 2007-2013 döneminde kırsal alanların kalkındırılmasına yönelik tahsis edilen yardımlardan Türkiye aday ülke statüsünde yararlanmıştır. IPARD desteği genel olarak, aday ülkenin tarım sektörünün ve kırsal alanlarının sürdürülebilir kalkınmasına ve AB Kırsal Kalkınma Politikası kapsamındaki topluluk mevzuatının uygulanmasına hazırlık çalışmalarına katkı sağlamayı amaçlamaktadır (URL-1). Diğer bir deyişle, bu destekler üyelikle birlikte ortaya çıkabilecek muhtemel doku uyumsuzluklarının önüne geçmek maksadıyla verilmektedir.

Rekabet edebilirlik açısından işletmelerin AB standartlarında olmasının önemi bilinmekle birlikte, daha çok büyük işletmeler bu standartları karşılayacak gerekli yatırımları yapabilmektedir. Söz konusu mali yardımlar kalite seviyelerini ve rekabet güçlerini artırmaya istekli olmalarına rağmen, maddi anlamda güçlük yaşayan küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için de bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. IPARD'dan faydalanan hayvancılık işletmelerine, yatırım sonunda kalite yönetimi, hijyen ve gıda güvenliği, hayvan refahı ve çevre koruma konularında AB standartlarını sağlayacak şekilde desteklemelerde bulunmaktadır. Böylece faydalanıcılar, yatırım sonunda bu standartları sağlayan rekabet edebilir bir işletmeye sahip olmaktadır. Kaliteli üretim yapmaya başlayan bu işletmelerin profesyonelleşme isteği beraberinde gelmekte, eğitim talebi ve modern teknoloji kullanımı artmakta, hayvansal verim artışı olmakta ve üretilen sütü sözleşmeli üretimle pazarlama yoluna gitmektedirler. Başlangıçta sadece, verilen hibe desteğinden faydalanma isteğiyle başlayan süreç, bütüncül bir kapasite ve kalite artışı olarak ortaya çıkmaktadır.

IPARD mali yardımlarının en göze çarpan özelliklerinden bir tanesi, yatırım sonunda ekonomik yaşayabilirlik eşiğine ulaşacak işletmelere destek verilmesidir (Bilici, 2010). Destekleme sonrası sürdürülebilir olamayacak, karlılıktan uzak işletmeler destekleme kapsamına alınmamaktadır. Bu husus kaynakların etkin kullanımını, verimlilik ve rekabet edebilirliği beraberinde getirmektedir. Hibe desteklemelerinden istifade etmeyi düşünen faydalanıcılar, doğal olarak sürdürülebilir işletme kurmaya zorlanmaktadır.

IPARD ile birlikte proje uygulama kültüründe olumlu gelişmelerin yaşanacağı, çevreye uyumlu modern örnek işletmelerin kurulacağı görülmekte birlikte, kırsal alanlarda kurulan rekabet edebilir bu hayvancılık işletmeleri sayesinde, yatırımcıların bu alanlara ilgisinin artacağı, kırsal nüfusun gelir ve yaşam standardının yükseleceği, şehirlere göçün önlenmesine katkı sağlanacağı açıktır.

Tahsis edilen kısıtlı fon miktarı dikkate alındığında, hibe yardımlarının sektörün kalkınmasına çözüm olmasının beklenmemesi gerekmele beraber, mali yardımlar proje bazlı hayvancılık desteklemelerinin şekillendirilmesinde bir fırsat olarak görülmelidir. IPARD uygulamasına ilişkin izleme ve değerlendirme faaliyetlerinin titizlikle yapılması

sonucunda çıkarılacak derslerle birlikte, IPARD'ın Türkiye hayvancılık sektörünün yapısal değişimine önemli katkılar sunacağı aşikârdır.

1.1. Araştırmanın Önemi

AB tarafından aday ve potansiyel aday ülkeleri üyeliğe hazırlamak amacıyla kırsal kalkınma kapsamında hibe niteliğinde verilen IPARD mali yardımları, Türkiye'de ilk olarak 2010 yılında 20 ilde uygulanmaya başlanmış ve 2013 yılından itibaren de 42 ilde uygulanmaya devam edilmiştir. Bu çerçevede IPARD kapsamında 2013 yılı sonu itibariyle yaklaşık 522 milyon TL hibe ödemesi gerçekleştirilmiştir. Ancak söz konusu işletmelerin yatırım sonrası ekonomik analizi yapılmamış ve hibelerden yararlanma durumu ve kazanımları araştırılmamıştır. Uygulamaya geçen bir hibe programı sonrasında gerekli analiz çalışmalarıyla bereber bir durum tespitinin yapılması ve akabinde ihtiyaç duyulan iyileştirilmelerin yapılması bir zaruret olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de IPARD kapsamında desteklenen süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizinin yapılmasını ve hibelerden yararlanma durumu ile kazanımlarını araştırmayı hedefleyen bu çalışmanın çıktılarını, süt sığırcılığı ile ilgili politikalar oluşturan kurumlara, IPARD Programı hazırlayıcı ve uygulayıcı kurumlarına ve potansiyel başvuru sahiplerine ışık tutacaktır.

1.2. Araştırma Soruları ve Hipotezleri

Türkiye'de IPARD kapsamında desteklenen süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizinin yapıldığı, hibelerden yararlanma durumunun incelendiği ve kazanımların irdelendiği bu araştırma aşağıda belirtilen soruları cevaplamayı hedeflemiştir.

- 1) IPARD hibelerini kullanan süt sığırcılığı işletmeleri karlı bir şekilde faaliyetlerini devam ettirebilmekte midir?
- 2) IPARD hibelerinden yararlanma durumu işletme büyüklüğüne bağlı olarak değişiyor mu?
- 3) IPARD hibelerini kullanan süt sığırcılığı işletmelerinin süreçte yaşadığı sıkıntılar nelerdir?

Araştırmada aşağıda belirtilen hipotezler test edilmiştir.

- 1) IPARD hibelerinden yararlanan süt sığırcılığı işletmeleri faaliyetlerini karlı olarak sürdürmektedir.
- 2) Türkiye'de faaliyet gösteren süt sığırcılığı işletmeleri IPARD hibelerinden memnundur.

- 3) IPARD hibelerinden yararlanmak Türkiye süt sgirciliği işletmelerinin üretim alışkanlıklarında, teknoloji düzeyinde ve işletmecilik biçimlerinde değişim meydana getirmiştir.
- 4) Büyük süt sgirciliği işletmeleri IPARD hibelerinden, diğerlerine oranla daha fazla yararlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Amaçları

Bu araştırmanın amaçları IPARD programı kapsamında destek almış süt sgirciliği işletmelerinin ekonomik yapısının ortaya konulması, IPARD desteklerinin süt sgirciliği işletmelerinde meydana getirdiği değişimin incelenmesi ve süt sgirciliği işletmelerinin hibe desteklerinden yararlanma durumunun ve kazanımlarının belirlenmesidir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırma kapsamında işletmelerin gerçek ve tüzel kişilik olarak analiz edilmesinin uygun olacağı düşünülmüş ve karşılaştırmalı analizler yapılabilmesi amacıyla hem gerçek hem de tüzel kişilik olarak başvuran iller anket kapsamına dahil edilmiştir. Bu Şekilde sadece gerçek yada sadece tüzel kişilik olarak başvuran işletmelerin bulunduğu 7 il araştırma kapsamından çıkarılmıştır ve 17 farklı ilde 100 işletme ile anket yapılmıştır. Ancak işletmelerin gerçek yada tüzel kişilik olmasının aslında fazla önemli olmadığı analiz aşamasında ortaya çıkmıştır. Bu sebeple işletmelerin analizinde gerçek yada tüzel kişilik ayırımından ziyade kümeleme analizine başvurulmuştur.

1.5. Araştırmanın Kavramsal Çerçevesi

1.5.1. 2007–2013 dönemi AB mali yardımları ve IPARD

Avrupa Birliği, aday ve potansiyel aday ülkelere yönelik mali yardım mekanizmasını 2007-2013 yılları için IPA (Katılım ncesi Yardım Aracı) adı verilen bir yapı ile tek bir çatı altında toplamıştır (Can ve diğ., 2014).

IPA uygulamasının temel amacı; aday ve potansiyel aday ülkelerde; demokratik kuruluşların güçlendirilmesi, insan hakları ile temel hak ve hürriyetlerin korunması, azınlık haklarının korunması, sivil toplumun desteklenmesi ve bölgesel ve sınır ötesi işbirliğinin gerçekleştirilmesidir. Ayrıca, aday ve potansiyel aday ülkelerin üyeliğe geçiş öncesinde AB müktesebatına tam uyumunun sağlanması ve özellikle Birliğin Ortak Tarım Politikası (OTP) uygulamalarına ve yönetimine hazır hale getirilmesi amaçlanmaktadır (URL-1)

IPA kapsamında yapılacak mali yardımlar 5 ana başlık altında toplanmıştır. ‘‘IPA Bileşenleri’’ olarak adlandırılan bu başlıklar şunlardır:

1. Geçiş Yardımı ve Kurumsal Yapılanma
2. Sınır Ötesi İşbirliği
3. Bölgesel Kalkınma
4. İnsan Kaynaklarının Gelişimi
5. Kırsal Kalkınma

Bu bileşenlerden Kırsal Kalkınma Bileşeninin amacı; AB'nin OTP, Kırsal Kalkınma Politikası ve ilgili politikaların uygulanması ve yönetimi için uyum hazırlıklarını ve bu kapsamda politika geliştirilmesini desteklemektedir. Bu çerçevede, aday ülkede tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir adaptasyonuna katkı sağlanması ve OTP ile Kırsal Kalkınma Politikası kapsamındaki topluluk mevzuatının uygulanmasına hazırlık çalışmalarına katkı sağlanması hedeflenmektedir (URL-1).

Aday ülkenin IPARD fonlarından faydalanabilmesi için;

1. Ülkenin kırsal alan durumunun fotoğrafını çeken ve fonların hangi alanlarda kullanılacağını belirleyen kırsal kalkınma planının hazırlanması,
2. Kırsal kalkınma planını uygulayacak kurum olan IPARD Ajansının kurulması ve akredite olması gerekmektedir (Bilici, 2010).

Bu bağlamda, fonların kullanılacağı tedbir ve sektörlerin belirlendiği, faydalanıcıların tanımlandığı, destek kalemleri ve destek tutarlarının belirlendiği IPARD Programı hazırlanarak Avrupa Komisyonu ile müzakere edilmiş ve Şubat 2008 tarihinde kabul edilmiştir (Bilici, 2010).

Türkiye için IPARD Programında desteklenmesine karar verilen tedbir/alt tedbirler Çizelge 1.1'de verilmektedir.

Çizelge 1.1. IPARD Programında desteklenmesine karar verilen tedbir/alt tedbirler (URL-1)

ÖNCELİK EKSENİ	TEDBİR ADI	ALT TEDBİR ADI
EKSEN 1	Tarımsal işletmelerin yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar (tarımsal işletmelere yatırım)	101.1 Süt üreten tarımsal işletmeler
		101.2 Et üreten tarımsal işletmeler
	Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanmasının yeniden yapılandırılması ve topluluk standartlarına ulaştırılmasına yönelik yatırımlar (işleme ve pazarlama)	103.1 Süt ve süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
		103.2 Et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
		103.3 Meyve ve sebzenin işlenmesi ve pazarlanması
		103.4 Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması
EKSEN 2	Üretici gruplarının kurulmasının desteklenmesi	
	Çevreye ve kırsal peyzajın gelişmesine yönelik faaliyetler	201.1 Erozyon kontrolü
		201.2 Su kaynaklarının korunması
		201.3 Biyolojik çeşitlilik
	Yerel kırsal kalkınma stratejilerinin hazırlanması ve uygulanması	202.1 Yetenek kazandırma, harekete geçirme ve yerel kalkınma stratejisinin hazırlanması
		202.2 Yerel kalkınma stratejisinin uygulanması
		202.3 Yerel eylem gruplarının faaliyet giderleri
202.4 İşbirliği projelerinin uygulanması		
EKSEN 3	Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi ve geliştirilmesi	302.1 Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi
		302.2 Yerel ürünler ve mikro işletmelerin geliştirilmesi
		302.3 Kırsal turizm
		302.4 Kültür balıkçılığı
	Teknik destek	

Program 42 ilde iki aşamada uygulanacak şekilde tasarlanmıştır. Programının ilk aşamasında (2007-2009) deneyim ve kapasitenin geliştirilmesi amacıyla sadece 20 ilde, ikinci aşamasında (2010-2013) ise ilave 22 il ile birlikte uygulamaya alınmıştır (Şekil 1.1) (URL-1)

tüm tedbir/alt tedbir ve il düzeyinde akreditasyon süreci gerçekleştirilmiştir. Ulusal akreditasyonu müteakip Avrupa Komisyonu'ndan fon kullanım hakkının (yetki devri) alındığı tedbirler için fon kullanmaya başlayan TKDK, Ekim 2015 itibariyle 15. proje çağrı ilanına çıkmıştır. Bu çağrı ilanlarından ilk 8'i ilk uygulama illerini kapsamış, 9. çağrıdan itibaren ise ikinci uygulama illeri devreye girerek program 42 ilde uygulanmaya başlanmıştır.

İlk akreditasyonun Ağustos 2011 tarihinde alınması ve yıllar itibariyle tahsis edilen bütçenin takip eden 3 yıl içinde harcanması zorunluluğu sebebiyle 65 milyon Avroluk fon kaybı yaşanmıştır. Ayrıca AB Komisyonu IPARD Programında gösterge niteliğinde vereceğini belirttiği bütçeden 2012 ve 2013 rakamlarında toplamda yaklaşık 19,3 milyon Avro topluluk katkısı azaltmaya gitmiştir. Akredite olmayan tedbirlere ayrılan payların etkin kullanılabilmesi için, bu tedbir paylarının fon kullanımının daha iyi olduğu tedbirlere aktarılması amacıyla IPARD Programı bütçe tablolarında yapılan değişikliklerle birlikte, tedbirler bazında güncellenen bütçe miktarları Çizelge 1.3'de verilmektedir.

Çizelge 1.3. Tedbirler bazında revize edilmiş 2007-2013 bütçe miktarı (milyon Avro)(URL-1)

TEDBİR ADI	AB katkısı	Ulusal katkı	Hibe tutarı	Faydalancı katkısı	Toplam yatırım tutarı
Tarımsal işletmelere yatırım	424,24	141,42	565,66	565,66	1.131,32
İşleme ve pazarlama	184,05	61,35	245,40	245,40	490,80
Üretici gruplarının desteklenmesi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Tarım-çevre	2,10	0,53	2,63	0,00	2,63
LEADER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Kırsal ekonomik faaliyetlerin çeşitlendirilmesi	171,41	57,13	228,54	262,71	491,25
Teknik yardım	7,83	1,96	9,79	0,00	9,79
TOPLAM	789,63	262,39	1.052,02	1.073,77	2.125,79

TKDK, AB Komisyonu'nca akreditasyonu gerçekleştirilmiş tedbirlerde çağrı ilanına çıkmış olup uygulamaya geçen tedbir/alt tedbirler, bu tedbirlerin alt ve üst limitleri ve destek oranları Çizelge 1.4'te görülmektedir. Yatırımların destek tutarları tedbirlere göre değişmekle beraber alt sınır 5 bin Avro, üst sınır ise 3 milyon Avro olarak belirlenmiştir. Söz konusu hibe destekleriyle faydalanıcılara %50 ila %65 oranında kaynak sağlanmaktadır.

Faydalanicılara verilen desteğin %75'i AB fonlarından %25'i ise ulusal kaynaklardan karşılanmaktadır.

Çizelge 1.4. TKDK destek alanları, alt ve üst destek tutarları ve destek oranı (URL-3)

TEDBİRLER	Alt ve üst destek tutarı (Avro)	Destek oranı (%)
TARIMSAL İŞLETMELERE YATIRIM		
Süt üreten tarımsal işletmeler	15.000 - 1.000.000	%50-65
Et üreten tarımsal işletmeler		
Kırmızı et	20.000 - 1.000.000	
Kanatlı et	15.000 - 500.000	
TARIM VE BALIKÇILIK ÜRÜNLERİNİN İŞLENMESİ VE PAZARLANMASI		
Süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması		%50
Süt işleyen işletmeler	50.000 - 3.000.000	
Süt toplama merkezleri	25.000 - 1.000.000	
Et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması		
Kırmızı et kesimhaneleri	30.000 - 3.000.000	
Kırmızı et işleme tesisleri		
Kanatlı eti kesimhaneleri		
Kanatlı eti işleme tesisleri		
Meyve ve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması	50.000 - 1.250.000	
Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	50.000 - 1.500.000	
KIRSAL EKONOMİK FAALİYETLERİN ÇEŞİTLENDİRİLMESİ		
Arıcılık, süs bitkisi yetiştiriciliği, tıbbi ve aromatik bitkiler	50.000 - 250.000	%50
Yerel ürünler	10.000 - 400.000	
Kırsal turizm	15.000 - 500.000	
Kültür balıkçılığı	15.000 - 400.000	

2011 yılından itibaren çağrı ilanına çıkan ve ilk ödemelerini 2012 yılında yapmaya başlayan TKDK, Nisan 2015 itibariyle 7.889 proje için yaklaşık 3,7 milyar TL yatırım tutarında faydalanicılarla sözleşme imzalamış olup, bu tutarın yaklaşık 2,1 milyar TL'si hibe olarak verilecektir (Çizelge 1.5) (URL-3).

Çizelge 1.5. TKDK ödeme tutarları (Nisan 2015) (URL-3)

TEDBİRLER	Desteklenen proje sayısı	Toplam yatırım tutarı (milyon TL)	Toplam hibe tutarı (milyon TL)	Ödenen hibe tutarı (milyon TL)
Süt üreten tarımsal işletmeler	527	894,30	555,92	386,56
Et üreten tarımsal işletmeler	1.148	1.462,25	903,49	592,33
Süt ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	82	240,48	120,24	82,65
Et ve et ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	53	187,70	93,85	53,44
Meyve ve sebzelerin işlenmesi ve pazarlanması	66	162,32	81,20	58,55
Su ürünlerinin işlenmesi ve pazarlanması	13	36,47	18,19	14,33
Arıcılık, süs bitkileri, tıbbi aromatik bitkiler	5.684	484,91	242,45	228,40
Yerel ürünler	151	108,80	54,38	31,12
Kırsal turizm	154	129,63	64,81	29,54
Kültür balıkçılığı	11	5,72	2,87	1,32
TOPLAM	7.889	3.712,58	2.137,40	1.478,24

Tarımsal işletmelere yatırım tedbirleriyle;

- ✓ Tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir adaptasyonuna katkıda bulunulması ve pazar etkinliğinin geliştirilmesi,
- ✓ Ortak Tarım Politikası ile AB'ye katılım sürecindeki ilgili diğer politikalara ilişkin müktesebatın uygulanmasına yönelik Türkiye'nin hazırlık sürecine katkı sağlanması amaçlanmaktadır (URL-1).

Tarımsal işletmelere yatırım tedbiri altında yer alan süt sektöründe birincil hedef ise, küçük ve orta ölçekli ve uzmanlaşmış, piyasaya yönelik üretim yapan 10–120 baş süt ineğine sahip tarımsal işletmelerdir. Bu işletmelerin;

- a) Modernize edilmesi,
- b) İlgili AB standartlarına yükseltilmesi ve
- c) İyi tarım uygulamalarını yapar hale getirilmesi amaçlanmaktadır (URL-1).

Süt üreten tarımsal işletmelere yatırım tedbirinde;

- ✓ Yemleme uygulamalarının iyileştirilmesi ve daha gelişmiş ırklardan oluşan sürülerin kullanımının teşviki ile rekabet gücünün artırılması ve piyasaya uyumun sağlanması,
- ✓ Öncelikle bu işletmelerin kalite, hijyen ve gıda güvenliği açısından topluluk standartlarına yükseltilmesi için sağım odası ekipmanları, soğutma ve depolama ekipmanları ile kalite uygulamalarının iyileştirilmesi, hedeflenen belli başlı konular arasındadır (URL-1).

IPARD kapsamındaki destek kalemleri 4 ana başlık altında aşağıdaki gibidir:

1. Yapım işleri: Ahır, ağıl, kümes, idari bina, yem deposu, araç deposu vb.
2. Makine-ekipman alımı: Yapılan yatırım için gerekli maki-ekipman vb.
3. Hizmet alımı: Çizimler, danışmanlıklar vb.
4. Görünürlük alımı: Tabela ve pano vb. (Ünal ve Fidan 2014)

1.5.2. IPARD 2014-2020 dönemi

AB 2014-2020 döneminde IPA kapsamında desteklemeyi planladığı öncelik alanlarını belirlemiş, Türkiye ise Ülke Strateji Belgesi'nde bu öncelik alanlarından ülke ihtiyaçları doğrultusunda 9 sektöre karar vermiştir. Bu sektörlerden bir tanesi de 'Tarım ve Kırsal Kalkınma'dır (URL-4).

Ülke Strateji Belgesi'nde, Tarım ve Kırsal Kalkınma sektörü için IPA II'nin temel hedefi, OTP'nin gelecekte uygulanmasına yönelik olarak Türkiye'nin hazırlanması konusunda IPA tarafından hâlihazırda kapsanan alanlarda Türkiye'nin çabalarının sürdürülebilir kılınması ve aynı zamanda gıda güvenirliliği, veterinerlik, bitki sağlığı politikası ve balıkçılık alanlarında müktesebata uyumun sağlanması olarak belirlenmiştir (URL-1).

IPARD II kapsamında desteklenecek tedbirler ve tahsis edilen yaklaşık 801 milyon Avro AB katkısının tedbirler itibariyle dağılımı Çizelge 1.6'da görülmektedir.

Çizelge 1.6. IPARD II bütçesi (2014-2020 dönemi) (URL-1)

TEDBİR ADI	AB katkısı (milyon Avro)	Ulusal katkı (milyon Avro)	Kamu katkısı (milyon Avro)	Tedbirin bütçedeki payı (%)
Tarım işletmelerinin fiziki varlıklarına yönelik yatırımlar	336,42	112,14	448,56	42,92
Tarım ve balıkçılık ürünlerinin işlenmesi ve pazar. konusunda fiziki varlıklara yönelik yatırımlar	176,22	58,74	234,96	22,48
Tarım çevre iklim değişikliği ve organik tarım	16,02	2,83	18,85	1,80
Yerel kalkınma stratejilerinin uygulanması- LEADER yaklaşımı	24,03	2,67	26,70	2,55
Kırsal altyapı yatırımları	80,10	14,14	94,24	9,02
Çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme	152,19	50,73	202,92	19,42
Teknik destek	16,02	2,83	18,85	1,81
TOPLAM	801,00	244,08	1.045,08	100,00

IPARD I'e ilave olarak 2014-2020 d6neminde yeni sekt6rlere yer verilmiştir. Tarım işletmelerinin fiziki varlıklarına y6nelik yatırımlar tedbiri altında yumurta tavukçuluğu destekleme kapsamına alınırken, kırsal altyapı ve yenilebilir enerji de program kapsamında desteklenecek yeni sektörler arasında yer almıştır. Ayrıca faydalanıcılara verilecek hibe destek oranlarında değişikliklere gidilmiş, tarım işletmelerinin fiziki varlıklarına y6nelik yatırımlar tedbiri destekleme oranı %65'ten %70'e, çiftlik faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ve iş geliştirme tedbirinde ise destekleme oranı %50'den %65'e çıkarılmıştır (URL-1).

2. LİTERATÜR ÖZETLERİ

2.1. Süt Sığırcılık İşletmelerinin Ekonomik Analizi İle İlgili Çalışmalar

Günümüze kadar süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizinin yapıldığı bir çok çalışma (Mirza, 1990; Saner, 1993; Fidan, 1996; Rüzgâr, 1996; Dano ve Huba, 1997; Mdoe and Wiggins, 1997; Karaaslan, 2000; Yılmaz ve diğ., 2003; Dedeoğlu ve Yıldırım, 2006; Demircan ve diğ., 2006; Öztürk, 2006; Altıntaş ve Akçay, 2007; Çiçek ve Tandoğan, 2008; Ndambi ve diğ., 2008; Tümer ve Kumbasaroğlu, 2008; Aktürk ve diğ., 2010; İlban, 2010; Özüdoğru, 2010; Uddin ve diğ., 2010; Yeteroğlu, 2010; Gündüz ve Dağdeviren, 2011; Murat, 2011; Tümer ve Birinci, 2011; Birsin, 2012; Demir ve diğ., 2014; Yener ve Oğuz, 2014; Yılmaz ve diğ., 2014; Uygur, 2015) bulunmasına rağmen, hibe ya da proje kapsamında destek alan süt sığırcılığı işletmelerin ekonomik analizi ile ilgili çalışma yok denecek kadar azdır (Bayramoğlu, 2003) (Çizelge 2.1).

2.2. Etkinlik, Verimlilik ve Karlılık Analiziyle İlgili Çalışmalar

Türkiye’de ve dünyada tarım sektöründe etkinlik analizi ve verimlilik ile karlılığa ilişkin pek çok çalışma mevcuttur. Yapılan literatür incelemesi neticesinde süt sığırcılık işletmelerinin etkinlik analizi ile ilgili (Türkyılmaz, 1999; Tauer, 2001; Hazneci, 2007; Venkatesh ve Sangeetha, 2012; Gözener, 2013, Hazneci ve Ceyhan, 2015) ve karlılık ve verimliliği ile ilgili (Kumbhakar, 1993; Nicholson ve Knoblauch, 1993; Günlü, 1997; İçöz, 2004; Nizam, 2006; Lopes ve diğ., 2008; Yılmaz, 2010; Keskin ve Dellal, 2011; Semerci ve diğ., 2014) bazı çalışmalar Çizelge 2.2’de verilmiştir.

2.3. IPARD, Hibe Desteklemeleri ve Fayda Masraf Analiziyle İlgili Çalışmalar

Hibe desteklemeleri ile ilgili; IPARD öncesi AB aday ve potansiyel aday ülkelerinde uygulanan SAPARD Programı’nın Polonya’daki uygulanmasının değerlendirildiği (Bryla, 2012); SAPARD ve IPARD yapılarının incelendiği (Can, 2007; Dıraor, 2008); IPARD Programı ve programın Türkiye tarımına ve kırsal alanına olası katkılarının araştırıldığı (Bilici, 2010); hibe desteği almaya hak kazanan faydalanıcıların özelliklerinin değerlendirildiği (Özdemir, 2014) çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca program kapsamında desteklenecek et sektörünün mevcut durumunun belirlenmesi, 2007-2013 yılları arasındaki

gelişiminin analiz edilmesi ve süreç içerisindeki değişimin gözlemlenmesini amaçlayan (Şerefoğlu, 2008) ve IPARD'ın ekonomiye ve Türkiye tarımına etkisini Kütahya örneğinde ele alarak, bu tür programların geleneksel tarım desteklemelerine kıyasla etkinliğinin araştırılmasını amaçlayan (Ünal ve Fidan, 2014) çalışmalar mevcuttur. Bununla beraber IPARD desteklerinden faydalanan işletmelerdeki hibe öncesine göre değişimin ve kazanımların ortaya konulduğu bir çalışmaya rastlanmamış olup, bu açıdan yapılacak ilk araştırma olacaktır.

Kırsal Kalkınma Yatırım Destek Programı (KKYDP)'ndan destek alan tarıma dayalı sanayi işletmeleriyle Batı Akdeniz Bölgesi'nde (Taşçıoğlu, 2011), Sivas ilinde (Demirbük, 2013), Aydın ilinde (Özen, 2014) ve Şanlıurfa ile Diyarbakır illerinde (Asoğlu, 2015) yürütülen çalışmalar bulunmaktadır.

Fayda masraf analizinin yapıldığı çok az sayıda çalışmaya rastlanılmıştır. HACCP ve ISO 9000 kalite güvence sistemlerinin getirdiği yararların, yapılan masrafları karşılama durumunun incelendiği (Ulusoy, 2001), Türkiye'deki kamu yatırım programlarının hazırlanmasında fayda-masraf analiz tekniğinin uygulanmasına değinilen (Ergen, 2008) çalışmalar mevcuttur. Ancak verilen hibe desteği ölçüsünde bir faydanın sağlanma durumunun araştırıldığı bir çalışmaya literatür taramasında rastlanılmamıştır.

IPARD, SAPARD Programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren bazı çalışmalar Çizelge 2.3'te verilmektedir.

Çizelge 2.1. Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Mirza (1990)	Bursa ili Karacabey ilçesi entansif süt sığırcılığının ekonomik analizi	Karacabey ilçesinde süt üretiminin ekonomik yapı ve sorunlarını örnek olarak seçilen 25 süt inekçiliği işletmesinden toplanan verilere bağlı olarak tespit etmeyi amaçlamıştır. Süt maliyeti 1-5 baş süt ineğine sahip işletmelerde 611,2 TL/lt, 6-10 baş süt ineğine sahip işletmelerde 601,3 TL/lt ve 10 baştan fazla süt ineğine sahip işletmelerde 584,2 TL/lt olarak hesaplanmıştır. Yem masrafları %57,7 ile üretim maliyetinde en yüksek paya sahiptir. Süt üretiminde regresyon analizine göre sürü büyüklüğünün maliyeti azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğu saptanmıştır.
Saner (1993)	İzmir yöresinde pazara yönelik süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesi üzerine bir araştırma	İzmir yöresinde özellikle kültür ırkı ve melezerine yer veren, pazara yönelik süt sığırcılığı yapan 109 işletmeyi inceleyen çalışmada işletmeler; 5-9 baş, 10-14 baş, 15-24 baş, 25-39 baş ve 40 baş ve üzeri ineğe sahip işletmeler olmak üzere 5 grupta analiz edilmiştir. İncelenen işletmelerde aktif sermayenin %10,09'unu hayvan sermayesinin, %11,1'ini ise bina sermayesinin oluşturduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin toplam brüt hasılasının ortalama %51,58'inin süt sığırcılığında sağlandığı ve tüm büyüklük gruplarında net hasıla ve çiftlik gelirinin pozitif olduğu belirlenmiştir.
Fidan (1996)	Kütahya Merkez ilçede bünyesinde pazara yönelik süt sığırcılığına yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve planlaması	Kütahya Merkez ilçede pazara yönelik süt sığırcılığına yer veren 42 adet tarım işletmesinde anket uygulayarak, işletmelerin mevcut durumdaki ekonomik yapılarını incelemiş ve doğrusal programlama yöntemi ile optimal işletme organizasyonlarını tespit etmiştir. İşletmeler 1-8 büyükbaş hayvana sahip işletmeler ile 9 ve üzeri büyükbaş hayvana sahip işletmeler olarak iki gruba ayrılmıştır. 1-8 büyükbaş hayvana sahip işletmelerde melez ırkı süt sığırcılığı faaliyeti üretim değeri toplamının %63,26'sının süttten, %34,19'unun üretken demirbaş kıymet artışından (PDKA), %2,4'ünün gübreden, %0,15'inin deriden oluştuğu tespit edilmiştir. Dokuz ve daha yukarı büyükbaş hayvana sahip işletmelerde ise melez ırk süt sığırcılığı faaliyetinin toplam üretim değerinin %56,31'ini süttün, %41,33'ünü PDKA'nın ve %2,36'sını gübrenin oluşturduğu tespit edilmiştir.
Rüzgâr (1996)	Şanlıurfa Merkez ilçe tarım işletmelerinde süt sığırcılığının ekonomik analizi üzerine bir araştırma	Şanlıurfa Merkez ilçede süt sığırcılığı yapan işletmelerin grup analiz metoduyla ekonomik durumlarını incelemek, süt üretim maliyetini hesaplamak ve süt ineği başına düşen saf kârı belirlemek amacıyla 20 işletme ile yaptığı çalışmada; toplam GSH'nin %86,3'ünün süt satış gelirinden ve %13,9'unun gübre ve buzağı satışı sonucu sağlanan gelirden oluştuğunu tespit etmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Dano ve Huba (1997)	First results of the milk production costs analysis of the Braunvieh breed in Slovakia	Slovakya'da Braunvieh ırkı ineklerin süt üretim maliyetlerinin analiz edildiği çalışmada; melez ırklarla elde edilen verimlilik ve ekonomik sonuçların bu ırkın hayvanlarına göre daha iyi olduğu tespit edilmiştir. Üç laktasyon döneminde melez ırkla ilgili yetiştiricilik masraflarının temel karakteristikleri ortaya konularak, Braunvieh ırkı için yıllık azami süt verimi 4.549 kg/yıl, asgari yetiştiricilik masrafları 6,74 Sk/kg olurken, melez hayvanlarda bu değerler sırasıyla 5,27 kg/yıl ve 6,35 Sk/kg olarak hesaplanmıştır.
Mdoe and Wiggins (1997)	Returns to smallholder dairying in the Kilimanjaro region, Tanzania	Tanzanya'nın Kilimanjaro bölgesinde küçük süt sığırcılığı işletmelerinin mali çekiciliğinin incelendiği çalışmada; küçük ölçekli çiftliklerle, daha çok saf ırk süt ineği olan büyük ölçekli çiftlikler arasında karlılık yönünden fark olmadığı tespit edilmiştir.
Karaaslan (2000)	Tokat ili Merkez ilçede projeye dayalı damızlık süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizi	Projeye dayalı damızlık süt sığırcılığı yapan 43 işletme ile anket yapmış olup, işletmeleri 1-5 baş süt ineğine sahip işletmeler ve 6 baş ve üzeri süt ineğine sahip işletmeler şeklinde iki gruba ayırmıştır. İşletmelerin sosyo-ekonomik yapıları incelenmiş, yıllık ekonomik faaliyet sonuçları belirlenmiştir. Net hâsıla ve net çiftlik geliri iki grupta da pozitif bulunmuştur. Araştırmada sütün tam maliyet analizi yapılmış, süt maliyetinin sütün satış fiyatının üzerinde olduğu belirlenmiştir. İncelenen işletmelerin yetiştiricilik ve pazarlama yapısına ilişkin bilgiler ve sorunlar ortaya konulmuştur. Ayrıca kültür ırkı süt sığırcılığında üretimin fonksiyonel analizi Cobb-Douglas tipi üretim fonksiyonu ile belirlenmeye çalışılmıştır. Süt üretim değeri üzerinde etkili olan en önemli değişkenler; yem masrafları, yem bitkileri ekim alanı ve hayvan değeri olarak saptanmıştır.
Bayramoğlu (2003)	Konya ilinde süt sığırcılığı projesi (100x2) kapsamında yer alan işletmelerin ekonomik analizi	Konya ilinde projeye dayalı olarak süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik durumunu ve Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin süt sığırcılığına katkılarını araştırmayı amaçlamıştır. Tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemine göre seçilen 46 işletmede yapılan çalışmada; işletme başına ortalama hayvan varlığı 5,35 büyükbaş hayvan birimi (BBHB), işletme arazisi 57,7 da olarak tespit edilmiştir. İşletmelerde ortalama aktif sermayenin %75,85'ini arazi sermayesinin ve %24,15'ini işletme sermayesinin oluşturduğu belirtilmiştir. Ortalama saf hâsıla 2.083 milyon TL, tarımsal gelir 3.580 milyon TL, mali rantabilite %2,41 ve ekonomik rantabilite %4,19 olarak tespit edilmiştir. Süt maliyet analizi sonucunda süt maliyetinin, sütün satış fiyatının altında olduğu belirlenmiştir. Çalışmada yapılan fonksiyonel analize göre, üretimde kullanılan girdilerin ölçüğe azalan getiri sağladıkları, kesif ve kaba yem kullanımının artırılması gerektiği tespit edilmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Yılmaz ve diğ. (2003)	Hatay ilinde projeli ve projersiz süt sığırcılığı yapan işletmelerin süt sığırcılığı üretim faaliyetlerinin ve faktör verimliliklerinin analizi	Hatay ilinde projeli olarak ve ithal kültür ırkı damızlık materyal kullanarak faaliyet gösteren işletmeler ile bunun dışındaki işletmelerin süt sığırcılığı faaliyetlerinin ve faktör verimliliklerinin karşılaştırmalı analizinin yapılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, projeli işletmeler ile projersiz işletmeler arasında iş gücü ve sermaye kullanımı ile yıllık faaliyet sonuçları konularında önemli farkların olduğu belirlenmiştir. Projeli işletmelerin işletme başına ortalama yem masrafının projersiz işletmelerin 4,19 katı olduğu belirlenmiştir. Ortalama hayvan varlığının projeli işletmelerde (12,01 BBHB), projersiz işletmelerden (6,52 BBHB) yaklaşık iki kat daha fazla olduğu saptanmıştır. Projeli ve projersiz işletmelerde günlük süt verimleri sırasıyla; kültür ırkı inekler için 15,51 lt/baş ve 12,15 lt/baş, melez ırkı inekler için 14,95 lt/baş ve 10,90 lt/baş olarak bulunmuştur.
Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)	Emek tarımsal kalkınma kooperatifine ortak işletmelerin ekonomik analizi	Emek Tarımsal Kalkınma Kooperatifi'ne ortak 38 işletmeden anket yoluyla toplanan veriler ışığında işletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının ekonomik analizini yapmışlardır. İşletme başına düşen arazi miktarı 227,1 dekar olup, bunun %87,95'i mülk araziden oluşmaktadır. Hayvansal üretim değeri brüt hâsılanın %74,47'sini oluşturmaktadır. İşletme başına düşen inek sayısı 2,5 adet ve inek başına günlük süt verimi 7,9 kg olarak bulunmuştur. İşletmelerde yapılan çalışmalarda maliyet unsurları içerisinde yem masrafının %48,33, tuz masrafının %0,77, elektrik su masrafının %1,11, veteriner ve ilaç masrafının %7,34, genel idare masraflarının %1,73, daimi işçilik masrafının %19,41, inek sermayesi faizinin %9,64, diğer masrafların %11,67 paya sahip olduğu tespit edilmiştir.
Demircan ve diğ. (2006)	Economic analysis of different dairy farm sizes in Burdur province in Turkey	Burdur ilinde farklı büyüklükteki 132 süt sığırcılığı işletmesinin ekonomik yapısının incelendiği çalışmada; işletmeler büyüklüklerine göre üç gruba ayrılmış; çiftlik başına hayvan sayısı artarken üretim masrafı azalmış ve kar artmıştır. Ayrıca 0,013 TL/kg olarak bulunan kar marjının düşük olduğu sonucuna varılmıştır.
Öztürk (2006)	Tokat ili Yeşilyurt İlçesinde süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi	Tokat ili Yeşilyurt ilçesinde süt sığırcılığı yapan işletmelerin sosyo-ekonomik yapısı ve yıllık faaliyet sonuçlarının ekonomik açıdan değerlendirilmesi amacıyla basit tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 82 işletme ile anket yapılmıştır. İşletmelerin net hâsıla ve net çiftlik geliri üç grupta da pozitif bulunmuştur. Araştırmada süt maliyetinin süttün satış fiyatının üstünde olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Altıntaş ve Akçay (2007)	Tokat İli Erbaa Ovası'nda tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve işletmelerin başarısını etkileyen faktörlerin ortaya konulması	Tokat İli Erbaa Ovasındaki 10 köyden 105 adet işletme ile anket yapılmış, tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve üretim dalları itibariyle ekonomik bulgular ortaya konulmuş, işletmeler bir bütün olarak incelenerek yıllık faaliyet sonuçlarına ulaşılmıştır. Net hâsıla tüm işletme gruplarında pozitif olup, tarımsal gelirin yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Başarılı işletmelerde iş gücü produktivitesi, öz sermaye, dekara düşen brüt hâsıla, dekara düşen net hâsıla, fert başına düşen tarımsal gelir ve toplam aile gelirin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.
Çiçek ve Tandoğan (2008)	Economic analysis of dairy cattle activity in Afyonkarahisar province	Afyonkarahisar'da süt sığırcılığı işletmelerinde gerçekleştirilen üretim faaliyetlerinin ekonomik analizini yapmayı ve mevcut ekonomik koşullar altında işletmelerde iktisadilik prensibinin ne ölçüde yerine getirildiğini belirlemeyi amaçlamışlardır. Araştırmada işletmelerde maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında, %47,82 ile yem ilk sırayı almakta, bunu %26,97 ile işçilik, %7,84 ile amortisman, %7,28 ile diğer giderler (enerji + akaryakıt + yabancı sermaye faizi + diğer cari giderler), %4,25 ile sağlık, %3,25 ile bakım-onarım ve %2,59 ile genel idare giderlerinin izlediği belirlenmiştir. Elde edilen toplam gelirler arasında süt satış geliri %52,68 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu %40,83 ile envanter kıymet artışı, %6,49 ile buzağı geliri izlemiştir. İşletmelerin mali rantabilitesi %-3,77, ekonomik rantabilitesi %-3,56 ve rantabilite faktörü %-22,40 olarak tespit edilmiştir. Masraf-hasıla oranı (O/I) da 0,99 olarak bulunmuştur.
Ndambi ve diğ. (2008)	Milk production systems in Central Uganda: a farm economic analysis	Uganda'da üç ekstantif ve dört entansif üretim sisteminin TIPI-CAL modeli ile yapılan analizinde; sistemlerin pek çok yönden farklı olduğu, ancak benzer gelişim eğilimlerini paylaştığı, süt üretiminin toplam maliyetinin sürü büyüklüğünün artışıyla düştüğü, elde edilen kazancın 18-35 ABD Doları/100 kg süt olarak değiştiği, aile işletmesi olan ekstansif tek inekli sistemler dışında bütün sistemlerin kar ettiği sonucuna varılmıştır.
Tümer ve Kumbasaroğlu (2008)	Tarımsal kalkınma kooperatifi ortağı olan ve olmayan süt sığırcılığı işletmelerinin mevcut durum analizi	Tokat ili Turhal ilçesinde Tarımsal Kalkınma Kooperatifinin ortağı olan (I. grup işletme) ve ortağı olmayan (II. grup işletme) toplam 100 işletmeyi inceleyerek işletmelerin mevcut durumunu ortaya koymayı amaçlamışlardır. İşletme başına düşen inek sayısı I. grup işletmelerde 6,8 adet II. grup işletmelerde 6,2 adet; süt ineği başına günlük süt verimi I. grup işletmelerde 10,06 kg ve II. grup işletmelerde 6,65 kg olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Aktürk ve diğ. (2010)	The factors affecting milk production and milk production cost: Çanakkale case - Biga	Süt üretimi ile süt üretiminde kullanılan faktörler arasındaki ilişkilerin incelendiği ve süt üretim maliyetinin hesaplandığı çalışmada süt sığırcılığı üretim faaliyetinde bulunan 94 işletme ile yüz yüze anket yapılmıştır. Süt sığırcılığında kaba ve kesif yem masraflarının toplam üretim masraflarının %57'sini ve değişken masrafların da %71'ini oluşturduğu belirlenmiştir. Süt sığırcılığı üretim masraflarının %20,99'unun PDKA'na, %76,31'inin süt üretimine ve %2,7'sinin gübre üretimine ait olduğu belirlenmiş ve 1 kg süt üretim maliyeti 0,407 TL olarak hesaplanmıştır. Ayrıca süt verimi üzerine en fazla etkiyi silajlık mısır (%20) ve arpanın (%14) yaptığı belirlenmiştir.
İlban (2010)	Van ili Merkez ilçede kültür-melez süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi	Tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi ile belirlenen 66 adet süt sığırcılığı işletmesi yöneticileri ile yüz yüze anket yapmıştır. İşletme başına düşen süt sığıru sayısı 6,71 adet, süt sığıru başına düşen günlük süt verimi 8,89 kg, sağım süresi 249,55 gün, bir sağım döneminde süt sığıru başına düşen süt verimi 2.218,5 kg ve işletme başına düşen yıllık süt üretim miktarı 14.886 kg olarak bulunmuştur. Süt sığıru başına günlük yem tüketimi 12,08 kg (9,38 kg kaba yem, 2,38 kg kesif yem) olup, yem masrafları değişken masrafların %84,60'sını ve üretim masraflarının %44,74'ünü oluşturmaktadır. Ekonomik rantabilite oranları brüt kâr (BK) ve net kâr bakımından sırasıyla %4,91 ve %-19,91'dir.
Özüdoğru (2010)	Amasya damızlık sığıru yetiştiricileri birliğinin yöre çiftçilerine ekonomik etkilerinin analizi	Amasya Damızlık Sığıru Yetiştiricileri Birliği (ADSYB)'nin yörede geçimini süt sığırcılığında sağlayan işletmeler üzerine olan ekonomik etkilerinin analizinin yapılmasını amaçlamıştır. Amasya ili Merkez, Merzifon, Gümüşhacıköy ve Suluova ilçelerinde geçimini süt sığırcılığı faaliyeti ile sağlayan, 5 BBHB ve üzeri hayvan varlığına sahip, ADSYB'ne üye olan 81, üye olmayan 93 olmak üzere toplam 174 işletme ile yüz yüze görüşmek suretiyle anket uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, işletme arazisi varlığı üye olan işletmelerde üye olmayan işletmelere göre 2,2 kat, mülk arazi varlığı 1,8 kat, kiraya ve ortağa tutulan arazi varlığı 4,2 kat, yem bitkisi ekim alanı 2,5 kat fazladır. BBHB varlığı üye olan işletmelerde 12,79, üye olmayan işletmelerde 6,72'dir. BBHB'ne düşen aktif sermaye miktarı üye olan işletmelerde 14.350 TL, üye olmayan işletmelerde 13.389 TL'dir. Birim süt maliyeti üye olan işletmelerde, üye olmayan işletmelere göre %10,11 daha düşüktür.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Uddin ve diğ. (2010)	A farm economic analysis in different dairy production systems in Bangladesh	Bangladeş'in üç bölgesinden her bir üretim sistemi için (ekstansif, entansif ve geleneksel) iki tipik çiftlik (biri ortalama ebatlı diğeri büyük ebatlı) seçilmiş; sonuçlar girdi, çıktı, masraf, kazanç ve müteşebbis karı bakımından her sistemde farklılık göstermiş; en düşük süt üretim masrafı büyük ölçekli ekstansif sistemde 30,88 ABD Doları/100 kg olarak bulunurken, küçük ölçekli geleneksel sistemde 43,46 ABD doları/100 kg olarak hesaplanmış, çiftçilerin masraf azaltıcı yeni bir yöntem stratejisi benimsemesi ve hükümetin ise kurumsal düzenlemeleri reforme etmesi gerektiği önerilmiştir.
Yeteroğlu (2010)	Tokat ili Niksar ilçesinde süt sığırcılığı yapan tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve pazarlama sorunları	Tabakalı tesadüfi örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 80 işletmeden anket yapılarak toplanan veriler ışığında süt sığırcılığı yapan işletmelerin yapısı, pazarlama sorunları ile mali analizlerinin yapılması amaçlanmıştır. İşletmeler 1-10 baş (1.grup) ile 10 baş ve üzeri (2.grup) süt sığırı yetiştiren işletmeler olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Birinci grup işletmelerde 3,91 baş, ikinci grup işletmelerde 14,31 baş, işletmeler genelinde ise 10,02 baş süt ineği bulunduğu tespit edilmiştir. Süt üretim maliyeti birinci grup işletmelerde 0,64 TL, ikinci grup işletmelerde ise 0,62 TL olarak tespit edilmiştir. Süt sığırcılığı yapan işletmelerin, üretim yaptıkları alanlarda ihtisaslaşamadıkları, düşük kaliteli, yüksek maliyetli üretim gerçekleştirdikleri tespit edilmiştir. Ayrıca süt pazarlamasında önemli sorunlar tespit edilmiş ve bu sorunların çözümünde ilçedeki süt üreticilerinin yetersiz kaldıkları ortaya çıkmıştır.
Gündüz ve Dağdeviren (2011)	Bafra ilçesinde süt maliyetinin belirlenmesi ve üretimi etkileyen faktörlerin fonksiyonel analizi	Samsun ili Bafra ilçesinde basit tesadüfi örnekleme yöntemiyle seçilen 73 adet üreticiden anket yoluyla toplanan veriler ışığında inek sütü üretim maliyetinin belirlenmesi ve üretimi etkileyen önemli faktörlerin fonksiyonel analizinin yapılması amaçlanmıştır. Süt maliyeti 0,61 TL/kg olarak hesaplanmış ve üretim masrafları içerisinde en yüksek paya yem masraflarının sahip olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Murat (2011)	Ege ve Orta Anadolu Bölgesi damızlık sığır yetiştiricileri birliğine bağlı süt sığırcılık işletmelerinin ekonomik analizi	Aydın, Denizli, Niğde ve Konya illerinde DSYB'ne üye süt sığırcılığı işletmelerinin yapısal özellikleri ve sorunlarını belirlemek amacıyla toplam 192 işletmeyle anket yapmış, bazı ölçüm ve tespitlere dayalı verileri değerlendirmiştir. İşletme grupları olarak 5 baş süt ineğine sahip olan işletmeler küçük ölçekli, 6-15 baş ineğe sahip olanlar orta ölçekli, 16 baş ve üzeri ineğe sahip işletmeler ise büyük ölçekli işletmeler olarak tanımlanmıştır. İncelenen işletmelerde maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında %57,54 ile yemin ilk sırayı aldığı, bunu %12,38 ile diğer (enerji, akaryakıt, yabancı sermaye faizi, diğer cari giderler) giderlerin, %8,65 ile amortismanların, %5,79 ile sağlık giderlerinin, %5,37 ile işçilik giderlerinin, %5,16 ile faiz giderlerinin, %3,28 ile bakım-onarım giderlerinin ve %1,84 ile genel idare giderlerinin izlediği tespit edilmiştir. İşletmelerin 1 litre çiğ sütü 0,495 TL'ye ürettikleri saptanmıştır. İşletmelerin karlılık durumu, mali ve ekonomik rantabilite ile rantabilite faktörü rasyoları yardımıyla değerlendirilmiştir. Mevcut koşullar altında gerek üretim maliyeti, gerekse rantabilite değerlerine göre en iyi işletme performansı orta ölçekli işletmelerde belirlenmiştir.
Tümer ve Birinci (2011)	Hayvancılık işletmelerinde süt maliyetine etki eden faktörlerin analizi: Tokat ili örneği	Süt sığırcılığı işletmelerinde maliyete etki eden faktörleri belirlemek amacı ile 2006 yılında hayvan sigortası yaptıran (50 adet) ve hayvan sigortası yaptırmayan (50 adet) 100 işletmeyi incelemiştir. Analiz sonuçlarına göre, hayvan sigortası yaptıran işletmelerde süt maliyetinin 0,08 TL/lit daha az olduğu tespit edilmiştir.
Birsin (2012)	Balıkesir ili Balya ilçesinde süt sığırcılığı faaliyetinin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri	Balıkesir ili Balya ilçesinde süt sığırcılığı yapan 77 işletmeden anket yöntemi ile alınan veriler ışığında işletmelerin ekonomik analizini yapmıştır. İşletmeler sahip oldukları inek sayısının frekans dağılımına göre üç gruba ayrılmıştır. Net hâsıla ve net çiftlik geliri üç grupta da pozitif bulunmuştur. Araştırmada sütün tam maliyet analizi yapılmış, süt maliyetinin sütün satış fiyatının üstünde olduğu belirlenmiştir. Bu problemlerin çözümüne yönelik olarak devlet tarafından girdi fiyatlarının düşürülmesi ve sütte taban fiyat uygulanması yöntemlerinin uygulanabileceği ifade edilmiştir.

Çizelge 2.1 (devam). Ekonomik analizle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Demir ve diğ. (2014)	Kars ili süt sığırcılık işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve üretim maliyetleri	Kars ili süt sığırcılık işletmelerinin genel özelliklerini ortaya koymayı ve üretime ilişkin bazı teknik ve finansal parametreleri belirlemeyi amaçlamıştır. Basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile seçilen toplam 162 süt sığırcılık işletmesinde yapılan çalışmada; işletme başına ortalama 14,01 baş süt ineğin düştüğü ve günlük ortalama süt veriminin 6,98 kg/baş olduğu tespit edilmiştir. Küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerde süt maliyeti sırasıyla 0,84 TL/kg; 0,60 TL/kg ve 0,54 TL/kg, işletmeler ortalaması ise 0,70 TL/kg olarak belirlenmiştir. Bölgede hayvan beslemede yoğun olarak çayır-mera alanlarından yararlanılmasına bağlı olarak, toplam masraflar içerisinde yem masrafı oranının önemli ölçüde azaldığı (%25) tespit edilmiştir.
Yener ve Oğuz (2014)	The results of the economic activities of dairy farms in Konya-Ereğli province	Konya ilinde toplam 49 süt sığırcı işletmesi yöneticisiyle yapılan mülakatlarla gerçekleştirilen çalışmada; köy bazlı çiftliklerde süt üretimi birim maliyeti 0,32 \$, kalifiye çiftliklerde 0,24 \$ olarak hesaplanmıştır. Kalifiye çiftliklerdeki süt maliyetinin köy bazlı çiftliklere göre %25,39 daha az olduğu ve bunun kalifiye çiftliklerin kaba yem ve kesif yemi kendilerinin üretmesinden kaynaklandığı sonucuna varılmıştır.
Yılmaz ve diğ. (2014)	TRA-2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır İlleri)'nde süt sığırcılığı yapan işletmelerin üretim ve pazarlama olanaklarının araştırılması	TRA2 Bölgesinde (Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan) Merkez ilçelerde süt sığırcılığı yapan işletmelerin üretim ve pazarlama olanaklarını araştırmayı amaçlamış olup, basit tesadüfi örnekleme yöntemi ile her ilde 45 adet olmak üzere toplam 180 adet işletmeci ile anket yapılmıştır. Araştırmada iller bazında yetiştiricilerin %93,3'ünün hayvancılıkla ilgili bir kurs almadıkları ve hayvancılığı geleneksel yöntemlerle yaptıkları tespit edilirken, işletme sahiplerinin eğitim durumları ile hayvancılık kursu almaları arasında pozitif ve çok önemli bir ilişki belirlenmiştir. Bölge işletmelerinde sütün ortalama satış fiyatı 0,8 TL/kg ve hayvan başına günlük süt üretimi 4,4 kg tespit edilmiştir.
Uygur (2015)	İzmir ili süt sığırcılığının mevcut durumu ve geliştirilmesi üzerine bir araştırma	İzmir ili süt sığırcılığının mevcut durumu ile süt sığırcı işletmelerinde hayvanların bakım ve besleme alışkanlıklarının ortaya konulması amacıyla il merkezi ve ilçelerinden 464 işletmeyle anket yapmıştır. Süt sığırcılığı işletmeleri sahip oldukları sığırcı varlıkları esas alınarak 1-15 baş süt sığırcısına sahip işletmeler (1. Grup), 16-50 baş süt sığırcısına sahip işletmeler (2. grup), 51-100 baş süt sığırcısına sahip işletmeler (3. Grup) ve 101 baş ve üzeri süt sığırcısına sahip işletmeler (4. Grup) olmak üzere 4 gruba ayrılmıştır. İşletmeler ortalamasında işletme başına düşen sağmal inek sayısı 24 baş, inek başına günlük süt verimi 17,3 litre olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 2.2. Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Kumbhakar (1993)	Short-run returns to scale, farm-size, and economic efficiency	Utah'daki süt üreten çiftliklerin karlılığının analiz edildiği çalışmada; işletmeler küçük, orta ve büyük ölçekli şeklinde sınıflandırılmış ve farklı sınıflardaki çiftliklerin karlılığı üzerine girdi fiyatlarındaki artışlar ve fiyat desteğindeki azalma veya geri çekilme ile ilgili karşılaştırmalı sonuçlar değerlendirilmiştir.
Nicholson ve Knoblauch (1993)	A comparison of New York and Ontario dairy farms	New York ve Ontario'daki süt üreten çiftliklerin karşılaştırıldığı çalışmada; inek başına ve işletme başına satılan süt miktarlarının New York'ta daha yüksek, inek başına işletme varlıklarının ve satılan süttten elde edilen gelirin Ontario'da daha yüksek olduğu bulunmuştur. Genel değerlendirmede, Ontario'daki ortalama bir çiftliğin aynı sayıda inek bulunan New York'takine göre daha karlı olduğu; fakat Ontario'daki ile aynı ortalama sermayeye sahip bir New York çiftliğinin kesinlikle daha karlı olduğu sonucuna varılmıştır.
Günlü (1997)	Konya ili süt sığırcılık işletmelerinde karlılık ve verimlilik analizleri ile işletmelerin üretim ve pazarlama sorunları	Konya ili süt sığırcılık işletmelerinin karlılık ve verimliliklerini analiz etmek suretiyle, kaynak kullanımında etkinliğin artırılması için alınması gerekli önlemlerin belirlenmesini amaçlamıştır. Tabakalı rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 135 işletmenin 1995-1996 yıllarına ait verilerinin değerlendirildiği çalışmada, maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında; %49,99 ile yem masrafı ilk sırayı almakta, bunu %32,78 ile işçilik, %7,18 ile amortisman giderleri, %4,69 ile veteriner hekim- ilaç giderleri, %3,93 ile diğer giderler ve % 1,41 ile bakım onarım giderleri takip etmektedir. Ekonomik rantabilite 1995 yılında -5,46, rantabilite faktörü -13,08 olarak hesaplanırken, 1996 yılında bu değerler sırasıyla 30,14 ve 34,75 olarak bulunmuştur. 1995 yılında büyük ölçekli işletmelerin, 1996 yılında ise orta ölçekli işletmelerin daha karlı olduğu tespit edilmiştir. İlde süt sığırcılık işletmelerinde süt üretiminde kullanılan girdilerin optimum seviyeden uzak kullanıldığı, diğer bir ifadeyle kaynakların kar maksimizasyonuna imkan sağlayan denge noktasından uzak olduğu sonucuna varılmıştır.

Çizelge 2.2 (devam). Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Türkyılmaz (1999)	Aydın ili süt sığırcılık işletmelerinde kaynak kullanımında etkinlik derecesi ile örgütlenme ve pazarlama sorunları	Süt sığırcılık işletmelerinde kaynak kullanımının etkinlik derecesini araştırmıştır. Aydın ili ve ilçelerinden tabakalı rastgele örnekleme yöntemi ile seçilen 89 işletmenin 1996, 1997 ve 1998 yıllarına ait verilerinin kullanıldığı araştırma sonuçlarına göre, maliyeti oluşturan masraf unsurları arasında %62,60 ile yem ilk sırayı almakta, bunu %18,81 ile işçilik, %6,89 ile amortismanlar, %4,16 ile veteriner hekimlik hizmetleri, aşı ve ilaç giderleri %2,90 ile bakım onarım, %2,21 ile genel idare, %1,67 ile akaryakıt ve %1,35 ile diğer giderler izlemektedir. İşletmelerin toplam gelirleri arasında süt satış geliri %62,9 ile ilk sırada yer almaktadır. Bunu %27,3 ile envanter kıymet artışı, %7,1 ile buzağı ve %2,7 ile gübre geliri izlemektedir. 1996, 1997 ve 1998 yılları itibariyle işletmelerde mali rantabilite oranı 26,97, rantabilite faktörü 21,17 ve masraf-hasıla oranı 1,49 olarak hesaplanmıştır.
Tauer (2001)	Efficiency and competitiveness of the small New York dairy farm	New York'ta küçük ölçekli süt üreten çiftliklerin verimlilik ve rekabet edebilirliğinin incelendiği çalışmada; küçük ölçekli süt üreten çiftliklerin birçoğunda gözlemlenen yüksek maliyetlerin çoğunun verimsizlikten kaynaklandığı tespit edilmiştir. 50 ineklik bir çiftlik için birim süt maliyeti 500 ineklik bir çiftliğe nazaran sadece %4 daha fazla bulunmuştur.
İçöz (2004)	Bursa ili süt sığırcılık işletmelerinin kârlılık ve verimlilik analizi	Bursa ili Soy Kütüğü Enformasyon Sistemi Projesi (GTZ) kapsamındaki 78 adet süt sığırcılık işletmesinin anket yoluyla sağlanan 1995-1996-1997 yıllarına ait verileri ışığında kârlılık ve verimlilikleri analiz edilerek, işletmelerin kaynak kullanımındaki etkinlikleri ile uygulanan projenin ilde süt sığırcılığına katkısının incelenmesi amaçlanmıştır. İşletmeler ölçekleri itibariyle küçük ölçekli işletmeler (5-14 baş süt ineği), orta ölçekli işletmeler (15-24 baş süt ineği) ve büyük ölçekli işletmeler (25 baş ve üzeri süt ineği) olarak tanımlanmıştır. Bursa il genelinde maliyeti oluşturan masraf unsurları olarak; yem %58,14, işçilik %22,31, amortismanlar %5,96, veteriner, sağlık harcamaları %3,74, faiz giderleri %3,01, bakım onarım giderleri %1,29, diğer giderler %5,55 pay almaktadır. İl genelinde ekonomik rantabilite, mali rantabilite ve rantabilite faktörü ortalama olarak sırasıyla 1995 yılında 7,29; 4,92; 17,20, 1996 yılında 22,87; 22,69; 40,28 ve 1997 yılında ise 17,26; 17,11 ve 30,25 olarak bulunmuştur. Masraf-hâsıla oranı il geneline, işletme ölçeklerine ve ilçelere göre incelenmiştir. İl genelinde bu oran 1,10, küçük ölçekli işletmelerde 1,01, orta ölçekli işletmelerde 1,55 ve büyük ölçekli işletmelerde ise 1,60 olarak tespit edilmiştir. Masraf-hâsıla oranının en yüksek çıktığı işletmeler büyük ölçekli işletmeler olurken, bunu orta ölçekli işletmeler takip etmiştir.

Çizelge 2.2 (devam). Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Nizam (2006)	Aydın ilinde pazara yönelik süt sığırcılığı işletmelerinin verimliliklerinin belirlenmesi	Aydın ilinde 1.429 işletmeden tabakalı tesadüfi örnekleme yoluyla seçilen 100 tanesiyle anket yapmıştır. Bu 100 işletmenin 60 tanesi 2-10 baş (1.grup), 23 tanesi 11-20 baş (2.grup), 17 tanesi de 21 baş ve üzeri (3.grup) hayvan varlığına sahip işletmelerdir. Araştırmacı, işletmelerin temel yapısal özelliklerini ortaya koymuş, işletme gruplarının ekonomik analizlerini yapmış, bir litre çiğ süt maliyetini hesaplamış, kısmi verimlilikleri ve etkinlikleri analiz etmiştir. İncelenen işletmelerin değişken masraflarının %72,82'sini yem giderleri, %2,39'unu geçici işçi giderleri, %6,84'ünü veteriner ve ilaç giderleri, %3,94'ünü suni tohumlama giderleri, %11,60'ını akaryakıt giderleri, %0,52'sini tuz ve vitamin giderleri, %0,92'sini mera ve otlak giderleri, %0,96'sını ise nakliye giderleri oluşturmaktadır. İşletmelerin 1 litre çiğ sütü 0,571 TL'ye ürettikleri saptanmıştır. Bu rakam 1. grup işletmelerde 0,600 TL, 2. grup işletmelerde 0,500 TL ve 3. grup işletmelerde 0,562 TL'dir. BÜD'nin toplam aktif sermayeye oranlanmasıyla bulunan sermaye verimliliği işletmeler genelinde 0,096'dır. Nispi kar 1. grup işletmelerde 1,72, 2. grup işletmelerde 1,84, 3. grup işletmelerde 1,59, genelde ise 1,69 bulunmuştur.
Hazneci (2007)	Amasya ili Suluova ilçesinde sığır besiciliği yapan işletmelerin etkinlik analizi	Amasya ili Suluova ilçesinde sığır besiciliği yapan işletmelerde etkinlik ölçümlerini hesaplamayı ve ekonomik etkinliği belirleyen faktörleri ortaya koymayı hedefleyen araştırmasında; büyük işletmelerin diğerlerine oranla daha başarılı olduğunu, küçük ve orta ölçekteki işletmelerin daha fazla likidite problemi ile karşılaştığını tespit etmiştir. İşletmelerin küçük olmaları, teknik yetersizliğin en önemli sebebi olarak belirlenmiştir. Ekonomik etkinlik üzerine işletme büyüklüğü, deneyim ve meraya çıkma durumu değişkenlerinin negatif yönde; işletme sahibinin eğitim durumu, aile büyüklüğü, kredi kullanımı, yem bitkilerine ayrılan arazi büyüklüğü, besi süresi, yemleme sayısı, kültür ırkı hayvanların oranı, kayıt tutma durumu ve yayım servisleri ile bağlantı sıklığı değişkenlerinin pozitif yönde etkiye sahip olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 2.2 (devam). Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Lopes ve diğ. (2008)	Economical results of milk production systems in Lavras region (MG) throughout the years 2004 and 2005: a multicase study	Brezilya'nın Lavras bölgesindeki süt üretim kârlılığının incelendiği çalışmada; 2004-2005 döneminde aylık olarak toplanan verilere göre süt inekçiliği maliyetleri üzerinde en fazla etkisi olan efektif işletme maliyeti öğeleri yem (%55,9), iş gücü (%19,1), diğer harcamalar (%11,3), enerji (%7,1), sağlık (%4,9), süt sağımı (%0,74), vergiler (%0,74) ve suni tohumlama (%0,23) giderleri olarak bulunmuştur.
Yılmaz (2010)	Süt sığırcılığında kooperatifler aracılığıyla desteklemenin ekonomik ve sosyal etkileri: Adana ili örneği	Süt sığırcılığı projesinden faydalanan işletmelerinin sosyo-ekonomik özelliklerinin belirlenmesi, süt maliyetinin hesaplanması, işletme başarılarında etkili olan faktörlerin belirlenmesi, projeli işletmeler arasında daha verimli ve etkin çalışan işletmelerin saptanması, üreticilerin projenin uygulanmasında yaşadıkları sorunların tespit edilmesi, projenin sosyal ve ekonomik katkılarının belirlenmesi ve bu kooperatiflerin uygulamadaki farklılıklarının ve rolünün ortaya konulmasını amaçlamıştır. Çalışma sonuçları incelenirken işletmeler coğrafik bölge grupları ve başarı gruplarına göre değerlendirilmiştir. İşletmeler ortalamasına göre 1 kg süt maliyeti dağlık alan, ovalık alan ve geçit bölgesinde sırasıyla 0,48 TL, 0,44 TL ve 0,43 TL olarak hesaplanmıştır. Başarı grupları itibariyle 1 kg süt maliyeti başarısız işletmelerde 0,73 TL, orta başarılı işletmelerde 0,46 TL ve başarılı işletmelerde de 0,28 TL olarak bulunmuştur. Araştırmada, dağıtılan hayvan sayısının yetersiz ve verim düzeyinin düşük olması, yem maliyetlerinin yüksek olması, üreticilerin maliyetlerinin altında sütü satması ve kooperatiflerin yeterince etkin çalışmaması nedeniyle projeden ekonomik anlamda istenilen başarı elde edilemediği tespit edilmiştir.
Keskin ve Dellal (2011)	Gross margin analysis for dairy cattle in Trakya region	Trakya bölgesinde süt üretiminin brüt kar oranının belirlendiği çalışmanın sonuçlarına göre; çiftliklerde ortalama 5,5 süt ineği tespit edilmiştir. Toplam değişken masraflar içerisinde yem masrafının oranı %86, süt ineği başına brüt üretim değeri kültür ırkı için 4.688 TL, melez ırk için ise 4.913 TL olarak bulunmuştur. Kültür ırkındaki yüksek değişken masraflar sebebiyle brüt kar (2.872 TL) melez ırka (3.671 TL) göre daha düşük olarak hesaplanmıştır.
Venkatesh ve Sangeetha (2012)	Milk production and resource use efficiency in Madurai District of Tamil Nadu: An economic analysis	Tamil Nadu'daki süt üreten çiftliklerin maliyet yapısı ve kaynak kullanım etkinliğinin incelendiği çalışmada; ölçek ekonomisi nedeniyle toplam maliyet ile büyüklük ve sürü arasında ters ilişki olduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 2.2 (devam). Etkinlik, verimlilik ve karlılık analiziyle ilgili çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Gözener (2013)	TR 83 Bölgesinde sığır yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin ekonomik analizi ve teknik etkinlik	TR 83 bölgesinde sığır besiciliği yapan işletmelerin ekonomik ve etkinlik analizini yapmak suretiyle, üretim maliyetleri, kârlılık durumları ve canlı ağırlık artışı üzerine etki eden faktörleri belirlemeyi amaçladığı çalışmada; etkinlik analizlerinde değişken olarak et üretim miktarı, kaba yem, karma yem, sermaye ve iş gücü kullanım düzeylerini kullanmıştır. Etkinsizlik modelinde sosyo-ekonomik değişkenler olarak eğitim, deneyim, besi süresi, yemleme sayısı, işletmedeki yem bitkisi ekili alanın toplam işletme arazisine oranı ve kredi kullanım durumları yer almıştır. Yapılan analizler sonucunda Veri Zarflama Analizine (VZA-ÖDG) göre 1. grup işletmelerde ortalama etkinlik %83, 2. grup işletmelerde etkinlik %89 olarak belirlenmiştir. Yapılan Stokastik Sınır Analizi (SSA) sonucunda ise 1. grup işletmelerin etkinliği %87, 2. grup işletmelerin ise %93 olarak belirlenmiş ve analiz sonuçlarının benzeştiği gözlenmiştir. SSA sonuçlarına göre 1. grup işletmelerde sosyo-ekonomik faktörlerden eğitim, yemleme sayısı, yem bitkisi yetiştirilen alanın toplam işletme arazisine oranı ve kredi kullanım durumu 2. grup işletmelerde ise besi süresi, yemleme sayısı, yem bitkisi yetiştirilen alanın toplam işletme arazisine oranı ve kredi kullanım durumu işletmelerin etkinlikleri üzerinde istatistiksel olarak önemli bir etkisi olduğu ortaya konulmuştur.
Semerci ve diğ. (2014)	Gross margin analysis in dairy cattle: a case study of Hatay Province, Turkey	Hatay ilinde gerçekleştirilen ve 141 süt sığırı yetiştiricisinden anketle elde edilen sonuçların değerlendirildiği çalışmada, değişken masraflar içerisinde yem maliyetinin %81,6, veterinerlik hizmetinin %8,2, elektrik bedelinin %2,04, değişken işçi masrafının %1,8, su ve temizlik giderinin %1,8, suni tohumlama giderinin %1,6 ve diğer masrafların %2,6 paya sahip olduğu bulunmuştur.
Hazneci ve Ceyhan (2015)	Measuring the productive efficiency and identifying the inefficiency determinants of dairy farms in Amasya province, Turkey	Amasya ili Merzifon ilçesindeki süt işletmelerinin üretim etkinliğini ve etkinsizliğe sebep olan unsurları belirlemeyi amaçlamıştır. Çalışma sonuçlarına göre süt işletmelerinde üretilen sütün mevcut teknoloji ile %22 oranında arttığı saptanmıştır. Süt işletmelerinde teknik etkinlik ortalama 0,78 olmak üzere 0,56-0,99 arasında değişmektedir. Çalışmada teknik etkinliğin artırılması amacıyla çiftçilere krediye erişim fırsatlarının sunulması ve çiftçilerin eğitim seviyelerinin artırılması için daha iyi çiftçi eğitim programlarının ve tarımsal yayım hizmetlerinin sağlanması önerilmektedir.

Çizelge 2.3. IPARD, SAPARD programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Ulusoy (2001)	Gıda sektöründe kalite güvence sistemleri ve fayda-masraf analizi	Türkiye gıda sektörünün kalite konusundaki mevcut durumunu incelemek suretiyle, kullanılan kalite güvence sistemlerinin mali ve ekonomik değerlendirmesini yapmayı amaçlamıştır. Araştırma kapsamında incelenen işletmelerde kalite uygulamaları içinde önceliği kalite kontrolü ve TSE markası kullanımı almaktadır. HACCP ve ISO 9000 kalite güvence sistemlerinin kullanımı sırasıyla %16 ve %20 olarak saptanmıştır. HACCP sistemin getirdiği yararların yapılan masrafları karşılayacağı, gereği gibi uygulanması durumunda ISO 9000'in de işletmeye önemli katkılar sağlayacağı ve yapılan yatırımların olumlu sonuçlanacağı ifade edilmektedir. HACCP sisteminin gerektirdiği yatırımların işletmelerin mevcut kalite düzeylerine bağlı olduğu, büyük ölçekli ve modern işletmelerin daha avantajlı durumda bulunduğu, bu nedenle HACCP yatırım giderleri ve pazar riskleri açısından olduğu kadar deneyim, iş gücü ve teknik donanım açısından da yetersiz durumda olan küçük ve orta ölçekli gıda işletmelerinin devlet tarafından desteklenmesi gerektiği tespitinde bulunulmuştur.
Ergen (2008)	Kamu kesimi yatırım projelerinin değerlendirilmesinde fayda-maliyet analizi tekniği ve Türkiye'de uygulanabilirliği	Kamu ve özel kesim yatırım projelerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesinde kullanılan fayda-masraf analiz tekniğinin, Türkiye'deki kamu yatırım programlarının hazırlanmasında uygulanmasına değinilmiştir.
Şerefoğlu (2008)	SAPARD-IPARD programlarının analizi-besi işletmelerinin IPARD programındaki yeri üzerine bir araştırma	IPARD Programı kapsamında desteklenecek et sektörünün mevcut durumunun belirlenmesi, 2007-2013 yılları arasındaki gelişiminin analiz edilmesi ve süreç içerisindeki değişimin gözlemlenmesi amacıyla, programın yoğunlaştığı Doğu Anadolu Bölgesi, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, İç Anadolu Bölgesi ve Karadeniz Bölgesi'nden her bir bölgeyi temsilen seçilen birer ilde 444 hayvancılık işletmesinde anketler uygulanmıştır. Çalışma sonucunda, işletme sahiplerinin %51'inin herhangi bir derneğe ya da kooperatife üye olmadıkları, çalışılan alanlardaki çiftçilerden tarımsal sertifika sahibi olanların oranının %15,3 olduğu, işletmelerin %70,7'sinin kayıt tutmadıkları belirlenmiştir. Ayrıca AB sürecinde zorunlu bir yatırım kalemi olarak görülen, aynı zamanda çevre ve nitrat direktifi bakımından zorunlu olan gübre çukurlarına işletmelerin %74,8'inin sahip olmadıkları, barınaklardan %27,6'sının yeni ahır inşası ve modernizasyonu gerektirdiği ve hayvan barınağı sahiplerinin %85,4'ünün AB hayvan sağlığı ve refahı hususlarında bilgi sahibi olmadıkları saptanmıştır. Söz konusu işletmeler için hayvan verimini olumsuz yönde etkileyen ahır şartlarının iyileştirilmesinin ve yem fiyatları için bir mekanizma sistemi oluşturulmasının gerekliliği tespitinde bulunulmuştur.

Çizelge 2.3 (devam). IPARD, SAPARD programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Bilici (2010)	Türkiye'de kırsal kalkınmanın gelişimi ve IPARD süreci	Türkiye'de Cumhuriyet tarihinden itibaren yürütülmüş olan kırsal kalkınma çalışmaları ve AB'nin Türkiye'de uygulayacağı Katılım Öncesi Yardım Aracı Kırsal Kalkınma Bileşeni (IPARD)'nin ortaya konulmasını amaçlamıştır. Kırsal kalkınma kavramı ve yaklaşımları, Türkiye'de kırsal kalkınmanın tarihsel gelişimi ve ilgili politika belgeleri, kırsal kalkınma destekleri ile bu alanda tamamlanmış ve devam etmekte olan iç ve dış kaynaklı projelere yer verilmiştir. IPARD programının hedefi, hazırlanma süreci, destekleyeceği alanlar, bütçesi, uygulama birimleri ve programın uygulanması için başarıyla tamamlanması gereken akreditasyon ile yetki devri süreci ve program ile sağlanacak desteklerin Türkiye tarımına ve kırsal alanına olası katkıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.
Taşcıoğlu (2011)	Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programının sosyal ve ekonomik yönden değerlendirilmesi: Batı Akdeniz Bölgesi örneği	Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı (KKYDP) kapsamında Antalya, Burdur ve Isparta illerinin içinde bulunduğu Batı Akdeniz Bölgesi'nde programdan yararlanan üreticilerin tutum ve davranışlarını, programdan yararlanmalarında etkili olan faktörleri, işletmelerin sosyo-ekonomik, demografik, davranışsal profillerini, işletmelerin faydalarını en üst düzeye çıkaran optimum politika araç ve bileşenlerini, işletmelerin programa yönelik tutumlarını, beklentilerini, olası sorunlarını araştırmayı amaçlamıştır. KKYDP'den yararlanan toplam 96 adet işletme ile yüz yüze görüşmeye dayalı anket uygulaması gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın ekonomik analiz kısmı üç aşamalı olarak gerçekleştirilmiş olup, işletmelerin KKYDP'yi tercihinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi ve işletmeleri yatırıma yönlendiren etkenlerin neler olduğunun ortaya konulması için faktör analizi, işletmelere maksimum faydayı sağlayacak optimum kırsal kalkınma politika seti ile üreticilerin tarım politikası kararları ile ilgili özelliklerinin etki derecelerinin belirlenmesi için conjoint analizi ve programdan yararlanma düzeylerine göre üreticilerin gruplara ayrılması ve her bir alt grubun profilinin ortaya çıkarılması amacıyla cluster analizi uygulanmıştır. Yapılan analizlerle hibe desteğinden yararlanan işletmelerin ileriki dönemlerde verilecek desteklerden yararlanma nedenleri, şekilleri ve hangi işletme tipinin hangi desteklemeyi tercih ettiği ortaya konulmuştur.
Bryla (2012)	The characteristics of farmers applying for the EU investment support in Poland	Polonya'da çiftçilerin kırsal kalkınma politikasının temel aracına olan tepkisinin incelendiği çalışmada; çalışma örnekleminde yer alan işletmelerin eğitim seviyesi ve büyüklüğünün ulusal ve bölgesel ortalamalara göre önemli ölçüde yüksek olduğu, Polonyalı çiftçilerin Operasyonel Program'da öngörülen varsayımların aksine, çiftliklerinin uzmanlaşmasını teşvik eden tedbirlere olan ilgisinin çok sınırlı olduğu sonucuna varılmıştır.

Çizelge 2.3. (devam) IPARD, SAPARD programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Demirbük (2013)	Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programının değerlendirilmesi Sivas ili örneği	Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı'nca uygulanan KKYDP'den Sivas ilinde 2006–2010 yılları arasında yararlanan 172 yatırımcı ile bir değerlendirme çalışması gerçekleştirmiştir. Araştırmada kırsal alan, kırsal kalkınma kavramları açıklanmış ve Türkiye'de bugüne kadar uygulanan kırsal kalkınma modellerine yer verilmiştir. KKYDP'nin amaçları ile sonuçları karşılaştırılmış ve uygulama aşamasında il proje yürütme birimi ve yüklenicilerin yaşadıkları problemler ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışma neticesinde uygulanan programın yatırımcıların rekabet gücünü olumlu etkilediği, yatırımcıların gelirlerinin arttığı, iş yüklerinin azaldığı tespit edilmiştir.
Özdemir (2014)	IPARD kapsamında faydalanıcıların özelliklerinin değerlendirilmesi: Konya ili örneği	IPARD programı kapsamında hibe desteği almaya hak kazanan faydalanıcıların özelliklerinin değerlendirilmesini amaçlamıştır. Tam sayım yöntemine göre Konya ilinde sözleşme imzalanmış 32 adet proje sahibi ile yüz yüze görüşülerek bir anket çalışması yapılmış, alınan cevaplar ile hem faydalanıcıların özellikleri hem de IPARD programı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, faydalanıcıların tamamının tarımsal örgütlere üyeliklerinin olduğu ve teknoloji kullanımına açık oldukları tespit edilmiştir. IPARD programının işleyişinden genel bir memnuniyet olmakla birlikte, programın yeterince tanıtılmadığı ve faydalanıcılar açısından karmaşık bir yapı arz ettiği ortaya çıkmış, kırsal alandaki desteklerin tek bir çatı altında toplanarak basitleştirilmesi ve bölge koşullarına uygun hale getirilmesi gerektiği tespitinde bulunulmuştur.
Özen (2014)	Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye'de uygulanan kırsal kalkınma politikalarındaki değişim ve kırsal kalkınma yatırımları kapsamında hibe projelerinin değerlendirilmesi: Aydın ili örneği	Türkiye-AB uyum süreci çerçevesinde uygulanan kırsal kalkınma politikalarını incelemiştir. Daha sonra KKYDP kapsamında Aydın ilinde 2006-2011 yılları arasında proje teklifi onaylanan 102 proje yürütücünün tamamıyla, teklif edilen projelerde yatırımcının ve yapılmak istenen yatırımların niteliklerini ortaya koymak üzere yüz yüze anket yapılmıştır. Araştırmada KKYDP kapsamında teklif edilen yatırım projelerinin yatırımcının tecrübesi, ilin üretim potansiyeli, hammadde temini ve pazarlama imkânları açısından uygun projeler olduğu tespit edilmiştir. Diğer taraftan proje hazırlama ve uygulama konusunda karşılaşılan güçlükler proje hazırlama potansiyelini olumsuz yönde etkileyen bir bulgu olarak ortaya konulmuştur.

Çizelge 2.3. (devam) IPARD, SAPARD programları ile KKYDP'yi değerlendiren ve fayda masraf analizine yer veren çalışmalar

Yazar	Araştırma Konusu	Araştırma Sonucu
Ünal ve Fidan (2014)	Tarımsal destek uygulamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi	IPARD'ın Türkiye'de uygulanmasının ardından ekonomiye ve Türkiye tarımına etkisi Kütahya örneğinde ele alınarak, bu tür programların geleneksel tarım desteklemelerine kıyasla etkinliğinin araştırılması amaçlanmıştır. Çalışma sonucunda, IPARD uygulamasının incelenen destekleme başlıklarında başarılı çıktılar ürettiğine dair bulgulara ulaşılmıştır. Ayrıca IPARD'ın dolaylı bir katkısı olarak, programın uygulanmasıyla birlikte tarımsal eğitim konusunda da olumlu yansımaların görülmeye başlandığı belirtilmiştir.
Asoğlu (2015)	Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programından faydalanan işletmelerin ekonomik analizi: Şanlıurfa-Diyarbakır örneği	KKYDP'den Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde faydalanan 120 işletme ile anket çalışması yürütmüştür. Kalkınma, büyüme ve kırsal kalkınma kavramları üzerinde durmuş, tarıma dayalı sanayi işletmeleri ve bu işletmelere sağlanan hibe, destek ve teşviklerin neler olduğunu aktarmıştır. Proje öncesinde işletmelerin istihdam ortalaması 6,53 iken proje sonrasında bu değer 12,68 bulunmuştur.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

3.1. Materyal

Araştırma materyalini TKDK'ya süt üreten tarımsal işletmeler tedbirinde süt sığırcılığı faaliyeti için proje sunmak suretiyle hibe desteklemelerinden faydalanmış işletmelerden anket yoluyla toplanan veriler oluşturmuştur. Ayrıca, konu ile ilgili daha önce yapılmış olan araştırma sonuçlarından da yararlanılmıştır. Araştırmada 2014 yılı verileri esas alınmış ve anketler 2015 yılı Nisan-Haziran aylarında yapılmıştır.

3.2. Yöntem

3.2.1. İşletmelerin belirlenmesi ve anket aşamasında uygulanan yöntem

Araştırma kapsamına alınacak işletmelerin belirlenmesi amacıyla, TKDK ile süt üreten tarımsal işletmeler tedbirinde sözleşme imzalamış faydalanıcılar tespit edilmiştir. Süt üreten tarımsal işletmeler başlığı altında sığır, koyun ve keçi işletmeleri bulunduğundan koyun ve keçi işletmeleri kapsam dışında bırakılmıştır. Sözleşme imzalanan ve projesi tamamlanarak nihai ödemesi yapılan ve nihai ödemesinin üzerinden 31 Aralık 2014 tarihi itibariyle en az 1 yıl geçen projeler dikkate alınmıştır.

Tüm illerde 31 Aralık 2014 tarihi itibariyle nihai ödemenin üzerinden 1 yıl geçen proje sayısı 170 olup, bu projeler 153 farklı kişi tarafından verilmiştir. Karşılaştırmalı analizler yapılabilmesi için gerçek ve tüzel kişi bazında projesi tamamlanan faydalanıcıların bulunduğu iller araştırma kapsamını oluşturmuştur. Hem gerçek hem de tüzel kişi bazında projesi tamamlanan il sayısı 17 olup, bu illerdeki 134 faydalanıcı ile tam sayım yapılması planlanmıştır (Çizelge 3.1).

Hazırlanan taslak anket formu ilk olarak pilot olarak seçilmiş faydalanıcılara uygulanmış, uygulamada tespit edilen aksaklıklar sonucunda anket formu üzerinde değişiklikler yapılarak son şekli verilmiştir. Anket formları (Çizelge A1) faydalanıcıların bulunduğu yerlere gidilerek, işletme yöneticileriyle yüz yüze görüşme yoluyla bizzat araştırmacı tarafından doldurulmuştur.

Anket aşamasında bu 134 işletmeden; sözleşmesinin feshedilmiş olması (3 işletme) ve anket yapılmasını kabul etmemesi (29 işletme) sebepleriyle 102 kişi ile anket yapılabilmıştır. Faydalanıcılardan 2 tanesinin desteğin alındığı tarihten anket tarihine kadar hiçbir şekilde süt

sığırı almamış olması sebebiyle bu anketler kapsam dışında bırakılmıştır. Bu çerçevede tam sayım için tespit edilen faydalanıcıların %75'i ile anket yapılabilmektedir (Çizelge 3.1).

Çizelge 3.1. Anket yapılması planlanan ve yapılan işletmeler

Sıra no	İli	Anket yapılacak kişi sayısı			Anket yapılan kişi sayısı		
		Gerçek kişi	Tüzel kişi	TOPLAM	Gerçek kişi	Tüzel kişi	TOPLAM
1	Sivas	16	12	28	12	10	22
2	Yozgat	8	7	15	5	5	10
3	Afyon	6	9	15	5	8	13
4	Konya	4	7	11	3	5	8
5	Balıkesir	8	1	9	5	1	6
6	Kahramanmaraş	4	7	11	3	3	6
7	Kars	7	1	8	4	1	5
8	Çorum	2	5	7	2	2	4
9	Tokat	4	1	5	3	1	4
10	Elazığ	2	2	4	2	1	3
11	Muş	2	2	4	2	2	4
12	Şanlıurfa	2	2	4	1	1	2
13	Burdur	1	2	3	1	2	3
14	Isparta	1	2	3	1	2	3
15	Kütahya	1	2	3	1	2	3
16	Malatya	1	1	2	1	1	2
17	Nevşehir	1	1	2	1	1	2
TOPLAM		70	64	134	52	48	100

3.2.2. Analiz aşamasında uygulanan yöntem

3.2.2.1. İncelenen işletmelerin gruplandırılmasında uygulanan yöntem

İncelenen işletmelerin sermaye yapıları, işletmeci profili ve ekonomik performansları birbirlerinden büyük oranda farklılık gösterdiğinden, bu çalışmada işletmeler benzer özelliklere sahip işletmelerin yer aldığı gruplar oluşturularak incelenmiştir. İncelenen işletmelerin gruplandırılmasında Hiyerarşik Olmayan Kümeleme Analizi'nden yararlanılmıştır. Kümeleme analizi, birimleri, kişileri veya nesnelere birbirlerine benzerliklerine göre sınıflandırmayı amaçlayan çok değişkenli istatistiksel bir tekniktir. Kümeleme analizi, araştırmacıya uygun, işe yarar ve özetleyici bilgiler elde etmede yardımcı olmaktadır (Hair ve diğ., 1998, Tatlıdil, 2002.). Kümeleme analizinde kriter olarak işletme yöneticisinin eğitim gördüğü yıl sayısı, işletmenin sağılan süt ineği sayısı (baş), süt sığırı başına işletme sermayesi ile ekonomik rantabilite değişkenleri kullanılmıştır. Kümeleme

analizi sonuçlarına göre incelenen işletmeler; küçük işletmeler (12 işletme), orta büyüklükteki işletmeler (37 işletme) ve büyük işletmeler (51 işletme) olmak üzere 3 gruba ayrılmıştır (Çizelge A2). Analizler belirlenen bu üç grup için ayrı ayrı gerçekleştirilmiştir.

3.2.2.2. İşletmelerin sosyo-ekonomik yapılarının analizinde uygulanan yöntemler

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları incelenirken, işletmeler bir bütün olarak değerlendirilmiş ve ayrıca süt sığırcılığı üretim faaliyeti olarak da incelenmiştir.

Sosyo-ekonomik özellikler değerlendirilirken, aile iş gücü potansiyeli yapılan hesaplama ve işlemlerin standartlaştırılabilmesi açısından “Erkek İş Gücü Birimi” (EİB)’ne dönüştürülerek hesaplanmıştır. EİB’ne çevirmede, nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre iş gücü başarılarını yansıtan katsayılar kullanılmıştır. Bu katsayılar Çizelge 3.2’de verilmiştir.

Çizelge 3.2. Erkek iş gücü birimi (EİB)’ne çevirmede kullanılan katsayılar (Erkuş ve Demirci, 1985)

Yaş grupları	Katsayılar	
	Erkek	Kadın
7-14	0,50	0,50
15-64	1,00	0,75
65 ve üzeri	0,75	0,5

İncelenen işletmelerde yıllık çalışılabilir gün sayısı 300 gün ve günlük ortalama çalışma süresi 10 saat alınmıştır (Aras, 1988).

İncelenen işletmelerde bulunan hayvanlar “Büyükbaş Hayvan Birimi (BBHB)”ne çevrilmiştir. BBHB hesaplanmasında kullanılan katsayılar Çizelge 3.3’te verilmiştir.

Çizelge 3.3. Büyükbaş hayvan birimi hesaplanmasında kullanılan katsayılar (Aras, 1954; Bakır, 1987; Erkuş ve diğ., 1995; Sayılı, 2001)

Hayvan türü	Katsayı	Hayvan türü	Katsayı
Boğa (kültür, melez)	1,40	Dana (1 yaş) (yerli)	0,25
Boğa (yerli)	0,70	Dana (2 yaş) (kültür, melez)	0,70
Öküz (kültür, melez)	1,20	Dana (2 yaş) (yerli)	0,35
Öküz (yerli)	0,60	Toplam genç sığırlar için	0,50 - 0,70
İnek (kültür, melez)	1,00	Koyun	0,10
İnek (yerli)	0,50	Toklu	0,08
Buzağı (kültür, melez)	0,16 - 0,20	Kuzu	0,05
Buzağı (yerli)	0,12 - 0,15	Oğlak	0,05
Dana (1 yaş) (kültür, melez)	0,50	Tavuk	0,004

İşletmelerin sermaye bileşimlerinin ortaya konulmasında sermayenin fonksiyonlarına göre sınıflandırılması esas alınmıştır (İnan, 1994; Karacan, 1991; Sayılı, 2001).

İşletmelerde sermaye unsurlarının değerleri yılsonu itibariyle belirlenmiş olup, kullanılan yöntemler aşağıda belirtilmiştir:

- İşletme arazisi büyüklüğü; işletme sahibinin mülk arazisine ortağa ve kiraya tuttuğu arazi büyüklüğünün eklenmesi sonucu bulunan değerden ortağa ve kiraya verdiği arazi büyüklüğünün çıkarılması ile bulunmuştur (Erkuş, 1979).
- Toprak sermayesinin belirlenmesinde; çiftçi beyanları ve yöredeki rayiç bedeller esas alınmıştır (Mülayim, 1985; Güneş ve Mülayim, 1986).
- Bina, alet-makine ve arazi ıslahı sermayelerinin değerlerinin biçilmesinde; yeniler için maliyet bedeli, eskiler için eskime ve yıpranma durumu dikkate alınarak değerlendirme yapılmıştır (Bülbül, 1979; Kırıl, 1993; Kırıl ve diğ., 1996).
- Malzeme ve mühimmat sermayesinin belirlenmesinde, çiftçi beyanı esas alınmıştır (Erkuş, 1976).
- Hayvan sermayesi kıymet takdiri; ırk ve yaş durumlarına göre yöredeki alım satım fiyatları ve işletmecinin beyanı esas alınarak yapılmıştır. İşletmede mevcut hayvanlardan elde edilen süt miktarının hesabında işletme sahibinin beyanı esas alınmıştır (Erkuş, 1979).
- İşletmede üretilen çiftlik gübresi miktarının hesaplanmasında; 1 BBHB'nin günde 25 kg katı gübre ürettiği göz önünde bulundurulmuş ve yıllık gübre üretimi buna göre belirlenmiştir (Nizam, 2006). Daha sonra bu miktar yörede geçerli olan çiftlik gübresi satış fiyatları ile çarpılarak çiftlik gübresi üretim değeri bulunmuştur.

- İşletmelerin para mevcudu, alacakları ve borçları saptanırken, çiftçinin beyanı esas alınmıştır (Demirci, 1978).
- Bina ve alet-makinalarda amortisman hesaplanırken; Gelir İdaresi Başkanlığı'nın belirttiği amortisman oranları dikkate alınarak doğru hat yöntemine göre hesaplanmıştır (URL-5). Traktör için amortisman oranı hesabında ekonomik ömür anket verilerine dayanılarak 10 yıl olarak alınmıştır.
- Hayvanlar için amortisman hesabı yapılırken; büyüme çağındaki bulunan hayvanlar için amortisman hesaplanmamıştır. Verim çağındaki bulunan hayvanlar için, hayvanın verime başladığı yıldaki değerinden kasaplık değeri çıkarılıp bu değer hayvanın ekonomik ömrüne bölünmesi ile yıllık amortisman değeri hesaplanmıştır (Kıral ve diğ., 1999).
- Alet makine ve bina sermayesinin faizi; sabit kıymet değeri üzerinden hesaplanmıştır. Sabit masraf kalemlerinden olan alet-makine ve bina sermayesinin faizinin hesaplanmasında reel faiz (%5) kullanılmıştır (Kıral ve diğ., 1999).
- Süt sığırcılığı sermayesi faizi hesaplanırken aşağıdaki formül kullanılmıştır (Kıral ve diğ., 1999).

$$\text{Hayvan Sermayesi Faizi} = [(DD - KD) / 2 + KD] \cdot i$$

Formülde; DD: Damızlık değeri, KD: Kasaplık değeri ve İ: Faiz oranıdır.

Değişken masrafların karşılığı olarak üretilen sütün günlük olarak nakde dönüşmesi nedeniyle süt sığırcılığında döner sermaye faizi hesaplanmamıştır (Kıral ve ark., 1999).

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde Gayrisafi Üretim Değeri (GSÜD), Gayri Safi Hâsıla, Saf Hâsıla, Tarımsal Gelir, Brüt Kar, Nispi ve Net Kar, Ekonomik Rantabilite ve Mali Rantabilite hesaplanmıştır.

Gayri safi üretim değeri (GSÜD); işletmede tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün değerleri ile bu değere yıl içerisinde meydana gelen prodüktif demirbaş kıymet artışı (PDKA)'nın ve çiftlik gübresi değerinin ilavesi ile elde edilmiştir (Erkuş ve diğ., 1996).

PDKA; damızlık materyalini kendi yetiştiren, yani sürüyü yenilemek için muhtelif yaştaki genç hayvanları sürüde bulunduran işletmelerde çağ değişimi sonucu, henüz erginlik çağına ulaşmamış genç hayvanların değerinin bir yıl içinde artması ile ortaya çıkan gelir olarak tanımlanmaktadır. PDKA aşağıdaki formül yardımıyla hesaplanmıştır (Kıral ve diğ., 1999).

$$\text{PDKA} = (\text{Sene sonu sürü değeri} + \text{Satılan hayvanların değeri} + \text{Kesilen hayvanların değeri}) - (\text{Sene başı sürü değeri} + \text{Satın alınan hayvan değeri})$$

Gayri safi hâsıla (GSH), GSÜD'ne, işletme dışı tarımsal gelir ve ikamet edilen binaların kira karşılığının eklenmesiyle elde edilmiştir (Açıl ve Demirci, 1984). Konut değerlerinin %5'i kira karşılığı olarak belirlenmiştir (Erkuş ve diğ., 1995; Kılıç, 1997). İşletmenin Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB)'ndan aldığı destekler işletme dışı tarımsal gelir içerisinde hesaplanmıştır.

Saf hâsıla (SH); işletmelerin bir üretim dönemi içerisinde iyi işletilip işletilmediğini, üretim dalları arasındaki organizasyonun olup olmadığını ve işletme sonucunu bir bütün olarak göstermesi bakımından objektif bir ölçü olarak ele alınmakta ve kullanılmaktadır (Açıl ve Köylü, 1971). Araştırmada SH gayri safi hasıladan (GSH) işletme masraflarının çıkarılması ile elde edilmiştir (Erkuş ve diğ., 1995).

Tarım işletmelerinde işletmecinin başarısı, saf hasıladan çok tarımsal gelirle ölçülmektedir (Erkuş ve Demirci, 1996). Tarımsal gelir ise; saf hasılaya aile iş gücü karşılığının eklenmesi ve bundan borç faizlerinin ve kiracılık-ortakçılık paylarının düşürülmesi ile elde edilmiştir (Erkuş ve Demirci, 1985; Erkuş ve diğ., 1995). Çiftçi ve aile fertlerinin işletmedeki çalışmaları karşılığının hesaplanmasında yöredeki ücretli iş gücüne ödenen ücretler esas alınmıştır.

GSÜD'den değişken masrafların çıkarılmasıyla brüt kâr, işletme masraflarının çıkarılmasıyla net kâr, GSÜD'nin işletme masraflarına bölünmesiyle de nispi kâr hesaplanmıştır.

Tarım işletmeleri için rantabilite; “bir işletmenin belirli bir zaman zarfında elde ettiği kârın, o işletme emrinde çalışan sermayeye oranı” olarak tanımlanmaktadır. İşletme faaliyetlerinin, iyilik derecesini ortaya koymada ve işletmeleri birbirleriyle karşılaştırmada kullanılan rantabilite oranları, aşağıdaki denklemler vasıtasıyla hesaplanmıştır (Erkuş ve diğ., 1995);

$$\text{Ekonomik rantabilite} = (\text{Saf hasıla} / \text{Aktif sermaye}) * 100$$

$$\text{Mali rantabilite} = (\text{Öz sermaye rantı} / \text{Öz sermaye}) * 100$$

Öz sermaye rantı; saf hâsıladan, borç faizleri ile kiracılık ve ortakçılık bedellerinin düşülmesiyle bulunmuştur.

Araştırmada süt maliyeti de hesaplanmıştır. Süt maliyeti kapsamında, süt sığırcılığı için yapılan üretim masraflarından süt üretim dalını doğrudan ilgilendiren masraflar ayrılmıştır (Kıral ve diğ., 1999). Süt üretim dalını ilgilendiren süt ineklerinin yem masrafları, veteriner ve ilaç masrafları, inek sermayesinin faizi, inek amortismanı, sigorta primleri, yalnız süt üretim dalını ilgilendiren makinelerin masrafları ve suni tohumlama masrafı ayrı ayrı hesaplanarak sadece süt üretim dalını ilgilendiren masraflar bulunmuştur. Süt sığırcılığı faaliyet kolu içinde hiçbir üretim dalına ayrılması mümkün olmayan masraflar süt sığırcılığının ortak masraflarıdır. Süt sığırcılığı ortak masrafları içerisindeki süt üretim dalı

masrafları hesaplanırken, süt sığırcılığı gayrisafı üretim değeri içerisindeki süt üretim dalının oranı bulunmuş ve akabinde ortak masraf kalemleriyle ayrı ayrı çarpılmıştır. Süt üretim maliyetlerinin belirlenmesinde Kıral ve diğ. (1999) tarafından sabit ve değişken masraflar sınıflandırılmasının esas alındığı tablodan yararlanılmıştır. Süt sığırcılığı toplam masraflarından gübre değerinin çıkarılması ve süt üretim miktarına bölünmesi ile birim süt maliyeti bulunmuştur;

$$\text{Toplam süt üretim masrafları (TL)} - \text{Gübre(TL)}$$

$$\text{Birim maliyet (TL/kg)} = \frac{\text{Toplam süt üretim masrafları (TL)} - \text{Gübre(TL)}}{\text{Toplam süt üretimi (kg)}}$$

$$\text{Toplam süt üretimi (kg)}$$

Sütün maliyetinde satılabilmesi için işletmede bulundurulması gereken süt ineği sayısı hesaplanırken; değişken masraflar baz alınarak, birim süt maliyeti ile süt satış fiyatı arasındaki farkın sıfır olduğu durumdaki süt sığırcılığı sayısı dikkate alınmıştır.

Literatüre yönelik parasal karşılaştırmaların gerekli olduğu durumlarda, söz konusu çalışmalarda elde edilen veriler enflasyon oranı ile aynı yıla getirilmek suretiyle karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

3.2.2.2. Fayda-masraf analizinde uygulanan yöntem

Süt sığırcılığı faaliyetine yönelik olarak verilen IPARD hibe desteklerinin işletmelere sağladığı fayda ile faydanın ortaya çıkmasında katlanılan masraflar fayda-masraf oranı hesaplanarak karşılaştırılmıştır.

IPARD hibelerinin kullanılmasıyla hibe öncesine göre süt sığırcılığı işletmelerinde süt veriminde meydana gelen artış, süt satış fiyatındaki artış, PDKA'nda meydana gelen artış ve maliyet avantajı temel fayda değişkenleri olarak kullanılmıştır. İncelenen işletmelere inşaat işleri için verilen hibe miktarı ile makine-ekipman alımı için verilen hibe miktarının toplamı fayda-masraf analizinin masraf unsurunu oluşturmuştur.

Fayda-masraf oranı aşağıdaki eşitlikler yardımıyla her bir işletme için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

$$\text{Fayda/Masraf Oranı} = \frac{\text{Fayda}}{\text{Masraf}}$$

$$\text{Fayda} = [((\text{SVA} \times \text{LS}) \times (\text{SFA} + \text{MA})) \times \text{HS}] + \text{PDKA}$$

$$\text{Masraf} = \text{Makine ekipman hibe desteği} + \text{İnşaat hibe desteği}$$

$$\text{SVA} = \text{Süt verimindeki artışı (kg/süt sığırcılığı)}$$

$$\text{LS} = \text{Laktasyon süresi}$$

$$\text{SFA} = \text{Fiyat artışı (TL/kg)}$$

MA = Maliyet avantajı

HS = Hayvan sayısı (baş)

Hibe öncesine göre oluşan süt verimindeki artış (SVA) hesaplanırken; önceden süt sığırcılığı yapan işletmelerde süt sığırı başına hibe öncesi ve sonrası günlük verim arasındaki fark esas alınmıştır. Daha önce süt sığırcılığı yapmayan işletmelerde ise hibe öncesi verim için, bulunduğu işletme büyüklük grubundaki hibe öncesi süt sığırı başına günlük ortalama verim dikkate alınmış, hibe sonrası günlük verim bu değerden çıkarılarak verim artışı hesaplanmıştır.

Süt fiyatındaki artış için (SFA); hibe öncesi fiyat ile hibe sonrası fiyat arasındaki fark kullanılmıştır. IPARD desteği ile yeni kurulan ve daha önce süt sığırcılığı yapmayan işletmelerde ise, hibe öncesi süt fiyatı olarak dahil olduğu işletme büyüklük grubu ortalaması esas alınmıştır. Daha sonra süt fiyatlarında meydana gelen artış, hibe öncesi ve sonrası fiyat farkından çıkarılmak suretiyle hesaplanmıştır. Süt fiyatında meydana gelen normal artışlar için Ulusal Süt Konseyi verileri esas alınmıştır (URL-6).

İncelenen işletmelerde laktasyon süresi 305 gün olarak alınmıştır (Alpan, 1998)

Maliyet avantajı (MA) hesaplanırken, teknoloji kullanımındaki değişimden kaynaklanan verim artışının süt maliyetinde ortaya çıkardığı avantaj esas alınmıştır. Bu amaçla, işletmelerin teknoloji seviyesi ve her bir işletme için hesaplanan maliyetler kullanılmıştır.

İnşaat işleri ve makine ekipman için verilen hibe miktarları masraf olarak düşünülmüş; inşaat işleri için verilen hibenin 20 yıl, makine ekipman işleri için verilen hibenin ise 5 yıl süreli verildiği öngörülerek hesaplama yapılmıştır.

Ayrıca hayvan sayısı fazla olmasına rağmen, aldığı hibe miktarı az olan işletmelerin fayda masraf oranı ortalamanın çok üzerinde çıktığından, fayda masraf hesabına bu işletmeler dahil edilmemiştir.

3.2.2.2. İşletmelerinin analizinde kullanılan istatistik yöntemler

Tanımlayıcı istatistiklerde, değişkenlerin frekans ve yüzde dağılımları belirlenerek; işletme büyüklük grupları bakımından karşılaştırılmalar yapılmıştır. Tanımlayıcı istatistik olarak aritmetik ortalama, medyan, standart hata ve standart sapma değerleri kullanılmıştır.

İşletme büyüklük gruplarının incelenen değişkenler açısından karşılaştırılmasında öncelikle değişkenlerin normal dağılım gösterip göstermediği Kolmogorov Smirnov testi ile belirlenmiştir. Daha sonra üç farklı işletme büyüklük grubu olduğundan grupların karşılaştırılmasında tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu bulmak için Duncan çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır.

IPARD hibe desteği olmadığı durumda süt sığırcılığı faaliyetine devam etmek isteyen işletmeler ile devam etmek istemeyen işletmelerin incelenen değişkenler açısından farklı olup olmadığı t-testi ile belirlenmiştir.

Hibe ncesi durum ile hibe sonrasındaki durumun karşılaştırılması amacıyla incelenen her bir değişken için çapraz tablolar oluşturulmuş ve kategorik değişkenler arasındaki bağımlılık ve ilişkiler Ki-kare analizi ile ortaya konulmuştur.

Verilerin normal dağıldığı durumlarda değişkenler arasındaki ilişkilere Pearson Korelasyon ile bakılmıştır.

4. ARAŞTIRMA BULGULARI

4.1. İncelenen İşletmelerin Ekonomik Analizi

Bu bölümde, incelenen işletmelerin nüfus ve iş gücü durumları, sermaye yapıları ve yıllık faaliyet sonuçları verilmiştir.

4.1.1. İşletmeler, işletme yöneticileri ve nüfus yapısına ait genel bilgiler

İncelenen işletmelerde tüm işletme büyüklük gruplarında 15-49 yaş arası nüfus en yüksek paya sahiptir (Çizelge B1.1). İşletme büyüklük gruplarına göre aile büyüklüğü; küçük işletmelerde 5,16 orta büyüklükteki işletmelerde 4,59 ve büyük işletmelerde 4,91'dir. İşletme başına düşen ortalama aile büyüklüğünü; Birsin (2012) Balıkesir ili Balya ilçesinde yaptığı çalışmada 3,83 kişi; Nizam (2006) Aydın ilinde yaptığı çalışmada 4,1 kişi; Bayramoğlu c(2003) Konya ilinde yaptığı araştırmada 4,43 kişi olarak bulmuştur.

Yedi ve daha büyük yaştaki nüfusun okuryazarlık oranı küçük işletmelerde %100,00 orta büyüklükteki işletmelerde %98,82 ve büyük işletmelerde ise %98,41'dir (Çizelge B1.2). İşletmedeki nüfusun okuryazarlık oranı, işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

İncelenen işletmelerde iş gücü; aile fertlerinden ve yabancı daimi iş gücünden meydana gelmektedir. Büyük işletmelerde daha çok yabancı iş gücünden yararlanılmakla birlikte, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde daha çok aile iş gücü kullanılmaktadır. İncelenen işletmelerde Erkek İş Gücü Birimi (EİB) cinsinden aile iş gücü; işletme büyüklük gruplarına göre sırasıyla (küçük, orta, büyük) 2,91 EİB, 2,53 EİB ve 1,81 EİB olup, işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$). İşletme büyüklüğü arttıkça aile iş gücü miktarı azalmaktadır. Yabancı iş gücü kullanımı ise küçük işletmelerde 0,56 EİB, orta büyüklükteki işletmelerde 1,79 EİB ve büyük işletmelerde 2,75 EİB'dir. İşletme büyüklüğü arttıkça yabancı iş gücü kullanımı artmakta olup, işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık görülmektedir ($p<0,05$). Toplam iş gücü küçük işletmelerde 3,47 EİB, orta büyüklükteki işletmelerde 4,32 EİB ve büyük işletmelerde ise 4,56 EİB'dir ($p>0,05$) (Çizelge B1.3). Toplam iş gücünün küçük işletmelerde %16'sı, orta büyüklükteki işletmelerde %41'i ve büyük işletmelerde %60'ı yabancı iş gücünden karşılanmaktadır. Benzer araştırmalarda toplam iş gücü içindeki yabancı iş gücünün oranı; Bayramoğlu (2003) tarafından Konya ilinde yapılan araştırmada

%46,6 ve Saner (1993) tarafından İzmir ilinde yapılan araştırmada %71 olarak bulunmuştur. Çalışma Bayramoğlu (2003)'nun bulgusu ile benzerlik gösterirken, Saner (1993)'in bulgusu ile ise benzerlik göstermemektedir.

İşletme yöneticilerinin yaşı 24 ile 63 arasında olup, yaş ortalaması kuk işletmelerde 44,50, orta büyüklükteki işletmelerde 43,19 ve büyük işletmelerde ise 41,45'dir (izelge 4.1). İşletme yöneticilerinin yaşı, işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Benzer şekilde Bryla (2012), Polonya'da AB yatırım desteği alan işletmeler üzerine yaptığı çalışmada işletme yöneticilerinin ortalama yaşını 42 olarak tespit etmiştir.

İşletme yöneticilerinin eğitim gördüğü yıl sayısı kuk işletmelerde 10,08, orta büyüklükteki işletmelerde 10,22 ve büyük işletmelerde 11,41 yıl olup, işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemektedir ($p>0,05$) (izelge 4.1). Hazneci (2009) Amasya ili Merzifon ilçesinde yaptığı çalışmasında işletme yöneticisinin eğitim süresini ortalama 7 yıl ve Saner (1993) İzmir ilinde yaptığı çalışmada 6 yıl olarak bulmuştur. Çalışmada elde edilen bulgular ile Hazneci (2009) ve Saner (1993)'in bulguları benzerlik göstermemekte olup, işletme yöneticilerinin eğitim süresi çalışmamızda daha yüksek bulunmuştur.

İşletme yöneticilerinin genel tarımsal faaliyetlerdeki deneyim süresi kuk işletmelerde 23,00 yıl, orta büyüklükteki işletmelerde 20,05 yıl ve büyük işletmelerde ise 16,75 yıldır (izelge 4.1). Genel tarımsal faaliyetlerdeki deneyim süresi işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Zawajska (2010) Polonya Devlet Tarımsal Ajansı'na başvuran çiftçilerle yaptığı araştırmasında, çiftçilerin %38'inin 10 yıldan daha az, %28,5'inin 11-20 yıl arasında ve %33,5'inin ise 20 yılın üzerinde çiftçilik deneyimi olduğunu belirlemiştir. Genel tarımsal deneyim süresi ile eğitim görülen yıl sayısı arasında negatif yönlü orta düzeyde ($r=0,50$; $p<0,05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Yani, genel tarımsal deneyim süresi arttıkça eğitim görülen yıl sayısı azalış göstermektedir.

İşletme yöneticilerinin süt sığırcılığındaki deneyim süresi kuk işletmelerde 18,17 yıl, orta büyüklükteki işletmelerde 11,38 yıl ve büyük işletmelerde ise 9,86 yıldır. Süt sığırcılığındaki deneyim süresi işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p<0,05$), kuk işletmelerin yöneticilerinin diğer gruplara göre süt sığırcılığı faaliyetinde daha deneyimli olduğu söylenebilir (izelge 4.1). Saner (1993)'in İzmir ilinde yaptığı çalışmada işletme yöneticilerinin süt sığırcılığındaki deneyim süresi 18,4 yıl; Yılmaz (2010)'ın Adana ilinde yaptığı çalışmasında 13,16 yıl; Dedeoğlu ve Yıldırım (2006)'ın Kütahya İli Emek İlçesi Tarımsal Kalkınma Kooperatifi ortaklarıyla yaptığı çalışmada 25,7 yıl olarak bulunmuştur.

İncelenen işletmelerde toplam işletme arazisi büyüklüğü kuk işletmelerde 250,5 dekar, orta büyüklükteki işletmelerde 306 dekar ve büyük işletmelerde 302,4 dekar

($p>0,05$). Mülk arazi büyüklüğü işletme büyüklük grupları itibariyle yaklaşık olarak 172 dekar ile 186 dekar arasında değişmektedir. Kira ile tutulan arazi miktarı küçük işletmelerde 76,4 dekar, orta büyüklükteki işletmelerde 124,3 dekar ve büyük işletmelerde 116,7 dekadır (Çizelge B1.4). İşletme başına ortalama arazi miktarını; Akın (2015) Denizli ilinde yaptığı çalışmada 77,3 dekar; Bryla (2012) Polonya’da AB yatırım desteği alan işletmeler üzerine yaptığı çalışmada 230 dekar; İlban (2010) Van ilinde yaptığı çalışmada 214,8 dekar; Öztürk ve Karkacier (2008) Tokat ili Yeşilyurt ilçesinde yaptıkları araştırmada 59,7 dekar; Yılmaz ve diğ. (2003) Hatay ilinde yaptıkları çalışmada projeli işletmelerde 81,2 dekar, projersiz işletmelerde 67 dekar; Bal ve Yıldırım (1999) Van ili Merkez ilçesinde yaptığı araştırmada 244,9 dekar olarak bulmuştur. Çalışmada elde edilen bulgular ile Bryla (2012), İlban (2010) ve Bal ve Yıldırım (1999)’ın bulguları benzerlik gösterirken, Öztürk ve Karkacier (2008), Yılmaz ve diğ. (2003) ile Akın (2015)’in tespit ettiği işletme başına ortalama arazi miktarı çalışmada elde edilen miktarlardan daha azdır.

İncelenen işletmelerde, işletme arazisinin tamamına yakın kısmı tarla ürünlerine tahsis edilmektedir. Tarla ürünü olarak ise yem bitkileri ve tarla bitkileri ekimi yapılmaktadır. Yem bitkileri haricindeki tarla bitkileri ekilişi küçük işletmelerde 167,1 dekar, orta büyüklükteki işletmelerde 199,4 dekar ve büyük işletmelerde ise 144,6 dekadır ($p>0,05$) (Çizelge B1.5). Yem bitkileri ekilişi ise küçük işletmelerde 83,4 dekar, orta büyüklükteki işletmelerde 106,5 dekar ve büyük işletmelerde 157,8 dekadır ($p>0,05$). BBHB başına düşen yem bitkileri ekiliş alanı küçük işletmelerde 2 dekar, orta büyüklükteki işletmelerde 1,13 dekar ve büyük işletmelerde 1,24 dekadır. Yılmaz ve diğ. (2003) Hatay ilinde yaptıkları çalışmada işletme başına yem bitkileri ekiliş alanı büyüklüğünü projeli işletmelerde 5,5 dekar ve projersiz işletmelerde 1,1 dekar; Şahin ve Yılmaz (2008)’in Van ili Gürpınar ilçesinde yaptıkları çalışmada 26,87 dekar; Bayramoğlu (2003)’nun Konya ilinde yaptığı çalışmada 57,69 dekar olarak bulunmuş olup, söz konusu çalışmalarda elde edilen bulgular araştırma ile benzerlik göstermemektedir. Yem bitkileri ekiliş alanı ile GSÜD arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,57$; $p<0,05$), tarımsal gelir arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,56$; $p<0,05$), net kâr arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,57$; $p<0,05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Yani yem bitkileri ekiliş alanı arttıkça GSÜD, tarımsal gelir ve net kar da artış göstermektedir.

Çizelge 4.1. İşletmelerin ve işletme yöneticilerinin bazı sosyo-ekonomik özellikleri

	Küçük		Orta		Büyük	
	Ort.	Std. hata	Ort.	Std. hata	Ort.	Std. hata
İşletme yöneticisinin yaşı (yıl)	44,50	2,70	43,19	1,85	41,45	1,22
İşletme yöneticisinin öğrenim süresi (yıl)	10,08	0,97	10,22	0,62	11,41	0,51
Genel tarım deneyimi (yıl)	23,00	4,05	20,05	2,15	16,75	1,52
Süt sığırcılığı deneyimi (yıl)	18,17	3,55	11,38	1,70	9,86	1,29
Toplam arazi (da/İşletme)	250,50	52,16	305,97	53,47	302,37	46,28
Aile iş gücü (EİB/İşletme)	2,91	0,42	2,53	0,28	1,81	0,17
Yabancı iş gücü (EİB/İşletme)	0,56	0,19	1,79	0,27	2,75	0,32
Sağılan inek sayısı (baş/İşletme)	20,67	1,74	60,57	5,74	94,77	5,45
Hayvan mevcudu (BBHB/İşletme)	41,75	4,22	94,08	10,12	126,98	8,51

4.1.2. İşletmelerin sermaye yapısı

4.1.2.1. Aktif sermaye

Tarımsal üretimde kullanılan bütün sermaye unsurları “aktif sermaye” olarak ifade edilmektedir. Aktif sermaye, işletme sermayesi ve çiftlik sermayesinden oluşmaktadır.

İşletme başına düşen aktif sermaye miktarı; işletme büyüklük grupları itibarıyla (küçük, orta, büyük) sırasıyla; 3,5 milyon TL, 4,4 milyon TL ve 5,3 milyon TL’dir (Çizelge 4.2).

Çizelge 4.2. Aktif ve pasif sermaye unsurları

Sermaye unsurları	Küçük			Orta			Büyük		
	Değer (bin TL)	Aktif sermaye içindeki payı (%)	Sermaye grubu içindeki payı (%)	Değer (bin TL)	Aktif sermaye içindeki payı (%)	Sermaye grubu içindeki payı (%)	Değer (bin TL)	Aktif sermaye içindeki payı (%)	Sermaye grubu içindeki payı (%)
I. AKTİF SERMAYE(1+2)	3.517,29	100,00	100,00	4.440,55	100,00	100,00	5.306,75	100,00	100,00
1. Çiftlik sermayesi (a+b+c+d)	2.752,85	78,27	100,00	3.012,79	67,85	100,00	3.735,60	70,39	100,00
a.Toprak sermayesi	622,58	17,70	22,62	681,55	15,35	22,62	825,95	15,56	22,11
b. Arazi ıslahı sermayesi	578,33	16,44	21,01	634,19	14,28	21,05	992,06	18,69	26,56
c.Bitki sermayesi	435,01	12,37	15,80	360,27	8,11	11,96	521,62	9,83	13,96
d.Bina sermayesi	1.116,93	31,76	40,57	1.336,78	30,11	44,37	1.395,97	26,31	37,37
2. İşletme sermayesi (e+f+g+h)	764,44	21,73	100,00	1.427,76	32,15	100,00	1.571,15	29,61	100,00
e.Alet makine sermayesi	350,34	9,96	45,83	500,03	11,26	35,02	369,18	6,96	23,50
f.Hayvan sermayesi	376,71	10,71	49,28	831,60	18,73	58,24	1.113,77	20,99	70,89
g.Malzeme mühimmat	28,23	0,80	3,69	63,16	1,42	4,42	69,67	1,31	4,43
h.Para sermayesi	9,17	0,26	1,20	32,97	0,74	2,32	18,53	0,35	1,18
II. PASİF SERMAYE(1+2)	3.517,29		100,00	4.440,55		100,00	5.306,75		100,0
1. Öz sermaye	3.312,29		94,17	3.948,32		88,92	4.927,57		92,85
2. Borçlar	205,00		5,83	492,23		11,08	379,18		7,15

BBHB'ne düşen aktif sermaye miktarı, küçük işletmelerde 84,2 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 47,2 bin TL, büyük işletmelerde ise 41,8 bin TL'dir ve işletme büyüklük grupları itibariyle gözlenen bu farklılık istatistiki açıdan önemlidir ($p < 0,05$) (Çizelge 4.3). İşletme büyüklüğü arttıkça BBHB'ne düşen aktif sermaye miktarı azalmaktadır.

Çizelge 4.3. Sermaye yapısı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Ortalama	Std. hata	Ortalama	Std. hata	Ortalama	Std. hata
Aktif sermaye (TL/BBHB)	84.244,31a	11.712,82	47.200,26b	5.113,33	41.791,62b	4.304,91
Öz sermaye (TL/BBHB)	79.336,53a	11.378,42	41.967,47b	5.051,95	38.806,11b	4.273,53
İşletme sermayesi (TL/BBHB)	18.308,98a	964,29	15.176,45b	552,43	12.372,81c	261,60
Borçlar (TL/BBHB)	4.910,18a	1.797,19	5.231,72a	1.110,82	2.986,30a	491,63

*Farklı harf ile ifade edilen değişkenler açısından işletme büyüklük grupları arasındaki fark %5 ihtimal düzeyinde istatistik olarak önemlidir.

Çiftlik (arazi) sermayesi miktarı, küçük işletmelerde 2,7 milyon TL/işletme, orta büyüklükteki işletmelerde 3 milyon TL/işletme ve büyük işletmelerde 3,7 milyon TL/işletme'dir. Tüm işletme gruplarında çiftlik sermayesi içindeki en yüksek pay bina sermayesinden oluşmakta olup, bu oran küçük işletmelerde %40,6, orta büyüklükteki işletmelerde %44,4 ve büyük işletmelerde ise %37,4'tür (Çizelge 4.2). Bina sermayesi içinde en büyük pay ahır sermayesine aittir (Çizelge B1.6). Bina sermayesinden sonra gruplar itibariyle en büyük payı küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için toprak sermayesi (%22,6), büyük işletmeler için arazi ıslahı sermayesi (%26,6) oluşturmaktadır (Çizelge 4.2). Hazneci (2009)'nin Amasya ili Merzifon ilçesinde yaptığı çalışmada arazi sermayesinin %44'ünün toprak sermayesi, %47'sinin bina sermayesi, %9'unun bitki sermayesi ile arazi ıslahı sermayesinden oluştuğu; Kılıç (1997)'in Samsun ili Çarşamba ve Terme ilçelerinin ova köylerinde fındık üretimine yer veren tarım işletmelerinde yaptığı çalışmada arazi sermayesinin %50,1'inin toprak sermayesi, %0,6'sının arazi ıslahı sermayesi, %24,1'inin bina sermayesi ve %25,8'inin bitki ve arazi ıslahı sermayesinden oluştuğu; Sayılı (2001)'nin Amasya ili Suluova ilçesinde sığır besiciliği yapan işletmelerle yaptığı çalışmada arazi sermayesinin %58,9'unun toprak sermayesi, %32,7'sinin bina sermayesi, %8,4'ünün bitki ve arazi ıslahı sermayesinden oluştuğu tespit etmiştir. Hazneci (2009), Kılıç (1997) ve Sayılı (2001)'nin çalışmalarındaki arazi sermayesi içerisindeki toprak sermayesinin oranı araştırma sonucundan fazla, bitki ve arazi sermayesinin oranı ise araştırma sonucundan az bulunmuştur.

İşletme başına düşen işletme sermayesi miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle sırasıyla (küçük, orta, büyük); 764 bin TL, 1.428 bin TL ve 1.571 bin TL'dir. İşletme sermayesi içindeki en yüksek payı tüm gruplarda hayvan sermayesi almaktadır (%49,3; %58,2; %70,9). Hayvan sermayesinden sonra en yüksek payı da tüm gruplarda alet-makine sermayesi (%45,8; %35,0; %23,5) almaktadır (Çizelge 4.2). BBHB'ne düşen işletme sermayesi miktarı küçük işletmelerde 18,3 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 15,2 bin TL, büyük işletmelerde 12,4 bin TL'dir ve işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$) (Çizelge 4.3). İşletme büyüklüğü arttıkça BBHB'ne düşen işletme sermayesi miktarı azalmaktadır. İşletme sermayesi ile; süt ineği sayısı arasında pozitif yönlü kuvvetli düzeyde ($r=0,90$; $p<0,05$), hayvansal üretim değeri arasında pozitif yönlü kuvvetli düzeyde ($r=0,91$; $p<0,05$), GSÜD arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,84$; $p<0,05$), net kâr arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,62$; $p<0,05$), tarımsal gelir arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,64$; $p<0,05$) bir ilişki vardır. Yani, işletme sermayesi arttıkça süt ineği sayısı, hayvansal üretim değeri, GSÜD, net kâr ve tarımsal gelir de artmaktadır.

İşletme başına düşen hayvan varlığı küçük işletmelerde 41,75 BBHB, orta büyüklükteki işletmelerde 94,28 BBHB ve büyük işletmelerde 126,98 BBHB olarak belirlenmiştir. Büyük işletmelerin hayvan varlığı küçük işletmelerin yaklaşık 3 katıdır. BBHB olarak hayvan varlığı içerisinde en büyük payı tüm gruplarda süt sığırmı almakta olup, bu oran küçük işletmelerde %49,5, orta büyüklükteki işletmelerde %64,4 ve büyük işletmelerde %74,4'tür. Süt sığırmı düve ve dana takip etmektedir (Çizelge B1.7). Küçükbaş hayvan sadece küçük işletmelerde bulunmaktadır. İşletme başına hayvan varlığı sermaye miktarı küçük işletmelerde 377 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 832 bin TL ve büyük işletmelerde 1.114 bin TL olarak bulunmuştur (Çizelge B1.8). İşletmedeki hayvan varlığını; Bayramoğlu (2003) Konya ilinde süt sığırcılığı projesi (100x2) kapsamında yaptığı çalışmada 5,35 BBHB, Nizam (2006) Aydın ilinde yaptığı çalışmada 22,8 BBHB,; Özüdoğru (2010) Amasya ilinde yaptığı çalışmada üye olan işletmelerde 12,8 BBHB ve üye olmayan işletmelerde 6,7 BBHB olarak tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ile Bayramoğlu (2003), Nizam (2006) ve Özüdoğru (2010)'nun bulguları benzerlik göstermemekte olup, işletme başına düşen hayvan varlığı söz konusu çalışmalardan daha yüksek tespit edilmiştir.

Süt ineği sayısı ile; hibe olarak ödenen tutar arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde ($r=0,39$; $p<0,05$), GSÜD arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,85$; $p<0,05$), GSH arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,85$; $p<0,05$), tarımsal gelir arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,69$; $p<0,05$), net kâr arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,66$; $p<0,05$), yabancı iş gücündeki artış arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,70$; $p<0,05$) bir ilişki vardır. Yani, süt ineği sayısı arttıkça hibe olarak ödenen tutar, GSÜD, GSH, tarımsal gelir, net kâr ve yabancı iş gücü de artmaktadır.

İşletme başına düşen alet-makine sermayesi işletme büyüklük grupları itibarıyla (küçük, orta, büyük) sırasıyla; 350 bin TL, 500 bin TL ve 369 bin TL'dir. İşletme sermayesi içindeki alet-makine sermayesinin payı ise küçük işletmelerde %45,8, orta büyüklükteki işletmelerde %35 ve büyük işletmelerde %23,5'dir (Çizelge 4.2). Tüm işletme büyüklük gruplarında alet-makine sermayesi içindeki en büyük payı süt sağım makinası almaktadır (Çizelge B1.9).

İşletme başına düşen malzeme-mühimmat sermayesi küçük işletmelerde 28 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 63 bin TL ve büyük işletmelerde 70 bin TL'dir (Çizelge 4.2).

İşletme başına düşen para sermayesi küçük işletmelerde 9 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 33 bin TL ve büyük işletmelerde 19 bin TL'dir (Çizelge 4.2).

Aktif sermaye miktarı ile; süt ineği sayısı arasında pozitif yönlü zayıf düzeyde ($r=0,47$; $p<0,05$), net kâr arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,55$; $p<0,05$), tarımsal gelir arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,56$; $p<0,05$) bir ilişki vardır. Yani, aktif sermaye miktarı arttıkça süt ineği sayısı, net kâr ve tarımsal gelir de artmaktadır. Bununla birlikte

aktif sermaye miktarı ile birim süt maliyet arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r = -0,19$; $p > 0,05$).

4.1.2.2. Pasif sermaye

İncelenen işletmeler bankalara ve şahıslara borçlanmışlardır. Pasif sermaye içerisindeki borçların oranı küçük işletmelerde %5,83, orta büyüklükteki işletmelerde %11,08 ve büyük işletmelerde %7,15'tir (Çizelge 4.2). Küçük işletmelerin borçlarının tamamı bankalardır. Orta büyüklükteki işletmelerin borçlarının %97'si bankalara ve %3'ü şahıslara; büyük işletmelerin borçlarının %85,6'sı bankalara ve %14,4'ü şahıslardır (Çizelge B1.10). BBHB başına düşen borç miktarı ise küçük işletmelerde 4,9 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 5,2 bin TL ve büyük işletmelerde 3 bin TL'dir (Çizelge 4.3). Büyük işletmelerin BBHB'ne düşen borç miktarı en az iken, orta büyüklükteki işletmelerinki küçük işletmelerden fazladır ($p < 0,05$). Bununla birlikte işletmelerin %70'inin hali hazırda borcu bulunmaktadır. Akın (2015) Denizli ilinde yaptığı çalışmada işletmelerin %54,5'inin tarımsal faaliyetinden dolayı borçlu olduğu tespitinde bulunmuştur.

İşletme başına düşen öz sermaye miktarı, küçük işletmelerde 3,3 milyon TL, orta büyüklükteki işletmelerde 4 milyon TL, büyük işletmelerde ise 4,9 milyon TL'dir (Çizelge 4.2). Öz sermayenin BBHB'ne düşen miktarı; küçük işletmelerde 79 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 42 bin TL, büyük işletmelerde ise 39 bin TL'dir (Çizelge 4.3). BBHB'ne düşen öz sermaye miktarı işletme büyüklüğü arttıkça azalmaktadır ($p < 0,05$).

4.1.3. İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçları

İşletmelerin yıllık faaliyet sonuçlarının analizinde Gayri Safi Üretim Değeri (GSÜD), Gayri Safi Hâsıla, Saf Hâsıla, Tarımsal Gelir, Brüt Kar, Nispi ve Net Kar, Ekonomik Rantabilite ve Mali Rantabilite hesaplanmıştır.

4.1.3.1. Gayri safi üretim değeri

Küçük işletmelerde GSÜD'nin %58,4'ü hayvansal ve %41,6'sı bitkisel üretime; orta büyüklükteki işletmelerde %74,5'i hayvansal ve %25,5'i bitkisel üretime; büyük işletmelerde %75'i hayvansal ve %25'i bitkisel üretime aittir (Çizelge B1.11). Özkan (2003) tarafından Bayburt ilinde sığır besiciliği üzerine yapılan çalışmada, 10-25 başlık işletmelerde toplam GSÜD'nin %72,4'ünün hayvansal üretim değerinden (HÜD) ve %27,6'sının bitkisel üretim değerinden (BÜD), 26 ve üzeri başlık grupta ise %82,8'inin HÜD'nden ve %17,2'sinin BÜD'nden oluştuğu tespit edilmiştir.

İncelenen işletmelerde işletme başına GSÜD küçük işletmelerde 0,67 milyon TL, orta büyüklükteki işletmelerde 1,1 milyon TL ve büyük işletmelerde 1,7 milyon TL'dir (Çizelge B1.11). GSÜD'nin BBHB'ne düşen miktarı küçük işletmelerde 16,1 bin TL, orta

büyüklerdeki işletmelerde 12 bin TL ve büyük işletmelerde 13,4 bin TL'dir (Çizelge 4.4). BBHB'ne düşen GSÜD miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Yener (2013) tarafından Konya ili Ereğli ilçesinde yapılan çalışmada BBHB'ne düşen GSÜD; hayvan sayısı 21-50 adet olan işletme grubunda 5.083 TL ve hayvan sayısı 51'den fazla olan işletme grubunda 5.012 TL olarak tespit edilmiştir.

Çizelge 4.4. Yıllık faaliyet sonuçları

	Küçük		Orta		Büyük	
	Ortalama	Std. hata	Ortalama	Std. hata	Ortalama	Std. hata
GSÜD (TL/BBHB)	16.147,76a	1.557,81	12.030,36b	647,00	13.386,58ab	737,73
Gayri safi hasıla (TL/BBHB)	16.623,43a	1.594,49	12.517,60a	662,27	13.909,82a	753,05
Saf hasıla (TL/BBHB)	1.776,69a	1.678,08	1.120,56a	351,13	3.536,54b	507,05
İşletme masrafları (TL/BBHB)	14.846,75a	1.138,24	11.397,06b	688,01	10.373,28c	387,15
Tarımsal gelir (TL/BBHB)	1.894,28ab	1.676,00	1.071,65a	347,44	3.492,95b	496,98
Brüt kâr (TL/BBHB)	8.297,63a	1.165,82	5.335,33b	356,87	6.651,50b	480,46
Net kâr (TL/BBHB)	1.300,98a	363,38	633,29a	366,19	3.013,30b	491,73

*Farklı harf ile ifade edilen değişkenler açısından işletme büyüklük grupları arasındaki fark %5 ihtimal düzeyinde istatistik olarak önemlidir.

Küçük işletmelerde hayvansal üretim değerinin; %40,8'ini üretilen süt değeri, %58,2'sini üretken kıymet artışı ve %1,0'ini gübre geliri oluşturmaktadır. Orta büyüklükteki işletmelerde hayvansal üretim değerinin; %66,4'ünü üretilen süt değeri, %32,5'ini üretken kıymet artışı ve %1,0'ini gübre geliri oluşturmaktadır. Büyük işletmelerde ise hayvansal üretim değerinin; %71,3'ünü üretilen süt değeri, %27,8'ini üretken kıymet artışı ve %0,9'ünü gübre geliri oluşturmaktadır. Büyük ve orta büyüklükteki işletme gruplarında hayvansal üretim değeri içinde en büyük payı üretilen süt değeri alırken, küçük işletmelerde üretken kıymet artışı oluşturmaktadır (Çizelge B1.11).

4.1.3.2. Gayri safi hasıla

Gayri safi hâsıla (GSH), küçük işletmelerde 0,69 milyon TL/işletme, orta büyüklükteki işletmelerde 1,18 milyon TL/işletme ve büyük işletmelerde 1,77 milyon TL/işletme olarak hesaplanmıştır. GSH'nin orta ve büyük işletmelerde %96'sını, küçük işletmelerde ise %97'sini gayri safi üretim değeri oluşturmaktadır (Çizelge B1.12).

BBHB başına düşen gayri safi hâsıla incelendiğinde, işletme büyüklük grupları itibariyle sırasıyla (küçük, orta, büyük); 16,6 bin TL, 12,5 bin TL ve 13,9 bin TL olduğu

görülmektedir. BBHB başına düşen GSH miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$) (Çizelge 4.4).

4.1.3.3. İşletme masrafları

İşletme başına düşen işletme masrafı küçük işletmelerde 620 bin TL (%52,9'u değişken masraf, %47,1'i sabit masraf), orta büyüklükteki işletmelerde 1.072 bin TL (%58,7'si değişken masraf, %41,3'ü sabit masraf), büyük işletmelerde ise 1.317 bin TL (%64,9'u değişken masraf, %35,1'i sabit masraf) olarak hesaplanmıştır (Çizelge B1.13). Aynı şekilde işletme masrafları içerisindeki masrafların dağılımı incelenirken; İlban (2010) Van ilinde yaptığı çalışmada %52,88'ini değişken masraf, %47,12'sini sabit masraf; Direk ve Bayramoğlu (2007) Konya ilinde Tarımsal Kalkınma Kooperatiflerinin ortağı süt sığırcılığı işletmelerinde yaptıkları çalışmada %59,13'ünü değişken masraf, %40,87'sini sabit masraf; Dedeoğlu ve Yıldırım (2006) Van ili Özalp ilçesinde Tarımsal Kalkınma Kooperatifine üye işletmelerde yaptıkları çalışmada %57,55'ini değişken masraf, %42,55'ini sabit masraf; Nizam (2006) Aydın ilinde yaptığı çalışmada %63,89'unu değişken masraf, %36,11'ini sabit masraf; Yıldırım ve Şahin (2003) Van ili Merkez ilçede yaptıkları çalışmada %59,07'sini değişken masraf, %40,93'ünü sabit masraf olarak tespit etmiştir. Söz konusu çalışmalarda elde edilen bulgularla, çalışmamızdaki bulgular benzerlik göstermektedir.

İşletme masraflarının BBHB'ne düşen miktarı küçük işletmelerde 14,8 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 11,4 bin TL ve büyük işletmelerde 10,4 bin TL'dir (Çizelge 4.4). BBHB'ne düşen işletme masrafı işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p<0,05$), işletme büyüklüğü arttıkça BBHB'ne düşen işletme masrafı azalmaktadır.

Sabit işletme masrafları

İşletme başına düşen yıllık sabit işletme masrafı küçük işletmelerde 292 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 442 bin TL ve büyük işletmelerde 462 bin TL olarak hesaplanmıştır. Sabit işletme masrafları içinde amortismanlar en büyük masraf kalemi olarak yer alırken, amortismanın işletme grupları itibariyle sabit işletme masrafları içerisindeki payı sırasıyla (küçük, orta, büyük) %55,2, %55,7 ve %52,7'dir (Çizelge B1.14).

Sabit işletme masrafları içerisinde amortismandan sonraki pay işletme grupları itibariyle sırasıyla; küçük işletmelerde sermaye faiz masrafı (%27,3) ve aile iş gücü ücret karşılığı (AİÜK) (%4,6); orta büyüklükteki işletmelerde sermaye faiz masrafı (%25,1) ve daimi işçilik ücreti (%7,6); büyük işletmelerde sermaye faiz masrafı (%25,1) ve daimi işçilik ücreti (%10,6) olarak gerçekleşmiştir (Çizelge B1.14).

Değişken işletme masrafları

Değişken işletme masrafı küçük işletmelerde 328 bin TL (%41,9'u bitkisel, %58,1'i hayvansal üretim), orta büyüklükteki işletmelerde 630 bin TL (%22,5'i bitkisel, %77,5'u hayvansal üretim) ve büyük işletmelerde 855 bin TL (%22,9'u bitkisel ve %77,1'i hayvansal üretim) olarak hesaplanmıştır (Çizelge B1.15).

Hayvansal üretim değişken masrafları içerisinde tüm gruplarda en büyük masraf kalemi yem giderlerinden oluşurken, bu oran küçük işletmelerde %81,6, orta büyüklükteki işletmelerde %83,7, büyük işletmelerde ise %82,8'dir (Çizelge B1.15). Değişken masraflar içindeki yem masrafının oranını; Semerci ve diğ. (2015) Hatay ilinde yaptıkları çalışmada %80; Birsin (2012) Balıkesir ili Balya ilçesinde yaptığı çalışmada %92,6; Gündüz ve Dağdeviren (2011) Samsun ili Bafra ilçesindeki araştırmalarında %69,8; Murat (2011) Ege ve Orta Anadolu Bölgesi Damızlık Sığır Yetiştiricileri Birliğine bağlı süt sığırcılık işletmelerinde yaptığı çalışmada %57,5; Aktürk ve diğ. (2010) Çanakkale Biga ilçesindeki araştırmalarında %71; Yeteroğlu (2010) Tokat ili Niksar ilçesindeki araştırmasında %82,1; Yılmaz (2010) Adana ilinde yaptığı çalışmada %89,34; Lopes ve diğ. (2008) Brezilya'nın Lavras Bölgesinde yaptıkları çalışmada %55,9; Ozawa ve diğ. (2005) Japonya'da yaptıkları çalışmada %73; İçöz (2004) Bursa ilinde yaptığı çalışmada %58,1; Mirza (1990) Bursa ili Karacabey ilçesinde yaptığı çalışmada %57,7 olarak bulmuştur. Çalışmada elde edilen bulgular ile Semerci ve diğ.'nin, Yeteroğlu'nun ve Yılmaz'ın bulguları benzerlik gösterirken, Birsin'in, Gündüz ve Dağdeviren'in, Lopes ve diğ.'nin, Ozawa ve diğ. ile İçöz'ün bulguları benzerlik göstermemektedir.

Hayvansal üretim değişken masrafları içerisinde yem masrafından sonraki en yüksek paylar sırasıyla; küçük işletmelerde veteriner masrafı (%5,7), ilaç-aşı masrafı (%5,2), hayvan sigortası (%3,5); orta büyüklükteki işletmelerde ilaç-aşı masrafı (%4,8), hayvan sigortası (%4,4), veteriner masrafı (%4,3); büyük işletmelerde ilaç-aşı masrafı (%5,2), hayvan sigortası (%5,2), veteriner masrafı (%4,2) olarak gerçekleşmiştir (Çizelge B1.15).

4.1.3.4. Saf hasıla

Saf hâsıla (SH), küçük işletmelerde 74 bin TL/işletme, orta büyüklükteki işletmelerde 105 bin TL/işletme ve büyük işletmelerde 449 bin TL/işletme'dir (Çizelge B1.16).

BBHB başına düşen saf hasıla incelendiğinde, işletme büyüklük grupları itibariyle sırasıyla (küçük, orta, büyük); 1.177 TL, 1.121 TL ve 3.537 TL olduğu görülmektedir (Çizelge 4.4). BBHB başına düşen saf hasıla miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermektedir ($p<0,05$). BBHB başına düşen saf hasıla miktarı büyük işletmelerde en yüksek iken, küçük işletmelerin saf hasılası orta büyüklükteki işletmelerden daha fazladır.

4.1.3.5. Tarımsal gelir

İncelenen işletmelerde işletme başına tarımsal gelir küçük işletmelerde 79 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 101 bin TL ve büyük işletmelerde 444 bin TL olarak tespit edilmiştir (Çizelge B1.17).

BBHB başına düşen tarımsal gelir miktarı küçük işletmelerde 1.894 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 1.072 TL ve büyük işletmelerde 3.493 TL'dir (Çizelge 4.4). BBHB başına düşen tarımsal gelir miktarı işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p<0,05$), büyük işletmelerde en yüksek iken, küçük işletmelerin BBHB'ne düşen tarımsal gelir miktarı orta büyüklükteki işletmelerden daha fazladır.

Süt ineği sayısı ile tarımsal gelir arasında pozitif yönlü orta düzeyde ($r=0,69$; $p<0,05$) bir ilişki vardır. Yani, süt ineği sayısı arttıkça tarımsal gelir de artmaktadır.

4.1.3.6. Brüt kar

İncelenen işletmelerde işletme başına brüt kâr küçük işletmelerde 346 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 502 bin TL ve büyük işletmelerde 845 bin TL olarak hesaplanmıştır (Çizelge B1.18).

BBHB başına düşen brüt kâr işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermemekte olup ($p>0,05$), küçük işletmelerde 8.298 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 5.335 TL ve büyük işletmelerde 6.652 TL'dir (Çizelge 4.4). Yener (2013) tarafından Konya ili Ereğli ilçesinde yapılan çalışmada BBHB'ne düşen brüt kar, hayvan sayısı 21-50 adet olan işletme grubunda 3.472 TL ve hayvan sayısı 51 ve üzeri olan işletme grubunda 3.324 TL olarak hesaplanmıştır.

4.1.3.7. Net ve nispi kâr

Ekonomik faaliyetlerde amaç, belirli bir masrafa karşılık en yüksek kârı elde etmektir. Bu amaçla göz önünde bulundurulması gereken iki önemli unsur net ve nispi kârdır. (Özüdoğru, 2010). İşletme başına net kâr küçük işletmelerde 54 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 60 bin TL ve büyük işletmelerde 383 bin TL'dir (Çizelge B1.19). BBHB başına düşen net kâr işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p<0,05$), BBHB başına düşen net kâr küçük işletmelerde 1.301 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 633 TL ve büyük işletmelerde 3.013 TL'dir (Çizelge 4.4). BBHB'ne düşen net karın orta büyüklükteki işletmelerde en az olduğu görülmektedir.

Nispi kâr oranı küçük işletmelerde %8, orta büyüklükteki işletmelerde %2, büyük işletmelerde ise %23 olarak bulunmuştur. Dolayısıyla, süt üretimine yapılacak her 1 TL masrafa karşılık, küçük işletmelerde 0,08 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 0,02 TL ve büyük işletmelerde 0,23 TL kâr elde edilmektedir (Çizelge B1.19).

Net kar ile birim süt maliyet arasında negatif yönlü orta düzeyde ($r=0,50$; $p<0,05$) bir ilişki vardır. Yani, net kar arttıkça birim süt maliyeti azalmaktadır.

4.1.3.8. Mali rantabilite ve ekonomik rantabilite

Mali rantabilite oranı, küçük işletmeler için %1,70, orta büyüklükteki işletmeler için %1,73 ve büyük işletmeler için %7,89 olarak bulunmuştur (izelge 4.5). Mali rantabiliteyi; Semerci ve diğ. (2015) Hatay ilinde yaptıkları çalışmada %6,05; Birsin (2012) Balıkesir ili Balya ilçesinde yaptığı çalışmasında %-3,77; İlban (2010) Van ilinde yaptığı çalışmasında -%19,91; Hazneci (2009) Amasya ili Merzifon ilçesinde yaptığı çalışmasında %2,33; iek ve Tandoğan (2008) Afyonkarahisar ilinde yapmış oldukları çalışmada %-3,77 olarak hesaplamıştır.

Ekonomik rantabilite oranı, küçük işletmeler için %2,11, orta büyüklükteki işletmeler için %1,73 ve büyük işletmeler için %7,63 olarak bulunmuştur (izelge 4.5). Ekonomik rantabiliteyi; Semerci ve diğ. (2015) Hatay ilinde yaptıkları çalışmada %7,6; Dedeoğlu ve Yıldırım (2006) Van ili zalp ilçesinde Tarımsal Kalkınma Kooperatifine ye işletmelerde yaptıkları çalışmada %8,5 olarak bulunmuştur. Semerci ve diğ. ile Dedeoğlu ve Yıldırım'ın elde ettiği bulgular ile çalışmadaki büyük işletmelere ait bulgular benzerlik göstermektedir.

Hesaplanan mali ve ekonomik rantabilite değerleri, 2001-2015 yılları reel faiz oranları ortalaması (yaklaşık %6,3) (URL-7) ile karşılaştırıldığında; küçük ve orta büyüklükteki işletmeler için hesaplanan değerler bu oranın altında kalmaktadır. Dolayısıyla küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin karlı alımadıkları ve başarı düzeylerinin düşük olduğu, büyük işletmelerin ise reel faiz oranından daha yüksek getirisi olduğundan başarılı oldukları ifade edilebilir.

Çizelge 4.5. Mali ve ekonomik rantabilite

	Küçük	Orta	Büyük
Mali rantabilite oranı (%)	1,70	1,73	7,89
Ekonomik rantabilite oranı (%)	2,11	1,73	7,63

4.1.3.9. Süt maliyeti

Birim süt maliyeti küçük işletmelerde 1,54 TL/kg, orta büyüklükteki işletmelerde 1,27 TL/kg, büyük işletmelerde 1,11 TL/kg olarak hesaplanmıştır (izelge 4.6). Birim süt maliyeti işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p<0,05$), işletme büyüklüğü arttıkça birim süt maliyetinin azaldığını söyleyebiliriz. Küçük işletmelerdeki

birim süt maliyeti orta büyüklükteki işletmelere oranla %21,2 ve büyük işletmelere oranla %38,7 daha fazladır.

Süt teşvik primlerinin dahil edilmesiyle bir kg süt maliyeti küçük işletmelerde 1,51 TL, orta büyüklükteki işletmelerde 1,23 TL ve büyük işletmelerde 1,07 TL olarak hesaplanmıştır.

Çizelge 4.6. Birim süt maliyeti

	Küçük	Orta	Büyük
Toplam süt üretim masrafı (TL/işletme)	205.941,97 _a	544.237,70 _b	765.802,17 _c
Gübre geliri (TL/işletme)	173,38 _a	531,47 _b	843,44 _c
Süt retim miktarı (ton/işletme)	137,99 _a	455,14 _b	715,44 _c
Birim süt maliyeti (TL/kg)*	1,54 _a	1,27 _b	1,11 _c
Süt teşviki (TL/işletme)	4.328,33 _a	15.918,78 _a	28.180,82 _b
Birim süt maliyeti (TL/kg)**	1,51 _a	1,23 _b	1,07 _c
Süt satış fiyatı (TL/kg)	1,16 _a	1,22 _a	1,24 _a
Fark (TL/kg)	-0,38 _a	-0,05 _b	0,14 _c

Farklı harf ile ifade edilen değişkenler açısından işletme büyüklük grupları arasındaki fark %5 ihtimal düzeyinde istatistik olarak önemlidir.

*Teviksiz, **Tevikli

Sadece büyük işletmelerin sütü maliyetinin üzerinde satmakta olduğu, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin sütü maliyetinin altında sattıkları belirlenmiştir. Sütün maliyetinde satılabilmesi için küçük işletmelerde en az 37, orta büyüklükteki işletmelerde ise 62 ba süt ineği bulundurulmasının gerektiği hesaplanmıştır.

Süt ineği başına toplam masraf işletme büyüklük grupları itibariyle farklılık göstermekte olup ($p < 0,05$), işletme büyüklüğü arttıkça süt ineği başına yapılan toplam masrafın azaldığı tespit edilmiştir (izelge 4.7).

Çizelge 4.7. Süt maliyetine ilişkin veriler

	Küçük		Orta		Büyük	
	Ort.	Std. hata	Ort.	Std. hata	Ort.	Std. hata
Yem masrafı (TL/süt ineği)	3.704,00a	246,58	4.465,51b	152,98	4.299,65b	129,06
İşçilik masrafı (TL/süt ineği)	204,06a	98,22	262,24a	41,17	289,39a	27,53
Süt üretim mik.(kg/süt ineği)	6.635,87a	340,56	7.405,54b	139,44	7.470,42b	126,05
Veteriner gideri (TL/süt ineği)	229,61a	9,62	218,47a	8,91	209,46a	9,50
Toplam masraf (TL/süt ineği)	10.108,67a	982,27	9.307,35a	278,80	8.223,35b	182,47

*Farklı harf ile ifade edilen değişkenler açısından işletme büyüklük grupları arasındaki fark %5 ihtimal düzeyinde istatistik olarak önemlidir.

Birim süt maliyeti ile ödenen hibe miktarı arasında bir ilişkiye rastlanmamıştır ($r=0,03$; $p>0,05$). Ayrıca birim süt maliyeti ile süt ineği sayısı arasında negatif yönlü orta düzeyde ($r=0,53$; $p<0,05$) bir ilişki tespit edilmiştir. Yani, süt ineği sayısı arttıkça birim süt maliyeti azalmaktadır.

Birim süt maliyetini Semerci ve diğ. (2015) Hatay ilinde 2013 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada 1,00 TL; Gündüz ve Dağdeviren (2011) Samsun ili Bafra ilçesinde 2010 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada 0,81 TL; Demir ve diğ.(2014) Kars ilinde 2013 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada küçük, orta ve büyük ölçekli işletmelerde sırasıyla 0,89 TL, 0,64 TL ve 0,57 TL; Tümer ve Kumbasaroğlu (2008) Tokat ili Turhal ilçesinde 2005 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada hayvan sigortası yaptıran işletmelerde 0,46 TL, yaptırmayan işletmelerde 0,72 TL; Yılmaz ve diğ. (2003) Hatay ilinde 1998 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada projeli işletmelerde 1,18 TL, projersiz işletmelerde 0,94 TL; Tauer (2001) New York'ta 1999 yılı kayıtlarını kullanarak yaptığı çalışmada 50 ineklik bir çiftlik için 1,38 TL, 500 ineklik bir çiftlik için 1,33 TL olarak hesaplamıştır. Ayrıca Öztürk (2006) Tokat ili Yeşilyurt ilçesinde 2004-2005 yılı verileri kullanılarak yaptığı çalışmasında ve Demircan ve diğ. (2006) Burdur ilinde 2003-2004 yılı kayıtlarını kullanarak yaptıkları çalışmada sütü maliyetini 0,92 TL olarak tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen süt maliyeti Semerci ve diğ. (2015), Gündüz ve Dağdeviren (2011), Demir ve diğ.(2014), Tümer ve Kumbasaroğlu (2008), Öztürk (2006) ile Demircan ve diğ. (2006)'ın elde ettiği bulgulardan daha fazladır.

4.2. İşletmelerde Süt Sığırcılığı Faaliyeti ve Programa İlişkin Bilgi Düzeyi

4.2.1. İşletmelerde süt sığırcılığı faaliyetine ilişkin teknik bilgi düzeyi

Görüşme yapılan işletmelerde üreticilerin sütü kooperatiflere/birliklere, süt fabrikalarına ve doğrudan tüketiciye sattıkları belirlenmiştir. İşletmelerin süt alıcısı olarak birinci sırada süt fabrikaları gelmektedir. İşletmelerin %67'sinin (67 işletme) sütü süt fabrikasına, %23'ünün (23 işletme) kooperatif/birliğe ve %10'unun da (10 işletme) doğrudan tüketiciye sattığı belirlenmiştir (Çizelge 4.8).

Küçük işletmelerin ürettiği sütün büyük bir kısmını doğrudan tüketiciye (%58), orta büyüklükteki işletmelerin süt fabrikasına (%64,9) verdiği gözlenirken, büyük işletmelerin ürettiği sütün tamamını (%100) kooperatif/birlik veya süt fabrikasına verdiği tespit edilmiştir..

Uygur (2015) İzmir ilinde yaptığı araştırmada işletmelerin %36,6'sının sütü toplayıcıya, %25,4'ünün yöresel mandıraya, %22,2'sinin kooperatife, %13,4'ünün süt fabrikasına, %2,4'ünün doğrudan tüketiciye sattığını; Yılmaz (2010) Adana ilinde yaptığı çalışmada işletmelerin %60,33'ünün sütü süt toplayıcısına, %37,19'unun kooperatife ve %2,48'inin doğrudan tüketiciye sattığını; Koyubenbe (2005) İzmir ili Ödemiş ilçesinde yaptığı çalışmada üreticilerin %57,9'unun sütünü süt toplayıcısına, %39,7'sinin fabrika ve mandıraya, %2,4'ünün diğer şekillerde pazarladıklarını; Nizam (2006) ise Aydın ilinde yaptığı çalışmada işletmelerin %29,1'inin kooperatife, %34,54'ünün büyük firmalara, %36,29'unun yöresel firmalara satmakta olduğunu ve %0,15'inin de kendisi kullandığını belirlemiştir.

Çizelge 4.8. Üretilen sütün satıldığı yer

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Fabrika	3	25,00	24	64,86	40	78,43	67	67,00
Kooperatif/birlik	2	16,67	10	27,03	11	21,57	23	23,00
Tüketici	7	58,33	3	8,11	0	0,00	10	10,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İncelenen işletmeler genel olarak süt bedellerinin zamanında alınması ve üretilen sütü pazarlama konularında sıkıntı yaşamadıklarını, üretilen sütü büyük ölçüde çok düşük fiyata pazarladıklarını düşündüklerini ve sütün pazarlanmasına ilişkin örgütlenme yetersizliğinin büyük ölçüde olduğunu belirtmişlerdir (Çizelge 4.9). Sütün pazarlanmasına ilişkin sorunlar

başlığı altında sadece “Ürettiğim sütü pazarlamada sıkıntı yaşıyorum” değişkeni ile işletme büyüklük grupları arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ($\chi^2=6.698$; $p<0,05$).

Çizelge 4.9. Sütün pazarlanmasına ilişkin sorunlar

	Küçük (Medyan)	Orta (Medyan)	Büyük (Medyan)
Süt bedellerini zamanında alamıyorum	1,0	1,0	1,0
Ürettiğim sütü pazarlamada sıkıntı yaşıyorum**	2,0	1,0	1,0
Ürettiğim sütü çok düşük fiyata pazarlıyorum	4,0	3,0	3,0
Süt pazarlamasına ilişkin örgütlenme yetersiz	4,5	4,0	4,0

1-Kesinlikle hayır 2-Biraz 3-Kararsızım 4-Büyük ölçüde 5-Kesinlikle evet
** Kruskal Wallis H testine göre $p<0,05$ için anlamlıdır.

İncelenen işletmelerin sadece %25’i mera ya da otlaktan faydalanmakta olup, bu oran küçük işletmelerde %41,7, orta büyüklükteki işletmelerde %29,7, büyük işletmelerde %17,6’dır (Çizelge 4.10).

Çizelge 4.10. Mera ya da otlaktan faydalanma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	5	41,67	11	29,73	9	17,65	25	25,00
Hayır	7	58,33	26	70,27	42	82,35	75	75,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İşletmelerin %44’ü yılda 3 ay ve daha az süre ile %56’sı yılda 3 aydan fazla olmak üzere mera ya da otlaktan istifade etmektedir (Çizelge 4.11). Mera ya da otlaktan faydalanma sıklığı ile işletme büyüklük grupları arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta olup ($\chi^2=26.299$, $p<0,05$), küçük işletmeler orta ve büyük işletmelere göre mera ya da otlaktan daha fazla faydalanmaktadır.

Çizelge 4.11. Mera ya da otlaktan faydalanma sıklığı

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yılda 3 ay ve daha az	1	20,00	6	54,55	4	44,44	11	44,00
Yılda 3 ay üzeri	4	80,00	5	45,45	5	55,56	14	56,00
Toplam	5	100,00	11	100,00	9	100,00	25	100,00

İncelenen işletmelerin %67'sinde mısır/yonca/fiğ silajı yapılmakta olup, bu oran küçük işletmelerde %75, orta büyüklükteki işletmelerde %59,5 ve büyük işletmelerde %70,6'dır. Silaj yapma durumu ile işletme büyüklük grupları arasında gözlenen bu farklılık istatistiki açıdan önemli değildir ($\chi^2=1,596$, $p>0,05$) (Çizelge 4.12).

Çizelge 4.12. Silaj yapma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yapıyorum	9	75,00	22	59,46	36	70,59	67	67,00
Yapmıyorum	3	25,00	15	40,54	15	29,41	33	33,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Özkaya (1988)'ya göre silajın ekonomik olarak uygulanabilmesi için inek sayısının yeterli düzeyde olması, silaj yapabilmek için yeterli sulanabilen araziye sahip olunması ve silaj makinesine gerek vardır. İncelenen işletmelerde faydalanıcılar silaj yapılmamasının birinci sebebi olarak %63,6 ile sulama şartlarının yetersizliğini, ikinci olarak ise %24,2 ile arazi yokluğunu ifade etmişlerdir. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerden farklı olarak büyük işletmelerde ikinci sırada silaj yapımını ekonomik bulmama hususu yer almaktadır. Diğer sebepler olarak ise teknik araç-gereç eksikliği (%12,1), personel sıkıntısı (%12,1) ve silaj yapımını bilmeme (%6,1) hususları ifade edilmiştir (Çizelge 4.13).

Çizelge 4.13. Silaj yapmama nedenleri

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sulama şartlarım yetersiz	2	66,67	13	86,67	6	40,00	21	63,64
Arazi yok	1	33,33	4	26,67	3	20,00	8	24,24
Ekonomik bulmuyorum	0	0,00	0	0,00	5	33,33	5	15,15
Teknik araç gerecim yok	0	0,00	3	20,00	1	6,67	4	12,2
Personel sıkıntısı	0	0,00	2	13,33	2	13,33	4	12,12
Yapımını bilmiyorum	0	0,00	2	13,33	0	0,0	2	6,06

*Bazı işletmeler birden fazla cevap verdiği için toplam değer %100,0'ü aşmaktadır.

İşletmelerin süt sığırcılığı faaliyeti ile ilgili teknik bilgiyi alma yeri incelendiğinde; veteriner hekim ve televizyon programlarına sıklıkla başvurulduğu gözlenmiştir. Tarım teşkilatına bazen başvurulurken, komşu/akraba ve IPARD uygulayan projelerden neredeyse hiç yardım alınmamaktadır (Çizelge 4.14). Süt sığırcılığı ile ilgili teknik bilgiyi televizyon programlarından alma ile işletme büyüklük grupları arasındaki ilişki istatistik olarak anlamlı olup, küçük işletmelerin orta ve büyük işletmelere oranla teknik bilgi almak amacıyla daha fazla televizyon programlarına başvurduğu görülmektedir ($\chi^2=7,853$; $p<0,05$). Ayrıca teknik bilgiyi IPARD uygulayan projelerden alma durumu ile işletme büyüklük grupları arasında istatistik olarak anlamlı bir ilişki bulunmakta olup ($\chi^2=7,833$; $p<0,05$), işletme büyüklüğü arttıkça IPARD uygulayan projelerden teknik bilgi alma sıklığı azalmaktadır.

Nizam (2006) Aydın ilinde yaptığı çalışmada süt sığırcılığı ile ilgili teknik bilgiyi sağlama kaynağını %44 veteriner hekim, %18 de DSYB olarak tespit etmiştir.

Çizelge 4.14. Süt sığırcılığı ile ilgili teknik bilgiyi alma yeri

	Küçük (Medyan)	Orta (Medyan)	Büyük (Medyan)
Tarım teşkilatı	2,0	3,0	3,0
Komşu/akraba	1,0	1,0	1,0
Veteriner hekim	4,5	4,0	4,0
Televizyon programı**	4,0	3,0	3,0
IPARD uygulayan projeler**	3,0	2,0	1,0

1-Hiç 2-Nadiren 3-Bazen 4-Sık 5-Daima

**Kruskal Wallis H testine göre $p<0,05$ için anlamlıdır.

İşletmeler genel olarak veterinerlik hizmetini alım bakımından büyük oranda (%82) ihtiyaç halinde veterinerlere danışmaktadır. İşletmelerin %7'sinin yöneticisi veteriner hekim olduğundan bu işletmeler ayrıca dışarıdan bir veterinerlik hizmeti almamaktadır. Tam zamanlı veteriner çalıştıran işletme oranı %10 olup, tam zamanlı veteriner hekim çalıştıran küçük işletme bulunmamaktadır (Çizelge 4.15).

Çizelge 4.15. Veterinerlik ihtiyacını karşılama şekli

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Tam zamanlı veterinerimiz var	0	0,00	3	8,11	7	13,73	10	10,00
İhtiyaç halinde veterinerlere danışıyorum	12	100,00	30	81,08	40	78,43	82	82,00
Kendim veteriner hekimim	0	0,00	3	8,11	4	7,84	7	7,00
Kendi yöntemlerim	0	0,00	1	2,70	0	0,00	1	1,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İncelenen işletmeler yüksek girdi fiyatlarının üretimi olumsuz etkilediği hususunda ortak kanaate sahipken, kaliteli damızlık temininde sıkıntı yaşamakta olduklarını ve hastalık ve hayvan kayıplarının süt üretimini büyük ölçüde olumsuz etkilediğini beyan etmektedirler. Bununla birlikte işletmeler kaliteli yem sağlama ve teknik bilgi yetersizliği konularında biraz sıkıntı yaşadıklarını ifade etmişlerdir (Çizelge 4.16).

Kaliteli damızlık temininde güçlüklerle karşılaşma durumu ile işletme büyüklük grupları arasındaki ilişki istatistiki olarak anlamlıdır ($\chi^2=7,191$; $p<0,05$). Ayrıca kaliteli yem sağlamada güçlük yaşama durumu ile işletme büyüklük grupları arasında da anlamlı bir ilişki bulunmaktadır ($\chi^2=7,072$; $p<0,05$).

Çizelge 4.16. Süt sığırcılığı üretim kolundaki sorunlarla ilgili değerlendirme

	Küçük (Medyan)	Orta (Medyan)	Büyük (Medyan)
Kaliteli damızlık temininde güçlükler yaşıyorum**	5,0	4,0	4,0
Kaliteli yem sağlamada güçlükler yaşıyorum**	2,0	2,0	3,0
Yüksek girdi fiyatları üretimi olumsuz etkiliyor	5,0	5,0	5,0
Teknik bilgi yetersizliği yaşıyorum	3,0	2,0	2,0
Hastalıklar ve hayvan kayıpları süt üretimimi olumsuz etkiliyor	4,0	4,0	3,0

1-Kesinlikle hayır 2-Biraz 3-Kararsızım 4-Büyük ölçüde 5-Kesinlikle evet

**Kruskal Wallis H testine göre gruplar arasında $p<0,05$ için anlamlıdır.

4.2.2. İncelenen işletmelerde IPARD programına ilişkin bilgi düzeyi

İncelenen işletmelerin IPARD'dan nasıl haberdar oldukları incelendiğinde; işletmelerin %54'ünün TKDK tanıtım toplantıları, %12'sinin televizyon ve gazete, %11'inin destek almış faydalanıcı, %9'unun komşu ve arkadaş ve %6'sının da broşür/afiş kanalıyla haberdar olduğu tespit edilmiştir. İşletmelerin %8'lik bir kısmının da Tarım il/ilçe müdürlükleri, internet, DSYB ve danışman firma kanalıyla IPARD'dan haberdar oldukları belirlenmiştir (Çizelge 4.17). Özellikle programın ilerleyen dönemlerinde destek almış faydalanıcıların deneyimlerinden istifade ederek karar vermek isteyen faydalanıcı sayısında artış gözlenmiştir. Aydın ilinde KKYDP'den faydalanan işletmecilerle Özen (2014) tarafından yapılan çalışmada işletmecilerin %38'inin basın aracılığıyla, %12'sinin afiş ve broşürler yoluyla, %38'nin Gıda, Tarım ve Hayvancılık İl Müdürlüğü'nün yapmış olduğu toplantılarla ve %12'sinin internet yoluyla; Demirbük (2013)'ün Sivas ilinde KKYDP'den faydalanan işletmecilerle yaptığı çalışmada işletmecilerin %62,79'unun TKB il/ilçe müdürlükleri, %11,05'inin bayiiler, %10,47'sinin çiftçi örgütleri, %9,88'inin başka bir çiftçi/çevre ve %5,81'inin medya vasıtasıyla; Asoğlu (2015)'nin Şanlıurfa ve Diyarbakır illerinde KKYDP'den faydalanan işletmecilerle yaptığı çalışmada işletmelerin %10,8'inin televizyon veya gazeteden, %35,8'inin arkadaştan, %16,7'sinin tanıtım toplantısı yoluyla, %36,7'sinin de diğer kanallar vasıtasıyla projeden haberdar oldukları belirlenmiştir.

Çizelge 4.17. IPARD'dan haberdar olma kaynağı

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
TKDK tanıtım toplantısı	7	58,34	19	51,35	28	54,90	54	54,00
Televizyon/gazete	2	16,67	4	10,81	6	11,76	12	12,00
Destek almış faydalanıcı	1	8,33	3	8,11	7	13,73	11	11,00
Komşu/arkadaş	1	8,33	3	8,11	5	9,80	9	9,00
Broşür/afiş	0	0,00	3	8,11	3	5,88	6	6,00
Diğer	1	8,33	5	13,51	2	3,93	8	8,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Faydalanıcıların %84'ü IPARD'la ilgili yapılan tanıtımları yeterli bulurken, %16'sının yeterli bulmadığı tespit edilmiştir ($\chi^2=0,763$; $p>0,05$) (Çizelge 4.18). Özdemir (2014)'in

Konya ilinde TKDK projeleri üzerine yaptığı çalışmada ise araştırma bulgularının aksine programın yeterince tanıtılmadığı tespitinde bulunulmuştur.

Çizelge 4.18. Proje konusunda yapılan tanıtımların yeterlilik durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterli	11	91,67	30	81,08	43	84,31	84	84,00
Yeterli değil	1	8,33	7	18,92	8	15,69	16	16,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Programdan haberdar olan potansiyel faydalanıcılar daha detaylı bilgi almak amacıyla TKDK İl Koordinatörlüklerine ve danışman firmalara başvurmaktadırlar. Faydalanıcıların %80'i proje sunmadan önce TKDK İl Koordinatörlüğü tarafından kendilerine yeterli bilgilendirme yapıldığını ifade etmiştir ($\chi^2=0,425$; $p>0,05$) (Çizelge 4.19).

Çizelge 4.19. Proje sunmadan önce TKDK'nın bilgilendirme durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterli	9	75,00	29	78,38	42	82,35	80	80,00
Yeterli değil	3	25,00	8	21,62	9	17,65	20	20,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İncelenen işletmelerin %68'i proje öncesinde de süt sığırcılığı yaparken, %32'si hibe desteği öncesi bu faaliyette bulunmamıştır. Yılmaz (2010) Adana ilinde yaptığı çalışmasında sığır desteği projesi uygulanmadan öncede sığırcılık üretim faaliyetiyle uğraşanların oranını %76 olarak tespit etmiştir. Çalışmada elde edilen bulgular ile Yılmaz'ın bulguları benzerlik göstermektedir.

Faydalanıcıların %68'inin hibe verildiğini duyar duymaz hemen başvuruda bulunduğu belirlenmiştir ($\chi^2=0,676$; $p>0,05$) (Çizelge 4.20).

Çizelge 4.20. Hibe verildiğini duyduğunda başvurma zamanı

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hemen başvuran	7	58,33	25	67,57	36	70,59	68	68,00
Hemen başvurmayan	5	41,67	12	32,43	15	29,41	32	32,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Hibe verildiğini ilk duyduğunda hemen başvurmama sebebi olarak ilk sırada %59,4 ile finansman kaynağı yetersizliği gelmektedir. İşletmelerin %18,8'i gerçekten almamak üzere hibe vereceklerini düşünmediği hususunu, %15,6'lık bir kesimi de proje yapmadan önce başkalarının denemesini beklediğini beyan etmiştir. Bu son iki husus birlikte değerlendirildiğinde önemli bir yatırımcı kitlesinin yeni bir programın uygulanması esnasında öncelikle gözlemlemeyi tercih ettikleri ortaya çıkmaktadır. Ayrıca işletmelerin %12,5'i başvuru süresinin azlığı, %9,4'ü projeyi hazırlayacak kimse bulamama ve %6,3'ü ise daha detaylı araştırma ihtiyacı hissettiğinden dolayı programdan haberdar olma akabinde hemen başvuruda bulunmadığını beyan etmiştir (Çizelge 4.21).

Çizelge 4.21. Hibeye hemen başvurmama sebebi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterli finansman kaynağım yoktu	2	40,00	5	41,67	12	80,00	19	59,38
Gerçekten almamak üzere hibe vereceklerini düşünmedim	2	40,00	2	16,67	2	13,33	6	18,75
Süre azdı	0	0,00	2	16,67	3	20,00	5	12,50
Başkalarının denemesini bekledim	0	0,00	2	16,67	2	13,33	4	15,63
Hazırlayacak kimse bulamadım	0	0,00	2	16,67	1	6,67	3	9,38
Diğer	1	20,00	1	8,33	0	0,00	2	6,25

*Bazı işletmeler birden fazla cevap verdiği için dolayı toplam değer %100,0'ü aşmaktadır.

Faydalanıcıların %96'sının projesini danışman firmalara hazırlattığı tespit edilirken, sadece %4'lük bir bölümü projesini kendisi hazırlamıştır ($\chi^2=3,684$; $p>0,05$) (Çizelge 4.22). Projelerin bu kadar büyük bir oranda danışman firmalar tarafından hazırlanmasında, IPARD kapsamındaki yoğun prosedür ve iş yükünün proje hazırlanması için özel bir gayret gerektirmesi ile danışmanlık ücretlerinin de destek kapsamında olmasının büyük etkisi

olduğu söylenebilir. Projeyi kendisi hazırlayan işletmelerin ise proje hazırlama kapasitesinin oluşmaya başladığı 7. ve sonrası çağrı dönemlerinde projelerini hazırladıkları tespit edilmiştir. Taşcıoğlu (2011) tarafından Batı Akdeniz Bölgesi illerinde KKYDP'den faydalanan işletmecilerle yapılan çalışmada projelerin %55,2'sinin danışman firma, %39,6'sının işletme sahibi/çalışanı, %5,2'sinin ise GTHB İl Müdürlüğü personeli tarafından hazırlandığı; Özen (2014) tarafından Aydın ilinde KKYDP'den faydalanan işletmecilerle yapılan çalışmada projelerin %77'sinin danışman firma, %14'ünün işletme sahibi/çalışanı, %9'unun da diğer yöntemlerle hazırlandığı görülmüştür. Taşcıoğlu ve Özen'in yaptıkları çalışmalarda projesini danışman firmaya hazırlatma oranı bu araştırmaya göre daha azdır.

Çizelge 4.22. Projenin hazırlanma şekli

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kendisi	1	8,33	1	2,70	2	3,92	4	4,00
Danışman Firma	11	91,67	36	97,30	49	96,08	96	96,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Projesini danışman firmaya hazırlatan işletmelerin %21,9'u danışman firma bulmada sıkıntı yaşadığını ($\chi^2=0,355$; $p>0,05$), %55,2'si danışman firma tarafından proje hazırlama öncesi yeterli bilgilendirme aldığını ($\chi^2=1,895$; $p>0,05$) ifade etmişlerdir. Yeterli bilgilendirme yapılmadığını söyleyen işletmeler %63,6 ile en fazla küçük işletmelerdir. Bunu %44,4 ile orta büyüklükteki işletmeler, %40,8 ile büyük işletmeler takip etmektedir.

İşletmelerin %56,3'ü danışmandan kaynaklı sorun yaşadığını ifade ederken, bu oran büyük işletmelerde %51, orta büyüklükteki işletmelerde %58,3 ve küçük işletmelerde %72,7'dir ($\chi^2=1,822$; $p>0,05$). Danışmandan memnun kalmadığından dolayı danışman değişikliğine giden işletme oranı ise %14,6'dır ($\chi^2=1,651$; $p>0,05$) (Çizelge 4.23).

Çizelge 4.23. Danışman firma bulma ve danışmandan kaynaklı sorun yaşama durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Danışman firma bulmada sıkıntı yaşama durumu	Evet	2	18,18	9	25,00	10	20,41	21	21,88
	Hayır	9	81,82	27	75,00	39	79,59	75	78,12
	Toplam	11	100,00	36	100,00	49	100,00	96	100,00
Danışman tarafından yeterli bilgilendirme yapıldı durumu	Evet	4	36,36	20	55,56	29	59,18	53	55,21
	Hayır	7	63,64	16	44,44	20	40,82	43	44,79
	Toplam	11	100,00	36	100,00	49	100,00	96	100,00
Danışmandan kaynaklı sorun yaşama durumu	Evet	8	72,73	21	58,33	25	51,02	54	56,25
	Hayır	3	27,27	15	41,67	24	48,98	42	43,75
	Toplam	11	100,00	36	100,00	49	100,00	96	100,00
Danışman değişikliğine gitme durumu	Evet	3	27,27	5	13,89	6	12,24	14	14,58
	Hayır	8	72,73	31	86,11	43	87,76	82	85,42
	Toplam	11	100,00	36	100,00	49	100,00	96	100,00

Danışman kaynaklı sorun yaşadığını belirten işletmelerin %60'ı danışmanın yaptığı hatalardan fazla kesinti olduğunu, %14,3'ü fazla proje ile uğraştığından dolayı danışmanın projesi ile ilgilenmediğini, %11,4'ü danışmanla ücrette sorunlar yaşadığını ifade etmiştir. Ayrıca “gerçek dışı bilgilendirme yapıldı”, “iş bilmiyordu” ve “beni dolandırdı” diyen faydalanıcılarda bulunmaktadır (Çizelge 4.24).

TKDK tarafından yıl içerisinde çıkılacak proje başvuru çağrılarına ilişkin takviminin yayınlanmasına ilişkin bir uygulama bulunmamaktadır. Dolayısıyla başvuru çağrı ilanının yayınlanmasıyla birlikte faydalanıcılar danışman firma arayışına girmektedir. Danışman firmaların da sıkışık bir takvimde çalışması bahsi geçen sorunların ortaya çıkmasına sebebiyet verebilmektedir.

Çizelge 4.24. Danışmandan kaynaklı yaşanan sıkıntı sebebi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yaptığı hatalardan fazla kesinti oldu	7	43,75	17	60,71	18	69,23	42	60,00
Elinde fazla proje olduğu için ilgilenmedi	5	31,25	2	7,14	3	11,54	10	14,29
Ücrette sorunlar çıktı	2	12,50	4	14,29	2	7,69	8	11,42
Diğer	2	12,50	5	17,86	3	11,54	10	14,29
Toplam	16	100,00	28	100,00	26	100,00	70	100,00

*Bazı işletmeler birden fazla seçenek seçmişlerdir.

Faydalanıcıların %78'i projelerinin ilk başvurularında kabul edildiğini belirtirken, %22'si projelerinin ilk başvuruda kabul edilmediğini söylemiştir ($\chi^2=4,481$; $p>0,05$) (Çizelge 4.25).

Çizelge 4.25. Proje başvurusunun ilk seferinde kabul olma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kabul edildi	8	66,67	33	89,19	37	72,55	78	78,00
Kabul edilmedi	4	33,33	4	10,81	14	27,45	22	22,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Faydalanıcıların sadece %9'u verilen destek kalemlerini yeterli bulmaktadır (Çizelge 4.26). Destek kalemlerini yeterli bulma durumu ile işletme büyüklük grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=15,977$; $p>0,05$).

Çizelge 4.26. Destek kalemlerini yeterli bulma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterli	0	0,00	2	5,41	7	13,73	9	9,00
Yeterli değil	12	100,00	35	94,59	44	86,27	91	91,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Destek kalemlerini yeterli bulmayan işletmeler; %84,1 ile en fazla hayvan alımının desteklenmesini talep etmektedir. Diğer bir desteklenmesi talep edilen kalem ise arazi alımıdır (%6,5) (Çizelge 4.27). Ancak gerek hayvan alımı gerekse de arazi alımı IPA Uygulama Tüzüğü'nde desteklenmeyecek kalemler olarak belirtildiği için, tüzük değişikliği yapmadan sadece program değişikliği ile hayvan alımının destekleme kapsamına alınması mümkün görülmemektedir.

Traktör alımının desteklenmesi de talep edilen diğer bir konudur (%7,5). IPARD programı ilk müzakere sürecinde diğer ülke programları emsal gösterilerek traktör alımının desteklenmesi talep edilmiş ancak AB Komisyonu, traktörün desteklenmesini SAPARD dönemi uygulamalarından kaynaklanan kötü deneyimler sebebiyle reddetmiştir. Komisyonun beyanları çerçevesinde traktör desteği çok talep edildiği için ciddi fon tüketmekte ancak programın hedeflerine ulaşmasına katkısı fazla olmamaktadır. Bu sebeple programın ilk onaylanan halinde traktör desteği kapsama alınmamıştır. Ancak akreditasyondan kaynaklı gecikmeler sebebiyle fon kaybı söz konusu olduğunda, Komisyon ile yapılan müzakereler ile 2012 yılında yapılan değişiklikle beraber traktör uygun harcama kalemi olarak destek kapsamına alınmıştır. SAPARD'dan farklı olarak programda yer alan tarım işletmelerine yatırım tedbir bütçesinin %20'sini geçmemek üzere traktör alımına destek verilmiştir. Traktör alımı 8. çağrıdan itibaren destekleme kapsamına alınmış olup, daha önce başvuran işletmeler yeni bir proje sunmadıkları sürece traktör alımından istifade edememişlerdir.

Ayrıca işletmelerin %1,9'u veterinerlik hizmetleri ve güneş enerjisinin desteklenmesini istemektedir ki, güneş enerjisi IPARD II'de destekleme kapsamına alınmıştır. Faydalanıcıların desteklenmesini istediği kalemlere genel olarak baktığımızda, aslında IPARD kapsamında desteklenebilecek kalemlerin tamamının desteklendiği görülmektedir.

Çizelge 4.27. Hibe kapsamına alınması istenen destekleme kalemleri

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hayvan alımı	12	79,9	34	80,95	44	88,00	90	84,11
Traktör ve traktör ekipmanları	1	6,67	5	11,91	2	4,00	8	7,48
Arazi alımı	1	6,67	2	4,76	4	8,00	7	6,54
Diğer	1	6,67	1	2,38	0	0,00	2	1,87
Toplam	15	100,00	42	100,00	50	100,00	107	100,00

*Bazı işletmeler birden fazla seçenek seçmişlerdir.

Faydalanıcıların %28'i makine-ekipman tedarikinde sıkıntı çektiklerini beyan ederken (Çizelge 4.28), bu işletmelerin %46'sı (13 kişi) tedarikçinin anlaşlıktan sonra yüksek miktarda fiyat artırımına gittiğini, %21'i (6 kişi) güvenilir firma bulma sıkıntısı yaşadığını, %7'si (2 kişi) kalitesiz ürün sıkıntısı yaşadığını belirtmiştir ($\chi^2=4,380$; $p>0,05$). Ayrıca makine ekipmanı zamanında teslim alamadığını ve makine ekipmanın düzgün çalışmadığını belirten faydalanıcılar da olmuştur.

İnşaat tedarikinde sıkıntı çektiğini ifade eden faydalanıcıların oranı %26'dır (Çizelge 4.28). Bu işletmelerin %38'i (10 kişi) tedarikçinin inşaatı zamanında teslim etmediğini, %27'si (7 kişi) daha önce anlaşlıktan daha fazla ücret çıkardığını, %15'i (4 kişi) tedarikçinin işinde yetersiz kaldığını belirtmiştir ($\chi^2=4,273$; $p>0,05$). Ayrıca bazı faydalanıcılar tedarikçi tarafından dolandırıldığını ve tedarikçinin işini yarım bıraktığını ifade etmiştir.

Çizelge 4.28. Makine-ekipman ve inşaat tedarikinde sıkıntı çekme durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Makine-ekipman tedarikinde sıkıntı çekme durumu	Sıkıntı çektim	5	41,67	6	16,22	17	33,33	28	28,00
	Sıkıntı çekmedim	7	58,33	31	83,78	34	66,67	72	72,00
	Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00
İnşaat tedarikinde sıkıntı çekme durumu	Sıkıntı çektim	3	25,00	6	16,22	17	33,33	26	26,00
	Sıkıntı çekmedim	9	75,00	31	83,78	34	66,67	74	74,00
	Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Başvuru çağrı ilanlarında faydalanıcılara verilecek destek limitleri Avro olarak belirtilmekte, sözleşme TL cinsinden imzalanmaktadır. Proje hazırlık döneminde tedarikçi firmalardan alınan fiyatlar temelinde projeler hazırlanmakta ve bu miktarlar esas alınarak sözleşme imzalanmaktadır. Ancak projelerin sunumundan, başvuru çağrı ilan döneminin bitmesine, projelerin değerlendirilmesinden sözleşmenin imzalanması ve yatırımın yapılmasına kadar önemli bir süre geçmektedir. Bu süre zarfında döviz kurlarında meydana gelen artışların tedarikçiler tarafından fiyatlara yansıtılması halinde söz konusu durum faydalanıcılara beklenmedik kur masrafı olarak yansımaktadır.

Faydalanıcıların %34'ü kur değişimlerinden olumsuz yönde etkilendiğini ifade ederken, bu oran küçük işletmelerde %16,7, orta büyüklükteki işletmelerde %35,1 ve büyük

işletmelerde %37,3'tür ($\chi^2=1,869$; $p>0,05$) (Çizelge 4.29). Kur değişimlerinden zarar etmelerine rağmen hiçbir işletmenin buna bağlı olarak yatırımına ara vermediği gözlenmiştir.

Çizelge 4.29. Kur değişimlerinden zarar durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Zarar ettim	2	16,67	13	35,14	19	37,25	34	34,00
Zarar etmedim	10	83,33	24	64,86	32	62,86	66	66,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

IPARD programında verilen hibe desteği projenin uygun harcamaları üzerinden hesaplanmaktadır. Tedbirler bazında verilen hibe desteği ve oranları değişmekle birlikte, parasal limitlere bağlı olarak tedbir/alt tedbir bazında faydalanıcıya uygulanacak taksit miktarı da değişmektedir. Bu kapsamda süt üreten tarımsal işletmelere yatırım tedbirinde uygun harcamaların toplam değeri 250.000 €'ya kadar olan yatırımlar için 1 taksit, 250.001 €'dan 1.000.000 €'ya kadar olan yatırımlar için ise 2 taksit uygulanmaktadır. Faydalanıcıların %69'u yatırım için uygulanan taksit sayısını yeterli bulurken, bu oran küçük işletmelerde %58, orta büyüklükteki işletmelerde %70 ve büyük işletmelerde %71'dir ($\chi^2=0,726$; $p>0,05$) (Çizelge 4.30).

Taksit sayısını yeterli bulmayan faydalanıcıların ise %42'si (13 kişi) 3 taksit, %35'i (11 kişi) 4 taksit, %16'sı (5 kişi) 5 taksit ve %6'sı (2 kişi) ise en az 2 taksit olması gerektiğini ifade etmişlerdir.

Çizelge 4. 30. Yatırım için uygulanan taksit sayısını yeterli bulma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yeterli	7	58,33	26	70,27	36	70,59	69	69,00
Yeterli değil	5	41,67	11	29,73	15	29,41	31	31,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İşletmelerin büyük bir kısmı gerek yatırım sermayesi gerekse de işletme sermayesi olarak kullanmak amacıyla bankalara borçlanmışlardır. 2014 yılı sonu itibarıyla küçük ve büyük işletmelerin %67'si, orta büyüklükteki işletmelerin %76'sı bankalara halen borçlu

bulunmaktadır. Bankalara olan borç ortalaması küçük işletmelerde 246 bin TL, orta büyüklükteki işletmelerde 533 bin TL ve büyük işletmelerde 446 bin TL'dir (Çizelge B1.10).

IPARD kapsamında faydalanıcılar öncelikle harcamaları kendisi gerçekleştirilmekte, akabinde yapılan kontroller neticesinde uygun bulunan miktar faydalanıcıya ödenmektedir. İncelenen işletmeler dikkate alındığında ortalama olarak 1,38 milyon TL tutarında bir proje büyüklüğü bulunmaktadır. Her ne kadar belli kısmı hibe olarak verilecek olsa dahi, ilk aşamada harcamaların gerçekleştirilebilmesi için işletmelerin finansman ihtiyacı bulunmaktadır. İncelenen işletmelerin %38'i bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşadığını ifade etmiş olup, bu oran küçük işletmelerde %25, orta büyüklükteki işletmelerde %45,9 ve büyük işletmelerde %35,3'tür (Çizelge 4.31). Bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşama durumu ile işletme büyüklük grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır ($\chi^2=2,011$, $p>0,05$).

Çizelge 4.31. Bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşama durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sıkıntı yaşadım	3	25,00	17	45,95	18	35,29	38	38,00
Sıkıntı yaşamadım	9	75,00	20	54,05	33	64,71	62	62,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

İncelenen işletmelerin sadece %10'unun daha önce proje bazlı hayvancılık desteği aldığı tespit edilmiştir. Küçük işletmelerde bu oran %16,7, orta büyüklükteki işletmelerde %10,8 ve büyük işletmelerde %7,8'dir ($\chi^2=0,883$; $p>0,05$) (Çizelge 4.32).

Çizelge 4.32. Daha önce proje karşılığı hayvancılık desteği alma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Aldım	2	16,67	4	10,81	4	7,84	10	10,00
Almadım	10	83,33	33	89,19	47	92,16	90	90,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Küçük işletmelerin tamamı hayvan alımının desteklenmemesinden olumsuz etkilendiği belirtirken, faydalanıcıların sadece %5'i IPARD kapsamında canlı hayvan

alımının desteklenmemesinden olumsuz etkilenmediğini ifade etmiştir ($\chi^2=1,509$; $p>0,05$) (Çizelge 4.33).

Çizelge 4.33. Hayvan alımının desteklenmemesinden etkilenme durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Olumsuz etkiledi	12	100,00	34	91,89	49	96,08	95	95,00
Olumsuz etkilemedi	0	0,00	3	8,11	2	3,92	5	5,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Hayvan alımının desteklenmemesinden olumsuz etkilendiğini beyan eden işletmelerin %39,9'u hayvan alımı için kredi kullanmak zorunda kaldığını, %29,6'sı istediğinden daha az sayıda hayvan alabildiğini, %23,6'sı istediği kalitede hayvan alamadığını, %6,9'u da destek kapsamında olmadığından dolayı proje kapsamında yeni hayvan alımına gidemediğini beyan etmişlerdir (Çizelge 4.34).

Çizelge 4.34. Hayvan alımının desteklenmemesinden etkilenme şekli

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kredi kullanmak zorunda kaldım	8	28,57	32	41,03	41	42,27	81	39,90
Az sayıda hayvan alabildim	8	28,57	24	30,77	28	28,87	60	29,55
İstediğim kalitede hayvan alamadım	8	28,57	18	23,08	22	22,68	48	23,65
Yeni hayvan alamadım	4	14,29	4	5,13	6	6,18	14	6,90
Toplam	28	100,00	78	100,00	97	100,00	203	100,00

*Bazı işletmeler birden fazla seçenek seçmişlerdir.

Proje kapsamında hayvan alımı destekleme kapsamında olmamakla birlikte, projelerinin devamı için işletmelerin %83'ünün yeni hayvan alımına gittiği ve hayvan alımına gitme durumu ile işletme büyüklük grupları arasında istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir ($\chi^2=2,650$, $p>0,05$) (Çizelge 4.35).

Çizelge 4.35. Proje kapsamında hayvan alımına gitme durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	8	66,67	32	86,49	43	84,31	83	83,00
Hayır	4	33,33	5	13,51	8	15,69	17	17,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Proje kapsamında hayvan alımına giden 83 işletmenin %97,6'sı (81 kişi) hayvan alımı için kredi kullandığını beyan etmiştir. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tamamı, büyük işletmelerin ise %95,3'ü hayvan alımı için kredi kullanmıştır ($\chi^2=2,420$; $p>0,05$) (Çizelge 4.36). Hayvan alımı için kendi finansal kaynakları yerine yüksek miktarda kredi kullanımı istenilen bir husus değildir. Ancak işletmelerin büyük kısmının kendi finansal kaynaklarını yapım işleri ve makine-ekipman alımı için kullandığı, hayvan alımı için ise kredi kullanmak zorunda kaldığı gözlenmiştir. Hayvan alımı için kredi kullanmak zorunda kalma ise, az sayıda hayvan alabilme ve istenilen kalitede hayvan alamama gibi sıkıntıları beraberinde getirmiştir (Çizelge 4.34).

Çizelge 4.36. Hayvan alımı için kredi kullanma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Kullandım	8	100,00	32	100,00	41	95,35	81	97,59
Kullanmadım	0	0,00	0	0,00	2	4,65	2	2,41
Toplam	8	100,00	32	100,00	43	100,00	83	100,00

IPARD kapsamında ilk 7 çağrıda 7-100 baş süt ineğine sahip işletmeler desteklenirken, 8.çağrıdan itibaren destekleme üst limiti 120 baş süt ineğine çıkmıştır. Faydalanıcıların %63'ü ideal bir süt inekçiliği için 120 baş süt ineği kapasitesini yeterli bulurken, bu oran küçük işletmelerde %83,3, orta büyüklükteki işletmelerde %59,5, büyük işletmelerde ise %60,8'dir ($\chi^2=2,435$; $p>0,05$) (Çizelge 4.37).

Destek kapasitesi üst sınırı olan 120 baş süt ineğini yeterli görmeyen faydalanıcıların %62'si destek üst limitinin 200 baş, %33'ü 250 baş, %5'i ise 300 baş süt ineği olması gerektiğini ifade etmektedir.

Çizelge 4.37. Faydalancının destekleme kapasitesinin yeterliliğine ilişkin düşüncesi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	10	83,33	22	59,46	31	60,78	63	63,00
Hayır	2	16,67	15	40,54	20	39,22	37	37,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

GTHB tarafından “Hastalıklardan Ari İşletmeler İçin Sağlık Sertifikası”na sahip olan süt sığırı işletmelerinde bulunan sığırlar için, hayvancılık desteklemeleri kapsamında hayvan başına doğrudan destekleme ödemesi yapılmaktadır. Faydalancıların AB standartlarında bir işletme tesisi için gerekli tüm yatırımları yapmaları akabinde hastalıktan ari işletme desteğinden faydalanmaları beklenir. Bununla birlikte küçük işletmelerin hiçbiri hastalıktan ari işletme desteği almazken, tüm işletmeler ortalamasında destekten faydalanma oranı %14’tür (Çizelge 4.38). Ancak faydalancılarının büyük bir kısmının bu destekleme kaleminden haberdar olduğu ve müracaat etme niyetinde bulunduğu gözlenmiştir ($\chi^2=18,967$; $p<0,05$).

Çizelge 4.38. Hastalıktan ari ve onaylı işletme desteğine başvurma durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	0	0	4	10,81	10	19,61	14	14
Hayır	12	100	33	89,19	41	80,39	86	86
Toplam	12	100	37	100	51	100	100	100

4.2.3. İncelenen işletmelerde program memnuniyeti

İncelenen işletmelerin hibe desteklemelerinden memnuniyetleri araştırıldığında, faydalancılarının %76’sının IPARD kapsamında proje yaptıkları için memnun oldukları belirlenmiştir. İşletme büyüklük grupları itibariyle bakıldığında küçük işletmelerin %75’inin, orta büyüklükteki işletmelerin %70,3’ünün, büyük işletmelerin ise %80,4’ünün IPARD kapsamında proje yaptığı için memnun oldukları gözlenmiştir. Proje yaptığına ilişkin memnuniyet durumu ile işletme büyüklük grupları itibariyle gözlenen bu farklılık istatistik açıdan önemli bulunmamaktadır ($\chi^2=1,212$; $p>0,05$) (Çizelge 4.39).

IPARD Programı 25 Şubat 2008 tarihinde Avrupa Komisyonu tarafından onaylanmış olup, diğer tüm ülkelerde olduğu gibi uygulamada karşılaşılan gerekliliklerle birlikte birçok kez değişikliğe uğramıştır. Bu çerçevede gerek faydalanıcıların, gerek danışman firmaların gerekse de TKDK'nın süreçten deneyimleri ölçüsünde programda iyileştirmeler yapılmıştır. Program uygulamasının ilerleyen dönemlerinde prosedürlerin hafifletilmesine, destekleme kalemlerinin artırılmasına ve gereksiz kesinti miktarlarının azaltılmasına yönelik düzenlemelere gidilmiştir. Bu husus çerçevesinde IPARD'dan proje yaptığına pişman olduğunu ifade eden faydalanıcıların önemli bir kısmının programın ilk uygulama dönemlerinde başvuruda bulunduğu tespit edilmiştir.

Çizelge 4.39. IPARD'dan proje yaptığına ilişkin memnuniyet durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Memnunum	9	75,00	26	70,27	41	80,39	76	76,00
Memnun değilim	3	25,00	11	29,73	10	19,61	24	24,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Projeye ilişkin memnuniyet durumu incelendiğinde (Çizelge 4.40); proje yaptığına memnun olan işletmelerin verilen hibe miktarı, yem bitkileri ekiliş alanı, süt ineği sayısı, BBHB başına işletme sermayesi, aktif sermaye miktarı, gayri safi üretim değeri, tarımsal gelir, net kâr, mali rantabilite ve ekonomik rantabilite oranları, genel tarımsal deneyim ve süt sığırcılığındaki deneyim süresinin proje yaptığına memnun olmayan işletmelere göre daha fazla olduğu görülmektedir. Bununla beraber memnun olmayan işletmeler ürettiği sütü maliyetinin altında satmaktadır.

Çizelge 4.40. IPARD'dan proje yaptığına memnun olan ve olmayan işletmelerin genel özellikleri

	Memnun olanlar		Memnun olmayanlar	
	Ortalama	S.Hata	Ortalama	S.Hata
Ödenen tutar (TL/işletme)	817.922,35	52.740,17	755.406,33	80.613,59
Yaşı (yıl)	43,09	1,13	40,46	1,92
Genel tarımsal deneyim (yıl)	18,93	1,41	18,04	2,47
Süt sığırcılığı deneyimi (yıl)	11,86	1,23	10,04	1,76
Toplam iş gücü (EİB)	4,39	0,23	4,18	0,46
Yem bitkileri ekiliş alanı (da/işletme)	143,86	20,74	85,67	25,35
Süt ineği sayısı (baş/işletme)	75,25	4,75	66,79	9,79
Süt satış fiyatı (TL/kg)	1,22	0,02	1,25	0,02
Borç (TL/işletme)	396.236,84	50.696,54	412.354,17	117.208,26
Borç (TL/BBHB)	4.695,84	635,13	4.667,18	1.011,26
İşletme sermayesi (TL/BBHB)	56.059,89	4.037,70	50.900,50	6.258,67
Aktif sermaye (TL/işletme)	5.057.138,84	388.083,58	3.867.061,46	471.699,25
Aktif sermaye (TL/BBHB)	56.060,86	4.038,74	50.901,18	6.259,35
GSÜD (TL/işletme)	1.433.172,04	102.569,40	1.155.721,88	191.712,48
GSÜD (TL/BBHB)	14.188,35	586,70	12.380,18	770,25
Tarımsal gelir (TL/işletme)	304.945,14	52.010,14	172.091,94	89.216,17
Tarımsal gelir (TL/BBHB)**	2.292,16	422,45	812,84	660,25
Net kar (TL/işletme)	252.406,10	48.973,54	132.811,61	87.200,32
Net kar (TL/BBHB)**	1.770,18	423,43	352,45	676,46
Nispi kar (%)	1,16	0,03	1,06	0,06
Mali rantabilite oranı (%)	5,18	0,85	3,86	2,09
Ekonomik rantabilite oranı (%)	5,15	0,81	3,65	1,87
Süt üretim maliyeti (TL/süt sığırı)	8.721,16	223,02	9.260,78	365,56
Birim süt maliyeti (TL)	1,21	0,03	1,26	0,06
Süt satış fiyatı ile maliyet farkı (TL)	0,01	0,04	-0,01	0,06

** Memnuniyet gruplarının ortalamaları arasındaki fark %5 önem düzeyinde istatistik açıdan anlamlıdır.

IPARD için proje yaptığına memnuniyet durumu ile işletmelerin bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşama durumu arasında istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık bulunmakta olup ($\chi^2=5,542$; $p<0,05$), proje yaptığına memnun olan işletmeler bankadan finansman bulmada daha az sıkıntı yaşamış olan işletmelerdir. Ayrıca proje yaptığına memnuniyet durumu ile IPARD'ın diğer desteklemelerinden faydalanmayı düşünme durumu arasında da istatistiki açıdan anlamlı bir ilişki belirlenmiş olup ($\chi^2=4,032$; $p<0,05$), IPARD'ın diğer desteklemelerinden faydalanmayı düşünen işletmeler daha çok proje yaptığına memnun olan işletmelerdir.

Faydalanıcıların proje yaptığına pişman olma nedenleri arasındaki en yüksek payı projenin beklenilenden daha masraflı olması alırken (%87,5), aynı şekilde faydalanıcıların önemli bir kesimi de (%45,8) prosedürlerden çok yorulduğunu ifade etmiştir (Çizelge 4.41). Bununla birlikte sektördeki kar oranlarının düşüklüğü sebebiyle (%16,7) ve denetimlerin devam etmesinden kaynaklı memnuniyetsizliğini ifade eden faydalanıcılar (%8,3) da bulunmaktadır.

Çizelge 4.41. IPARD'dan proje yaptığına pişman olma sebebi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Beklediğimden çok fazla masraflı oldu	3	100	10	90,91	8	80	21	87,5
Prosedürler çok yordu	3	100	4	36,36	4	40	11	45,83
Kar oranları düşük ve getirisi yok	1	33,33	2	18,18	1	10	4	16,67
Denetimlerin hala devam etmesi	0	0	1	9,09	1	10	2	8,33

Hibelerin proje yapma üzerine etkisini göstermesi bakımından önemli olarak gördüğümüz bir husus da, faydalanıcıların hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapıp yapmama durumudur. Faydalanıcıların %79'u hibe olmasa da süt sığırcılığı yapardım derken, %21'i hibe olmasaydı yapmayacağını ifade etmiştir. Küçük işletmelerin tamamı hibe olmasa da süt sığırcılığı yapardım derken, büyük işletmelerin %27,5'i, orta büyüklükteki işletmelerin %18,9'u hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapmazdım demiştir (Çizelge 4.42) ($\chi^2=4,566$; $p>0,05$).

Çizelge 4.42. Hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapıp yapmama durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yapardım	12	100,00	30	81,08	37	72,55	79	79,00
Yapmazdım	0	0,00	7	18,92	14	27,45	21	21,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Hibe olmasaydı süt sğircilği yapmazdım diyen işletmelerin tamamının bu sektöre IPARD desteği ile girmiş olması, hibe desteğinin faydalanıcı kararlarında ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte sektöre yeni giren faydalanıcıların %50'sinin süt sğircilği konusunda herhangi bir eğitim almadığı gözlenmiştir.

“Hibe olmasa da proje yapardım” diyen işletmelerin hibe olmasa yapmazdım diyen işletmelere göre; aldığı hibe miktarının, süt ineği sayısının, toplam iş gücü miktarının, borç miktarının, eğitim süresinin, gayri safi üretim değerinin, saf hasılasının, tarımsal gelirin, net kar ve nispi krının daha az olduğu belirlenirken; genel tarımsal deneyimi ve süt sğircilği deneyiminin, yem bitkileri ekiliş alanı ve BBHB başına işletme sermayesinin hibe olmasa yapmazdım diyenlere göre daha fazla olduğu görülmüştür. Bununla birlikte hibe olmasa da proje yapardım diyen işletmelerin sütü maliyetinin altında sattğı tespit edilmiştir (izelge 4.43).

Çizelge 4.43. Hibenin mevcudiyetine göre proje yapıp yapmaması değişen işletmelerin genel özellikleri

	Hibe olmasa da yapanlar		Hibe olmasa yapmayanlar	
	Ortalama	S.hata	Ortalama	S.hata
Ödenen tutar (TL/işletme)	796.752,96	52.070,83	826.112,72	81.524,34
Yaşı (yıl)	43,11	1,11	40	2,04
Eğitim süresi (yıl)	10,56	0,41	11,76	0,81
Genel tarımsal deneyim (yıl)*	20,8	1,33	10,9	2,24
Süt sığırcılığı deneyimi (yıl)*	13,73	1,17	2,71	0,12
Toplam iş gücü (EİB)	4,3	0,23	4,5	0,47
Yem bitkileri ekiliş alanı (da/işletme)	132,41	20,56	120,43	24,95
Süt ineği sayısı (baş/işletme)	67,1	4,61	96,24	9,46
Süt üretim miktarı (kg/süt ineği)	7.333,72	113,44	7.393,49	149,18
Borç (TL/işletme)	375.455,70	48.468,85	492.833,33	133.926,66
İşletme sermayesi (TL/işletme)	1.353.098,35	84.034,40	1.677.822,62	170.257,85
İşletme sermayesi (TL/BBHB)**	15.036,22	412,09	13.235,65	499,03
Aktif sermaye (TL/işletme)	4.850.842,42	392.368,15	4.473.117,86	365.473,39
Aktif sermaye (TL/BBHB)*	59.398,99	4.103,58	37.602,07	2.840,57
İşletme masrafları (TL/işletme)	1.106.919,07	64.513,40	1.278.164,37	96.373,77
GSÜD (TL/işletme)	1.302.633,05	104.133,15	1.607.161,39	177.960,60
Saf hasıla (TL/işletme)	245.389,26	51.159,54	395.597,66	97.533,34
Tarımsal gelir (TL/işletme)	240.251,76	50.495,79	396.483,25	97.802,70
Tarımsal gelir (TL/BBHB)	1.782,83	434,26	2.517,12	544,96
Net kar (TL/işletme)	195.713,99	48.222,29	328.997,02	91.357,39
Net kar (TL/BBHB)	1.272,23	439,3	2.023,88	509,18
Nispi kar (%)	1,12	0,03	1,21	0,05
Mali rantabilite oranı (%)**	3,98	0,9	8,2	1,75
Ekonomik rantabilite oranı (%)	4,09	0,84	7,42	1,63
Süt üretim maliyeti (TL/süt sığırcılığı)**	9.057,75	226,29	8.071,64	271,25
Birim süt maliyeti (TL/kg)**	1,25	0,03	1,09	0,04
Süt maliyeti ile satış fiyatı farkı (TL/kg)*	-0,04	0,04	0,18	0,04

*, ** sırasıyla %10 ve %5 önem düzeyinde istatistik açıdan anlamlı.

“Hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapmazdım” diyen işletmeler gerekçe olarak ilk sırada sermaye yetersizliğini (%52,4) gösterirken, ikinci olarak karlı bir sektör görülmemesini ifade etmektedir. Bununla birlikte işletmelerin %7’sinin karlı bir sektör görmediği halde sadece hibe olduğu için sektöre girdiği gözlemlenmiştir.

Faydalanıcıların %58’i “hibe olmasaydı yeterli sermayem olsa dahi bu kadar masraf yaparak bir işletme yapmazdım” demiştir ($\chi^2=2,241$; $p>0,05$). Bu husus karşılıksız hibe

verilmesinin faydalanıcının yatırım tercihinde ne kadar etkili olduğunu göstermektedir (Çizelge 4.44).

Çizelge 4.44. Hibe olmasa yatırım için aynı harcamayı yapıp yapmama durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yapardım	6	50,00	12	32,43	24	47,06	42	42,00
Yapmazdım	6	50,00	25	67,57	27	52,94	58	58,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Hibe olmasaydı yeterli sermayem olsa dahi bu kadar masraf yaparak bir işletme yapmazdım diyen faydalanıcıların %88,0'i sermayenin belli kısmını başka yerde kullanırdım şeklinde cevap vermişlerdir. Büyük işletmelerin tamamı sermayenin belli kısmını başka yerde kullanırdım derken, bu oran küçük işletmelerde %66,7, orta büyüklükteki işletmelerde ise %80'dir. Bu işletmelerin %8,6'sı aslında bu kadar masrafa gerek görmediğini, %3,4'lük bir kısmı da almadığı makine ekipman olacağını ifade etmiştir (Çizelge 4.45). Bu husus faydalanıcıların belli bir bölümünün sadece proje kapsamında veriliyor olmasından dolayı bazı makine ekipman alımına gittiğini, aslında buna gerek görmediklerini göstermektedir.

Çizelge 4.45. Hibe olmasa yatırım için aynı harcamayı yapmama sebebi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Sermayeyi başka yerde kullanırdım	4	66,66	20	80,00	27	100,00	51	87,94
Gerek görmediğimden	1	16,67	4	16,00	0	0,00	5	8,62
Almadığım makine ekipman olurdu	1	16,67	1	4,00	0	0,00	2	3,44
Toplam	6	100,00	25	100,00	27	100,00	58	100,00

Her bir başvuru sahibi IPARD programında yer alan tüm tedbir ve alt tedbirler için, IPARD Programı uygulama süresince birden fazla proje teklifi sunma hakkına sahip olmakla birlikte, desteklenecek proje sayısı dördü geçmemektedir. Dört projeden yararlanma hakkı tek bir alt tedbir kapsamında kullanabileceği gibi, farklı tedbir-alt tedbirlerde de kullanabilmektedir. Eğer dört projede aynı tedbir/alt tedbir kapsamında hazırlanacaksa,

projelerin uygun harcamaları toplamı o tedbir için belirlenmiş olan üst sınırı geçemez. IPARD Programı süresince her bir faydalanıcının, tarımsal işletmelere yatırım tedbiri kapsamında yararlanabileceği toplam uygun harcama değeri bir milyon Avro ile sınırlıdır (URL-1).

Faydalanıcıların %74'ü IPARD kapsamında süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşündüklerini beyan etmişlerdir. Bu oran küçük işletmelerde %83,3, orta büyüklükteki işletmelerde %67,6, büyük işletmelerde ise %76,5'dir ($\chi^2=1,501$; $p>0,05$) (Çizelge 4.46). Bununla beraber hâlihazırda bu işletmelerin %12'si ikinci kez başvurmak suretiyle desteklemelerden faydalanmışlardır. Taşcıoğlu (2011) Batı Akdeniz Bölgesi illerinde KKYDP'den faydalanan işletmelerde yaptığı çalışmasında işletmecilerin %17,7'sinin mevcut projeleri haricinde ikinci defa bir proje ile programa başvurduğunu belirlemiştir.

Çizelge 4.46. Süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşünüp düşünmeme durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düşünüyorum	10	83,30	25	67,60	39	76,50	74	74,00
Düşünmüyorum	2	16,70	12	32,40	12	23,50	26	26,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Faydalanıcıların yeni başvurularla projelerinde eksik olarak gördüğü hususları tamamlama yoluna gitmeyi düşündüğü, bu oranın küçük işletmelerde %90 olduğu tespit edilmiştir. Orta büyüklükteki işletmelerin %32'si, büyük işletmelerin ise %30,8'i yeni bir işletme daha kurmak istemektedirler ($\chi^2=1,933$; $p>0,05$) (Çizelge 4.47). Taşcıoğlu (2011) Batı Akdeniz Bölgesi illerinde KKYDP'den faydalanan işletmelerde yaptığı çalışmasında, işletmecilerin %63,5'inin ilerleyen yıllarda işletme kapasitelerini artırmayı düşündüğünü, %36,5'inin ise mevcut üretimlerinden ve bölgenin ihtiyacının olmadığını düşündüklerinden dolayı kapasite artırımına gitmeyi düşünmediklerini tespit etmiştir. Demirbük (2011) ise Sivas ilinde KKYDP'den faydalanan işletmelerde yaptığı araştırmasında işletmesini büyütmeyi düşünenlerin oranını %51,2, kararsızların oranını ise %8,14 olarak belirlemiştir.

Çizelge 4.47. Süt sığırıcılığı için tekrar başvurmayı düşünenlerin tercihleri

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Mevcutun modernizasyonu	9	90,00	17	68,00	27	69,23	53	71,62
Yeni işletme	1	10,00	8	32,00	12	30,77	21	28,38
Toplam	10	100,00	25	100,00	39	100,00	74	100,00

Faydalanıcıların IPARD'ın süt sığırıcılığı haricindeki diğer desteklerinden faydalanmaya ilişkin düşünceleri araştırıldığında; işletmelerin %47'sinin IPARD'ın diğer destekleme konularından da faydalanmayı düşündüğü görülmüştür. Küçük işletmelerin %50'sinin, orta büyüklükteki işletmelerin %51,4'ünün, büyük işletmelerin de %43,1'inin IPARD'ın diğer destekleme konularından faydalanmayı düşünmesi, faydalanıcıların program memnuniyetini gösteren önemli bir ölçüttür ($\chi^2=0,630$; $p>0,05$) (Çizelge 4.48).

Çizelge 4.48. IPARD'ın süt sığırıcılığı haricindeki diğer desteklerinden faydalanmayı düşünme tercihi

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Düşünüyorum	6	50,00	19	51,35	22	43,14	47	47,00
Düşünmüyorum	6	50,00	18	48,65	29	56,86	53	53,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

IPARD'ın süt sığırıcılığı haricindeki desteklemelerinden de faydalanmak isteyen işletmeler %57,4 ile en fazla besicilik derken, bunu %12,8 ile süt işleme ve %12,8 ile kırsal turizm takip etmektedir. Tüm işletme gruplarında besicilik ilk sırayı almakla birlikte, küçük işletmeler sadece tarım işletmelerine yatırım tedbirinden başvuru yapmayı düşünmektedir. Orta ve büyük işletmeler kırsal turizm, arıcılık ve süt işletme tesisi kurulmasının yer aldığı tedbirlerden de başvuru yapmayı planlamaktadır (Çizelge 4.49).

Çizelge 4.49. IPARD'ın süt sığırcılığı haricindeki diğer desteklerinden faydalanmayı düşünenlerin tercihleri

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Besicilik	5	83,33	12	63,16	10	45,45	27	57,44
Süt İşleme	0	0,00	3	15,79	3	13,64	6	12,77
Kırsal turizm	0	0,00	2	10,53	4	18,18	6	12,77
Tavukçuluk	0	0,00	1	5,26	2	9,09	3	6,38
Küçükbaş süt	1	16,67	0	0,00	3	13,64	4	8,51
Arıcılık	0	0,00	1	5,26	0	0,00	1	2,13
Toplam	6	100,00	19	100,00	22	100,00	47	100,00

Faydalanıcılar son ödemenin yapılmasından sonraki beş yıl boyunca yatırımın mülkiyetini korumalı ve bu süre zarfında yatırımın amacına aykırı değişiklik yapmamalıdır. TKDK tarafından beş yıllık süre içerisinde farklı zamanlarda yapılan kontrollerde bu hususa aykırılık tespit edilmesi durumunda, verilen hibe fonların yasal faiziyle birlikte iadesi gerekmektedir. Dolayısıyla hibe alan faydalanıcıların yatırımı beş yıl boyunca devretme durumları bulunmamaktadır.

Beş yıllık izleme faaliyetinden sonra yatırımı devretmeyi düşünme oranı sadece %3 olup, bu işletmelerin tamamı da orta büyüklükteki işletmelerdir. İşletmeyi devretmeyi düşünme sebebi olarak ise çalıştıracak personel sıkıntısı yaşanması ve karlı bir faaliyet olarak görülmemesi ifade edilmiştir.

Faydalanıcıların %32'si hibe başvurusunu duyduğunda hemen başvurmadığını ve araştırma ihtiyacı hissettiğini beyan etmiş olup, bu araştırma sürecinde de en fazla tercih edilen yollardan bir tanesi destek almış faydalanıcı/işletme ziyaretidir. Programın yeni ve şartlarının ağır olması sebebiyle ilk başvuru çağrı dönemlerinde oluşan olumsuz algının yıkılabilmesi için, TKDK il koordinatörlükleri özellikle iyi uygulama örneklerini ziyaret etmeleri hususunda başvuru sahiplerini teşvik etmiştir. Faydalanıcıların işletmelerini gerek yatırım aşamasında gerekse yatırımın bitimini müteakiben ziyaret eden kişi sayısının işletme başına ortalama 142 olduğu belirlenmiştir. Faydalanıcılar bu ziyaretçilerden işletme başına ortalama 6,26 kişinin proje verdiğini beyan etmişlerdir. Bu veriler başvuru sahiplerinin hibelere müracaat ederken örnek uygulamalara verdiği önemi göstermektedir.

Faydalanıcıların çevrelerindeki kişilere TKDK'dan proje yapmaları konusunda teşvikte bulunma durumu incelendiğinde; faydalanıcıların %88'i teşvik ederken, %12'sinin

çevrelerindeki kişilere proje yapmamaları konusunda görüş bildirdikleri tespit edilmiştir ($\chi^2= 7,628$; $p<0,05$) (Çizelge 4.50). Olumsuz görüş bildiren işletmeler incelendiğinde, işletmelerin %67'sinin ilk beş başvuru çağrı döneminde başvuran ve ilk uygulama döneminin sıkıntılarını yaşayan işletmeler olduğu görülmektedir.

TKDK'dan proje yapmaları konusunda çevresindeki kişileri teşvik etmeyen faydalanıcıların %50'si kendisinin zarar ettiğini düşündüğünü, %25'i karlı bir sektör olarak görmediğini, %17'si prosedürlerin zorluğunu ve %8'i de sektörün geleceğini iyi görmediğini gerekçe olarak sunmuştur.

Çizelge 4.50. İncelenen işletmelerin çevresindeki kişileri IPARD'dan proje yapmaları konusunda teşvik etme durumu

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Teşvik ediyorum	11	91,67	30	81,08	47	92,16	88	88,00
Teşvik etmiyorum	1	8,33	7	18,92	4	7,84	12	12,00
Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Faydalanıcıların mevcut projelerinin devamı için TKDK ve GTHB'dan beklentileri araştırılmıştır. İşletmeler öncelikli olarak hayvan alımının IPARD kapsamına alınmasını ya da GTHB tarafından bu işletmelere özel hayvan alım desteklemelerinin getirilmesini istemektedirler. Bu talebi belirten işletmeler tüm işletmelerin %95'ini oluşturmaktadır (Çizelge 4.51).

İkinci olarak düzenli eğitimlerin verilmesi talep edilmektedir ki, hâlihazırda TKDK tarafından "işletmelerin sürdürülebilirliği eğitimi" adı altında mevcut işletmelere eğitimler verilmeye başlanmıştır.

İşletmeler tam zamanlı veteriner hekim istihdamı sağlanmasını istemektedirler. Bu hususa ilişkin ise 4-5 işletmeye bir adet tecrübeli veteriner hekim olacak şekilde bir istihdamın sağlanması ya da veteriner hekim bazlı bir destekleme sisteminin geliştirilmesinin faydalı olacağı ifade edilmiştir.

Ayrıca işletmeler diğer seçeneği adı altında yem bitkileri desteklemeleri ile süt prim desteğinin artırılması, ilaç desteklemelerinin yapılması, hayvan alımı konusunda yurtdışına bağımlılığın azaltılması için gerekli önlemlerin alınması, prosedürlerin azaltılarak bürokratik engellerin kaldırılması, kırmızı mazot desteği verilmesi, bankalardan bu işletmeler için kredi kolaylıkları sağlanması gibi talepleri olduğunu ifade etmişlerdir.

Çizelge 4.51. GTHB ve TKDK'dan beklentiler

	Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Hayvan alımının desteklenmesi	12	30,77	36	37,12	47	44,34	95	39,26
Düzenli eğitimler verilmesi	10	25,64	24	24,74	23	21,70	57	23,55
Veteriner hekim desteği	10	25,64	22	22,68	20	18,87	52	21,49
Diğer	7	17,95	15	15,46	16	15,09	38	15,70
Toplam	39	100,00	97	100,00	106	100,00	242	100,00

*İşletmeler birden fazla cevap vermiştir.

4.3. İşletmelerde Hibelerden Faydalanma Durumu

IPARD desteklerini alan faydalanıcıların hibelerden faydalanma durumu; üretim alışkanlığında değişim, işletmecilik biçimindeki değişim, teknoloji kullanımındaki değişim, istihdamdaki değişim, verimdeki değişim, kaliteye bağlı süt satış fiyatındaki değişim başlıkları altında incelenmiştir.

4.3.1. Hibe öncesi ve sonrası üretim alışkanlığında değişim durumu

Türkiye’de IPARD yardımı sonrası süt sığırcılığı işletmelerinde üretim alışkanlığı olumlu yönde değişim göstermiş; daha fazla işletme yem bitkisi yetiştirmeye başlamış, kendi yemini hazırlayan işletme sayısı artmış ve silaj yapan işletmelerin oranı yükselmiştir.

IPARD kapsamında verilen hibe ile birlikte incelenen tüm işletme gruplarında yem bitkisi üretimi yapan işletme sayısı artmıştır. Yem bitkileri üretimi açısından orta büyüklükteki işletme oranındaki artış, büyük işletmelere göre daha fazla olmuştur ($\chi^2=39,715$; $p<0,05$) (Çizelge 4.52).

Yemi kendisi hazırlayan işletme oranı %34’ten %81’e çıkmış olup, bu değişim işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan önemlidir ($\chi^2=46,033$; $p<0,05$). Orta büyüklükteki işletme sayısındaki artış, küçük ve büyük işletmelere göre daha fazla gerçekleşmiştir (Çizelge 4.52).

Hayvanlara yedirmek üzere silajı kendisi yapan işletme oranı hibe öncesi %25 iken hibe sonrasında %67’ye çıkmış olup, bu farklılık işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan önemlidir ($\chi^2=37,581$; $p<0,05$) (Çizelge 4.52). Küçük işletmelerin hibe ile birlikte silajı kendisi yapma durumu %33’den %75’e, orta büyüklükteki işletmelerin

%30'dan %59'a çıkmıştır. En yüksek artış ise büyük işletmelerde gerçekleşmiş ve hibe öncesi %20 olan silaj yapan işletme oranı hibe sonrasında %71'e yükselmiştir.

Çizelge 4.52. Hibe öncesi ve sonrası üretim alışkanlığında değişim durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Yem bitkileri üretimi	Hibe öncesi	8	4	12	25	17	34	37	63
	Hibe sonrası	11	1	31	6	38	13	80	20
Yem hazırlama	Hibe öncesi	5	7	12	25	17	34	34	66
	Hibe sonrası	10	2	32	5	39	12	81	19
Silaj yapma durumu	Hibe öncesi	4	8	11	26	10	41	25	75
	Hibe sonrası	9	3	22	15	36	15	67	33

4.3.2. Hibe öncesi ve sonrası işletmecilik biçimindeki değişim durumu

IPARD yardımıyla birlikte süt sığırcılığı işletmelerinde işletmecilik biçiminde olumlu yönde değişimler gözlenmiştir. Tam zamanlı veteriner hekim çalıştıran işletme sayısı artmış, işletmelerin çok büyük kısmı sözleşmeli üretim yapmaya başlamış, süt sığırcılığına yönelik STK üyeliği olan ve GTHB desteklemelerinden faydalanan işletme oranı büyük oranda artış göstermiştir. Bununla birlikte işletmelerin tamamı işletme kaydı tutmaya başlamıştır.

Tam zamanlı veteriner hekim çalıştıran işletme oranı hibe öncesi %6 iken, bu oran hibe sonrasında %17'ye çıkmıştır. Küçük işletmeler tam zamanlı veteriner hekim çalıştırmazken, hibe sonrasında tam zamanlı veteriner hekim çalıştıran orta ve büyük işletme sayısında artış gözlenmiştir. Üretilen sütü sözleşmeli üretim yoluyla satan işletme oranı hibe öncesi %12 iken, bu oran hibe sonrasında %92'ye çıkmıştır (Çizelge 4.53). Sözleşmeli üretim yapan işletmelerdeki değişim işletme büyüklük grupları itibarıyla istatistiki açıdan önemli olup ($\chi^2=129,07$; $p<0,05$), büyük işletmelerdeki sözleşmeli üretim yapma oranı orta ve küçük işletmelere göre daha fazladır. AB standartlarında süt üreten işletmelerin uzun dönem sözleşmeli üretim yoluyla ürünlerini pazarlaması, gerek üreticilerin gerekse de işleme tesislerinin sektördeki rekabet gücünü artıracak önemli bir husustur.

Süt sığırcılığıyla ilgili üretici örgütü/sivil toplum kuruluşuna (STK) üye olan işletme oranı hibe öncesi %48 iken, hibe sonrasında %92'ye çıkmıştır (Çizelge 4.53). Orta büyüklükteki işletmelerde meydana gelen artış, küçük ve büyük işletmelere göre daha fazla olmuştur ($\chi^2=47,439$; $p<0,05$). Aynı şekilde hibe öncesi işletme kaydı tutma oranı küçük

işletmelerde %25, orta büyüklükteki işletmelerde %27, büyük işletmelerde %35 iken, hibe sonrasında işletmelerin tamamı işletme kaydı tutmaya başlamıştır ($\chi^2=105,69$; $p<0,05$).

İşletmelerin %51'i hibe desteği öncesi Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı hayvancılık desteklerinden yararlanırken, hibe desteği sonrası %92'lere çıkan bir oranla faydalanıcıların desteklere karşı farkındalığında ciddi bir artış gözlenmiştir ($\chi^2=42,211$; $p<0,05$). Orta ve büyük işletmelerdeki Bakanlık desteklerinden faydalanma oranı küçük işletmelere göre daha fazladır.

Çizelge 4.53. Hibe öncesi ve sonrası işletmecilik biçimindeki değişim durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Tam zamanlı veteriner hekim çalıştırma	Hibe öncesi	0	12	1	36	5	46	6	94
	Hibe sonrası	0	12	6	31	11	40	17	83
Sözleşmeli üretim	Hibe öncesi	0	12	5	32	7	44	12	88
	Hibe sonrası	10	2	34	3	48	3	92	8
Süt sığırcılığında STK üyeliği	Hibe öncesi	6	6	17	20	25	26	48	52
	Hibe sonrası	10	2	36	1	46	5	92	8
İşletme kaydı tutulması	Hibe öncesi	3	9	10	27	18	33	31	69
	Hibe sonrası	12	0	37	0	51	0	100	0
GTHB destek. yararlanma	Hibe öncesi	7	5	19	18	25	26	51	49
	Hibe sonrası	10	2	35	2	47	4	92	8

Veterinerle görüşme sıklığı bakımından hibe öncesi işletmeler ortalaması olarak işletmelerin %16,0'sı günlük, %11,0'i haftada 1-2 kez, %7,0'si haftada 3-4 kez, %19,0'u ayda 1-2 kez veteriner hekimle görüşürken, %47,0'si ise neredeyse hiç veteriner hekimle görüşmemektedir. Hibe sonrası ise işletmeler ortalaması olarak işletmelerin %54'ü günlük, %22,0'si haftada 1-2 kez, %20,0'si haftada 3-4 kez, %3,0'ü ayda 1-2 kez veteriner hekimle görüşürken, hiç veteriner hekimle görüşmeme oranı %1,0'e düşmüştür (Çizelge 4.54).

Hibe öncesi haftada 1-2 ve daha fazla sıklıkla veteriner hekimle görüşme oranı %34 iken, hibe sonrasında bu oran %96,0'ya çıkmıştır. Veteriner hekimle görüşme sıklığındaki değişim, işletme büyüklük grupları itibarıyla istatistik açıdan önemli bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=1,960$; $p>0,05$).

Çizelge 4.54. Hibe öncesi ve sonrası veterinerle görüşme sıklığı

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Günlük	Hibe öncesi	1	8,33	3	8,11	12	23,53	16	16,00
	Hibe sonrası	5	41,67	21	56,76	28	54,90	54	54,00
Haftada 1-2	Hibe öncesi	2	16,67	4	10,81	5	9,80	11	11,00
	Hibe sonrası	6	50,00	8	21,62	8	15,69	22	22,00
Haftada 3-4	Hibe öncesi	0	0,00	4	10,81	3	5,88	7	7,00
	Hibe sonrası	1	8,33	6	16,22	13	25,49	20	20,00
Ayda 1-2	Hibe öncesi	4	33,33	7	18,92	8	15,69	19	19,00
	Hibe sonrası	0	0,00	1	2,70	2	3,92	3	3,00
Neredeyse hiç	Hibe öncesi	5	41,67	19	51,35	23	45,10	47	47,00
	Hibe sonrası	0	0,00	1	2,70	0	0,00	1	1,00
Toplam	Hibe öncesi	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00
	Hibe sonrası	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Hayvancılıkla ilgili kurs, sempozyum yada toplantıya katılım sıklığı açısından hibe öncesi ortalama olarak işletmelerin %6,0'sı ayda 1 kez, %4,0'ü 3 ayda 1 kez, %4,0'ü 6 ayda 1 kez, %15,0'i yılda 1 kez katılım sağlarken, %71,0'si ise neredeyse hiç katılmadığını beyan etmiştir. Hibe sonrası ise işletmelerin %16,0'sı ayda 1 kez, %14,0'ü 3 ayda 1 kez, %17,0'si 6 ayda 1 kez, %25,0'i yılda 1 kez katılım sağlarken, neredeyse hiç katılım sağlamadığını beyan edenlerin oranı %28,0'e düşmüştür (Çizelge 4.55).

Hibe öncesi yılda 1 kez ve daha fazla sıklıkla hayvancılıkla ilgili kurs, sempozyum yada toplantıya katılım sağladığını beyan edenlerin oranı %29,0 iken, hibe sonrasında bu oran %72,0'ye çıkmıştır ($\chi^2=0,061$; $p>0,05$).

Çizelge 4.55. Hibe öncesi ve sonrası hayvancılıkla ilgili kurs, sempozyum ve toplantı katılımına ilişkin sıklıktaki değişim

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Ayda 1 kez	Hibe öncesi	0	0,00	3	8,11	3	5,88	6	6,00
	Hibe sonrası	3	25,00	7	18,92	6	11,76	16	16,00
3 ayda 1 kez	Hibe öncesi	0	0,00	0	0,00	4	7,84	4	4,00
	Hibe sonrası	0	0,00	3	8,11	11	21,57	14	14,00
6 ayda 1 kez	Hibe öncesi	1	8,33	2	5,41	1	1,96	4	4,00
	Hibe sonrası	2	16,67	8	21,62	7	13,73	17	17,00
Yılda 1 kez	Hibe öncesi	1	8,33	7	18,92	7	13,73	15	15,00
	Hibe sonrası	1	8,33	11	29,73	13	25,49	25	25,00
Neredeyse hiç	Hibe öncesi	10	83,33	25	67,57	36	70,59	71	71,00
	Hibe sonrası	6	50,00	8	21,62	14	27,45	28	28,00
Toplam	Hibe öncesi	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00
	Hibe sonrası	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Televizyondaki hayvancılık programlarını hibe öncesi işletmelerin %24,0'ü günlük, %8,0'i haftada 1-2 kez, %4,0'ü haftada 3-4 kez, %11,0'i ayda 1-2 kez seyredirken, %53,0'ü ise neredeyse hayvancılıkla ilgili hiçbir televizyon programı seyretmemektedir. Hibe sonrası ise işletmelerin %54,0'ü günlük, %12,0'si haftada 1-2 kez, %18,0'i haftada 3-4 kez, %5,0'i ayda 1-2 kez seyredirken, hayvancılıkla ilgili televizyon programı neredeyse hiç seyretmediğini beyan eden kişi oranı %11,0'e düşmüştür (Çizelge 4.56).

Televizyondaki hayvancılık programlarını ayda 1-2 kez ve daha fazla sıklıkla seyreden işletmelerin oranı hibe desteği sonrası %47,0'den %89,0'a yükselmiş olup, hibe destekleri sonrası kitle iletişim araçları kullanımında önemli bir artış olduğu ortaya çıkmaktadır. Televizyonda hayvancılık programları seyretme sıklığındaki değişim işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($\chi^2=1,213$; $p>0,05$). Çiftçilerin gazete, radyo, televizyon ve internet gibi kitle iletişim araçlarından yararlanması, kendi sosyal ortamının dışında bulunması ve daha kozmopolit olması, tarımsal faaliyetlerde daha çok modern bilgi kaynaklarını kullanımı durumuna bir gösterge olarak kabul edilebilir (Boz ve diğ., 2004).

Çizelge 4.56. Hibe öncesi ve sonrası televizyonda hayvancılık programı seyretme sıklığındaki değişim

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Günlük	Hibe öncesi	3	25,00	7	18,92	14	27,45	24	24,00
	Hibe sonrası	10	83,33	19	51,35	25	49,02	54	54,00
Haftada 1-2	Hibe öncesi	2	16,67	4	10,81	2	3,92	8	8,00
	Hibe sonrası	0	0,00	8	21,62	4	7,84	12	12,00
Haftada 3-4	Hibe öncesi	1	8,33	0	0,00	3	5,88	4	4,00
	Hibe sonrası	1	8,33	4	10,81	13	25,49	18	18,00
Ayda 1-2	Hibe öncesi	3	25,00	4	10,81	4	7,84	11	11,00
	Hibe sonrası	0	0,00	2	5,41	3	5,88	5	5,00
Neredeyse hiç	Hibe öncesi	3	25,00	22	59,46	28	54,90	53	53,00
	Hibe sonrası	1	8,33	4	10,81	6	11,76	11	11,00
Toplam	Hibe öncesi	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00
	Hibe sonrası	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

4.3.3. Hibe öncesi ve sonrası teknoloji kullanımında değişim durumu

IPARD desteği verilen işletmelerin yatırım sonunda, süt hijyeni, halk sağlığı, hayvan sağlığı, hayvan refahı, iş güvenliği, çevre koruma konularında ilgili AB standartlarını karşılaması hedeflendiğinden, bu standartları sağlamak üzere yapılan yatırımlar ile teknoloji kullanımında önemli artışlar ortaya çıkmıştır. Bilgisayarlı rasyo sistemleri kullanan işletme oranı yükselmiş, otomatik sulama ve otomatik yemleme sistemleri ile süt sağım makinesi kullanımında kayda değer artış gözlenmiştir. Teknoloji kullanımındaki bu artış maliyet avantajını da beraberinde getirmektedir.

Hibe desteği verilen işletmelerin hibe öncesi sadece %5'i bilgisayarlı rasyo sistemleri kullanırken, hibe sonrası bu oran %63'e çıkmıştır. Küçük işletmelerin hiç birinde hibe öncesi bilgisayarlı rasyo sistemi kullanılmazken, hibe sonrası tüm işletme gruplarında önemli ölçüde artış tespit edilmiştir (Çizelge 4.57).

Otomatik sulama sistemlerini kullanan işletme oranı %11'den %87'ye, otomatik yemleme sistemlerini kullanan işletme oranı ise %8'den %81'e çıkmıştır. Küçük işletmelerin hiç birinde hibe öncesi otomatik yemleme sistemi kullanılmazken, hibe sonrası tüm işletme gruplarında önemli ölçüde artış tespit edilmiştir.

Süt sağım makinesi kullanımında da yaşanan değişimle birlikte; süt sağım makinesi kullanan işletme oranı %36'dan %97'ye çıkmıştır ($\chi^2=84,101$; $p<0,05$). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin tamamının hibe sonrası süt sağım makinesi kullandığı gözlenmiştir.

Çizelge 4.57. Hibe öncesi ve sonrası teknoloji kullanımında değişim durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır	Evet	Hayır
Bilgisayarlı rasyo sistemleri	Hibe öncesi	0	12	1	36	4	47	5	95
	Hibe sonrası	5	7	27	10	31	20	63	37
Otomatik sulama sistemleri	Hibe öncesi	1	11	2	35	8	43	11	89
	Hibe sonrası	11	1	36	1	40	11	87	13
Otomatik yemleme sist.	Hibe öncesi	0	12	3	34	5	46	8	92
	Hibe sonrası	11	1	33	4	37	14	81	19
Süt sağım makinesi kullanımı	Hibe öncesi	4	8	13	24	19	32	36	64
	Hibe sonrası	12	0	37	0	48	3	97	3

4.3.4. Hibe öncesi ve sonrası istihdamdaki değişim durumu

IPARD desteklerinden beklenen en önemli çıktılardan bir tanesi de istihdam oluşturulmak suretiyle kırsal göçün azaltılmadır. Bu çerçevede incelenen 100 işletmede toplamda 258,2 kişi istihdam artışı sağlanmıştır.

İncelenen işletmelerde toplam iş gücü olarak hibe öncesi ortalama 1,76 EİB istihdam sağlanırken, hibe sonrası 4,34 EİB olmuştur (Çizelge 4.58). Toplam işgücü kullanımındaki değişim işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$). Tüm işletmeler ortalaması olarak istihdam edilen kişi sayısı 2,47 kat artmıştır.

Aile iş gücü kullanımı işletmeler ortalaması olarak hibe öncesinde 1,54 EİB iken, hibe sonrasında 2,21 EİB olmuştur. Hibe sonrasında tüm işletme gruplarında aile iş gücü kullanımının arttığı ve küçük işletmelerin aile iş gücünü daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Hibe sonrası aile iş gücü kullanımı işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$).

Yabancı iş gücü kullanımı işletmeler ortalamasında hibe öncesinde 0,22 EİB iken, hibe sonrasında 2,13 EİB olmuştur. Hibe sonrasında tüm işletme gruplarında yabancı iş gücü kullanımı artmış olup, büyük işletmelerin diğer işletme gruplarına göre yabancı iş

gücünü daha fazla kullandığı tespit edilmiştir. Hibe sonrası yabancı iş gücü kullanımı işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki olarak anlamlı bir farklılık göstermektedir ($p<0,05$).

Çizelge 4.58. Hibe öncesi ve sonrası istihdamdaki değişim

		Küçük	Orta	Büyük	Ortalama
Aile iş gücü (EİB)	Hibe öncesi	2,09a	1,70a	1,29a	1,54
	Hibe sonrası	2,91a	2,53ab	1,81b	2,21
Yabancı iş gücü (EİB)	Hibe öncesi	0,06a	0,23a	0,26a	0,22
	Hibe sonrası	0,56a	1,79b	2,75b	2,13
Toplam iş gücü (EİB)	Hibe öncesi	2,15a	1,93a	1,55a	1,76
	Hibe sonrası	3,47a	4,32a	4,56a	4,34

*Farklı harf ile ifade edilen değişkenler açısından işletme büyüklük grupları arasındaki fark %5 ihtimal düzeyinde istatistik olarak önemlidir.

4.3.5. Hibe öncesi ve sonrası süt sığıru başına süt verimindeki değişim

IPARD desteklemelerinden faydalanan işletmelerin hibe öncesine oranla hayvan başı süt veriminde önemli bir artış ortaya çıkmıştır. Hibe desteği öncesi süt sığıru başına süt verimi 15,90 kg iken, hibe desteği sonrası 25,68 kg olarak hesaplanmıştır (Çizelge 4.59). Hibe öncesi ve hibe sonrası hayvan başına süt verimi işletme büyüklük grupları itibariyle istatistiki açıdan anlamlı bir farklılık göstermemektedir ($p>0,05$).

Anket esnasında yapılan tespitlerde önemli ölçüde faydalanıcının hibe desteği aldıktan sonra yerli ya da melez ırk hayvanlarını satarak yerine kültür ırkı hayvan alma yoluna gittiği gözlenmiştir. Süt verimindeki artış oranındaki fazlalık, bu hususla açıklanabilir.

Çizelge 4.59. Hibe öncesi ve sonrası hayvan başı süt verimindeki değişim

		Küçük	Orta	Büyük	Ortalama
Hayvan başı süt verimi (kg/süt sığıru)	Hibe öncesi	15,00	15,12	16,76	15,90
	Hibe sonrası	24,56	25,77	25,91	25,68

4.3.6. Hibe öncesi ve sonrası kaliteye bağlı süt satış fiyatındaki değişim durumu

Hibe desteğiyle beraber yapılan yatırımlar neticesinde süt kalitesindeki, süt hijyenindeki iyileşmelerle birlikte, işletmelerin rekabet gücü artmış ve kaliteye bağlı süt satış fiyatında bir değişim gözlenmiştir. Zaman içerisinde çeşitli sebeplerle süt fiyatında meydana gelebilecek

değişimlerden bağımsız olarak, komşularına göre sütü daha yüksek fiyata sattığını düşünen işletme oranı %58,0 olup, büyük işletmeler diğer işletme gruplarına göre sütü daha pahalı fiyata verdiklerini düşünmektedirler ($\chi^2=45,542$; $p<0,05$) (Çizelge 4.60).

Çizelge 4.60. Yatırım sonrası sütü daha pahalı satma durumu

		Küçük		Orta		Büyük		Toplam	
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Komşularına göre sütü daha pahalı sattığını düşünme durumu	Evet	3	25,00	22	59,00	33	65,00	58	58,00
	Hayır	9	75,00	15	41,00	18	35,00	42	42,00
	Toplam	12	100,00	37	100,00	51	100,00	100	100,00

Kaliteye bağlı süt fiyatındaki değişimi küçük işletmeler 0,17 TL, orta büyüklükteki işletmeler 0,24 TL ve büyük işletmeler ise 0,27 TL olarak ifade etmişlerdir.

4.4. Hibelerin İşletmelere Katkısı

İnceleme kapsamına alınan 100 işletmenin toplam proje tutarı 138 milyon TL olup, bu tutarın 80,2 milyon TL'si hibe olarak faydalanıcılara ödenmiştir. İncelenen işletmelerde faydalanıcıların TKDK'ya sundukları ortalama proje tutarı, faydalanıcı katkısı, imzalanan sözleşme miktarı ve faydalanıcıya ödenen tutara ilişkin veriler Çizelge 4.61'de yer almaktadır.

Çizelge 4.61. İncelenen işletmelere ödenen hibe tutarı (bin TL/işletme)

	Küçük	Orta	Büyük
Proje tutarı	1.174,38	1.421,20	1.398,57
Faydalanıcı katkısı	439,34	531,55	531,26
Sözleşme tutarı*	735,04	889,65	867,32
Ödenen tutar	674,35	839,82	806,40

*Sözleşmede kararlaştırılan TKDK destek tutarıdır.

IPARD kapsamında küçük işletmeler 1,17 milyon TL, orta büyüklükteki işletmeler 1,42 milyon TL, büyük işletmeler ise 1,4 milyon TL büyüklüğünde projeler hazırlamışlardır. Bu tutarların küçük işletmelere 674 bin TL'si, orta büyüklükteki işletmelere 839 bin TL'si, büyük işletmelere ise 806 bin TL'si hibe olarak verilmiştir.

Ekonomik açıdan fayda/masraf oranı hesaplamasında, küçük işletmelerin fayda/masraf oranı 0,16 olarak bulunmuştur. Bu işletmelere verilen hibe tutarına karşılık, meydana gelen faydadaki artışın istenilen düzeyde olmadığı ortaya çıkmaktadır. Orta ve büyük işletmelerin fayda/masraf oranı 1'in üzerinde çıkmış olup, bu durum yapılan 1 TL hibe desteğine karşılık orta büyüklükteki işletmelerde 1,59 TL'lik, büyük işletmelerde ise 2,49 TL'lik bir fayda artışı olarak karşımıza çıkmaktadır. (Çizelge 4.62).

İşletme büyüklük gruplarının masraflar toplamı birbirine yakın olmakla birlikte, işletme büyüklüğü arttıkça faydanın önemli ölçüde arttığı gözlenmiştir. Bu husus süt işletmelerinin ekonomik açıdan faydasının artmasında özellikle süt sığırı sayısının önemini ortaya koymaktadır. AB standartlarında bir işletme tesisi için önemli ölçüde bir harcama yapıldığı ancak bu işletmelerde yeterince süt sığırı bulundurulmamasının hibelerin ekonomik açıdan faydasını olumsuz yönde etkilediği görülmektedir.

Çizelge 4.62. Hibe programının işletme düzeyinde yararlılık düzeyi

	Küçük	Orta	Büyük
Süt verimindeki artış (kg/süt sığırı)	8,80	10,99	9,08
Süt sığırı sayısı (adet/işletme)	21,30	59,79	91,04
Süt fiyatındaki artış (TL/kg)	0,03	0,11	0,12
Maliyet avantajı (TL/kg)	0,12	0,12	0,12
PDKA (TL/işletme)	60.537,29	131.380,31	161.719,72
Fayda (TL/işletme)	67.826,72	173.902,26	226.926,42
Masraf (TL/işletme)	77.928,87	99.857,90	85.361,81
Fayda/masraf oranı	0,16	1,59	2,49

İncelenen işletmelerin buldukları iller bazında fayda/masraf oranı Şekil 4.1'de gösterilmektedir.

Şekil 4.1. İl bazında fayda/masraf oranı

Bununla birlikte fayda/masraf oranı farklı değişkenler açısından da incelenmiştir (Çizelge 4.63). Buna göre fayda/masraf oranı bakımından;

- Proje öncesi süt sığırcılığı yapmayan işletmelerin, yapan işletmelerden,
- Proje yaptığına memnun olan işletmelerin, memnun olmayan işletmelerden,
- Eğitim durumu yüksek okul ve üzeri olan işletmelerin, lise ve altı olan işletmelerden,
- Ödenen hibe tutarı fazla olan işletmelerin, az olan işletmelerden,
- Silaj yapan işletmelerin, yapmayan işletmelerden,
- Hibe verildiğini duyduğunda hemen başvurmayıp araştırmayı bekleyen işletmelerin, hemen başvuran işletmelerden,

daha fazla olduğu belirlenmiştir.

Çizelge 4.633. Farklı değişkenler açısından fayda/ masraf oranı

		Fayda/Masraf Oranı
Proje öncesi süt sığırcılığı yapma durumu	Yapıyordum	1,4
	Yapmıyordum	3,0
Proje yaptığına memnuniyet durumu	Memnun değilim	1,8
	Memnunum	1,9
Eğitim durumu	Lise ve aşağısı	1,7
	Lise üstü	2,2
Ödenen hibe tutarı (TL/işletme)	-850.000	1,5
	850.001+	2,3
Silaj yapma durumu	Yapıyorum	2,0
	Yapmıyorum	1,6
Hibe verildiğini duyduğunda başvurma zamanı	Hemen başvurdum	1,8
	Hemen başvurmadım	2,2

Söz konusu işletmelere yapılan yatırımın ekonomik açıdan faydası yanında birçok toplumsal/ sektörel faydası da bulunmaktadır.

IPARD'dan destek alan işletmelerin yatırım sonunda süt hijyeni, halk sağlığı, hayvan sağlığı, hayvan refahı, iş güvenliği ve çevre koruma konularında ilgili AB standartlarını karşılaması gerekmektedir. Söz konusu yatırımlar sonucunda işletmelerin genel yapısında meydana gelen iyileştirmelerle birlikte işletmelerin rekabet gücü artmaktadır.

IPARD'ın süt işletmelerine yatırım tedbirindeki hedeflerinden bir tanesi olan gelişmiş ırklardan oluşan sürülerin kullanımının teşviki hususunda önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Destekten faydalanan işletmelerden bir kısmının düşük verimli hayvanlarının tamamını satmak suretiyle kültür ırklarına yönlendiği gözlenmiştir. Bu husus işletmelerin rekabet gücünü artırıcı bir fayda olarak karşımıza çıkmaktadır.

Hibe destekleriyle birlikte, aynı zamanda ulusal kırsal kalkınma planında yer alan önceliklerden bir tanesi olan, kırsal alanda istihdam sağlamak suretiyle kırsal göçün azaltılmasına katkı sağlanmaktadır. İncelenen işletmelerde hibe öncesine göre 2,58 EİB ilave istihdamın sağlandığı tespit edilmiştir.

İşletmelerde çevreye uyumlu işletme yöntemleri benimsenmiş, özellikle atık yönetimi konusunda bilinç düzeyi artmıştır.

Desteklemelerin özellikle girdi piyasasına ve tedarikçi firmalara katkısı olmuş, bu sektörlerde ilave istihdama ve sektörün canlılığına katkı sağlanmıştır.

Faydalanıcıların bilgi ve becerileri artmış, üretim alışkanlığında olumlu yönde değişim gözlenmiş, yem bitkisi yetiştirilmesinde ve silaj yapımında kayda değer artışlar olmuştur.

İşletmelerin çok büyük kısmı sözleşmeli üretim yoluyla sütünü pazarlamaya başlamıştır. Burada iki unsur önemlidir; ilk olarak gerek üreticilerin gerekse de hammaddedeki süt kalitesi de dikkate alındığında işleme tesislerinin sektördeki rekabet gücünün artması, diğeri ise üreticilerin belirlenmiş alım garantisi ile pazarlama imkanı elde etmesidir.

Hibe desteği alan işletmelerin teknolojik yenilikleri kullanımında ciddi bir artış gözlenmiş, buna bağlı olarak çevredeki diğer işletmeler için de farkındalık oluşturmuştur.

Hibe desteği ile birlikte faydalanıcıların girişimcilik yönünün gelişmesi de önemli bir fayda olarak karşımıza çıkmaktadır. Hibe öncesi proje bazlı desteklemeden faydalanan işletme oranı %10 iken, hibe sonrasında işletmelerin %74'ünün süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşündüğü, yine %47'sinin IPARD'ın diğer desteklemelerine de başvurmayı planladığı tespit edilmiştir.

Proje uygulama kültüründe olumlu yönde gelişmeler kaydedilmiş, uygulanan sıkı kontrollerle birlikte denetimsiz hibe algısı yıkılmaya başlamıştır. Bu husus faydalanıcıları kurallara uymaya zorlamış olup, proje uygulama disiplininin artmasını sağlamıştır.

Dolayısıyla proje uygulama kültüründe kaydedilen gelişmeler projelerin sürdürülebilirliğine olumlu etki sağlayacaktır.

Faydalanıcıların işletmelerine fikir almak ve deneyimlerinden istifade etmek amacıyla farklı şehirlerden önemli ölçüde ziyaretçi gelmiştir. Bu şekilde faydalanıcıların tanınırlıkları ve kendilerine güveni artmış, sosyalleşmişler ve toplumdaki statüleri yükselmiştir.

IPARD desteğinin genel amacının, Avrupa Birliği'ne aday ülkedeki tarım sektörünün ve kırsal alanların sürdürülebilir adaptasyonuna katkı sağlanması, AB ortak tarım politikası (OTP) ile Kırsal Kalkınma Politikası kapsamındaki topluluk mevzuatına uyum amacıyla katılım öncesi hazırlık çalışmalarına katkı sağlanması olduğu düşünüldüğünde, sektörel açıdan mevzuat uyumunu gerektirecek adımların atılması da önemli bir fayda olarak görülmektedir.

Hibe desteğinden istifade etmek suretiyle belirli standartlarda bir işletme kuran faydalanıcıların süt sığırcılığı ile ilgili araştırma ihtiyacı artmış, buna bağlı olarak televizyonda hayvancılık programlarını seyretme sıklığı, sempozyum ve kurslara katılım sıklığı artmıştır. Faydalanıcıların büyük kısmı eğitimi bir ihtiyaç olarak görmeye başlamış ve düzenli eğitim talebinde bulunmuşlardır.

5. SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Türkiye’de hayvancılık uzun yıllardır gerek Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı aracılığıyla genel bütçeden, gerekse de uluslararası fonlar aracılığıyla desteklenmektedir. Uzun vadede bu desteklemelerin ülke tarımının yapısal sorunlarına kalıcı çözümler sağlaması beklenmekte birlikte, tarım politikalarının uygulanmasında yapılan yanlışlıklar ve entegre yaklaşımın eksikliği sebebiyle hedeflenen sonuçlara ulaşılamamaktadır. Projelerin uygulanması sırasında ve sonrasında izleme ve değerlendirme çalışmalarına gereken önemin verilmeyişi de projelerden beklenen sonuçların elde edilememesine neden olmaktadır.

Özellikle hayvancılık sektöründeki destekleme politikalarının uzun vadeli politikalar olması ve optimum işletme ölçeği düzeyindeki işletmelerin desteklenmesi büyük önem arz etmektedir. Bununla beraber politik kaygılarla belli dönemler hayvancılık bir sosyal destek olarak görülmüş, bu husus da gerek verilen desteklerin etkinliği gerekse de hayvancılık sektörü açısından olumsuz etkiler doğurmuştur.

Avrupa Birliği’ne aday ülke konumunda bulunan Türkiye 2007 yılından itibaren IPARD fonlarından faydalanmaya başlamış, IPARD I olarak adlandırılan ve 2007-2013 dönemini kapsayan bu yardım döneminde 854 milyon Avro hibe fonu kırsal alanların kalkınmasına katkı sağlamak üzere verilmiştir. IPARD’da en fazla rağbet gören alt tedbir olan süt üreten tarımsal işletmelere yatırım tedbiri kapsamında, işletmelerin üretim potansiyelinin ve sürdürülebilirliklerinin artırılması ve AB standartlarında işletmeler oluşturulması hedeflenmiştir. Söz konusu hedefler çerçevesinde hangi işletmelerin destekleneceğine karar verilirken, öncelikli olarak ekonomik olarak sürdürülebilir işletme tanımlarının yapılması istenmekte olup, destek sonrasında sürdürülebilir olamayacak işletmelere destek verilmesi istenmemektedir. Ancak Türkiye’de sektörler bazında sürdürülebilir işletme tanımları henüz yapılmamıştır. IPARD Programı kapsamında yapılan tanımlamalar da istatistik veriler üzerinden yapılan değerlendirmelerin ötesine geçememiştir. Hayvancılıkta ekonomik olarak yaşayabilir işletme tanımları yapılmadan uygulanan destekleme politikalarının, sektöre kalıcı çözümler getirmesi beklenemez. Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının ilgili birimleri tarafından sektörler bazında bu tanımlamaların yapılması ve proje bazı hayvancılık desteklemelerinde bu hususların dikkate alınmasının önemli olacağı düşünülmektedir.

IPARD programında desteklenecek sektörler IPA uygulama tüzüğünde belirtilen öncelikler çerçevesinde uygulayıcı ülke tarafından belirlenmektedir. Ülke önceliklerinin iyi

belirlenmesi ve bu öncelikler çerçevesinde ilgili tüm paydaşların gayretleriyle uygulamaya geçilmesi önem arz etmektedir. Uygulama aşamasında tarımsal işletmelere yatırım tedbirleri gibi bazı tedbirlerin fon kullanım kapasitesinin yüksek, tarım-çevre, eğitim, teknik destek gibi tedbirlerin ise fon kullanım kapasitesinin düşük olduğu görülmüştür. Fon tahsisleri tedbir bazlı yapıldığı için, fon kullanımının az olduğu tedbirlerin bütçelerinin daha fazla fon kullanan tedbirlere aktarılması yoluna gidilmiştir. Bununla beraber fon transferini kolaylaştıran bu uygulama, akredite olması vakit isteyen tedbirlerin akreditasyonundan vazgeçilmesini netice vermemelidir. Çünkü IPARD'ın hedeflerinden bir tanesi de OTP kapsamında üyelik sonrası kırsal kalkınma fonlarının kullanımına hazırlıktır. Bu hazırlık sürecinde yapılması gerekenler göz ardı edilerek sadece fon kullanımına odaklanması tedbir bazlı hedeflerden sapmayı beraberinde getirecektir. Bu amaçla, IPARD programında belirlenen tedbir bazlı hedeflerin takibinin gerek Yönetim Otoritesi gerekse de IPARD İzleme Komitesi tarafından önemle takip edilmesi, fon kullanımının düşük olduğu tedbirler için eylem planlarının hazırlanması ve güncel tutulması programın başarısı adına önemlidir.

IPA uygulama tüzüğünde ulusal programlar ile IPARD'ın birbirinin tamamlayıcısı olması gerektiği ifade edilmektedir. Bir başka deyişle Avrupa Birliği hibe fonlarıyla verilen desteklemeler ulusal destekleme politikaları yerine geçmemeli birbirinin tamamlayıcısı olmalıdır. Bu aşamada işletmelerin sürdürülebilirliği noktasında TKDK tarafından desteklenmeyen kalemler ulusal bütçeden destekleme kapsamına alınmalıdır. Örneğin IPARD içerisinde akredite olmayan eğitim tedbirinin açığı, Bakanlık ilgili birimlerince verilen eğitimlerle karşılanmalıdır.

IPARD I hazırlıkları 2006 yılında başlamış ve 2007-2013 yıllarında belirli sektörlerin desteklenmesi hedeflenmiştir. IPARD II'ye geçiş döneminde sektörlerin durumlarının tespiti amacıyla sektör analizlerinin yapılması ve yeni dönemde desteklenecek sektörlerin bu şekilde belirlenmesi beklenirdi. Ancak 2014-2020 döneminde yeni sektör analiz çalışmaları yapılmadan büyük oranda aynı sektörlerin destekleme kapsamına alındığı görülmektedir. İl bazlı fon tahsislerinin yapılmadığı bir durumda, aynı illerde aynı sektörlerin 14 yıl boyunca desteklenmesinin sektörel açıdan uygunluğunun değerlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde söz konusu sektörler için beklenmeyen olumsuz etkilerin ortaya çıkması ihtimal dâhilindedir. Yönetim Otoritesi koordinasyonunda yapılacak bir çalışma ile desteklenen sektörler için il bazlı kapasitelerin belirlenmesi ve TKDK tarafından desteklenecek projelerin seçiminde il bazlı kapasite limitlerinin dikkate alınması gerekmektedir. Bu çalışmanın yapılması sektör bazlı bölgesel uyumsuzluklara sebebiyet verilmemesi ve rekabet edebilirliği olumsuz yönde etkilememesi açısından önemli görülmektedir.

IPARD I kapsamında program, 2001 yılı verileri dikkate alınarak belirlenen 42 ilde uygulanmıştır. IPARD II de ise aynı illerde desteklemeye devam edilmiştir. Sektörler bazındaki iyileştirmelerin ise etkisinin ülke çapında olması beklendiğinden, IPARD'ın genel

uygulama prensiplerinden taviz vermeksizin ulusal kaynaklı bir destekleme yapısıyla diğer 39 ilin de desteklenmesi önemlidir.

TKDK destekleme yapısında faydalanıcı harcamayı önce kendisi yapmakta, harcamaya ilişkin gerekli belge ile faturaların ibrazı ve yapılan kontroller neticesinde de tahakkuk eden meblağ faydalanıcıya ödenmektedir. Bununla beraber sözleşme öncesi, ödeme öncesi ve ödeme sonrası farklı uzmanlar tarafından kontroller gerçekleştirilmektedir. Nihai ödemenin yapılmasından itibaren yaklaşık 5 yıl süreyle işletme takip edilmektedir. Gerek desteklemenin harcamayı takiben yapılan kontroller sonucunda verilmesi, gerekse de nihai ödeme sonrası yapılan kontroller projelerin sürdürülebilirliği adına önemli hususlar olup, GTHB tarafından yapılacak proje bazlı tüm hayvancılık desteklemelerinde bu hususun devam ettirilmesi önemlidir.

Hibe desteği verilen işletmelerin yatırım sonunda sürdürülebilir olması beklenmekle birlikte, bazı işletmelerdeki mevcut süt sığırı sayısının sürdürülebilir işletme için yeterli olmadığı, sadece büyük işletmelerin sütü maliyetinin üzerinde sattıkları belirlenmiştir. Yeterli sayıda süt sığırı bulundurmayan işletmelerin büyük kısmının, ellerindeki sermayelerini yatırım sermayesi olarak kullandıkları, hayvan sermayesi için büyük oranda borçlanmak durumunda kaldıkları ve bu sebeple yeterli sayıda süt sığırlarının olmadığı tespit edilmiştir. Hibe sonrasında işletmelere verilen destek kalemlerinin kontrolü yapılmasına rağmen hayvan sayısı kontrolü yapılmamaktadır ki, yeterince süt sığırı bulundurmayan işletmeler ise doğal olarak karlı olamamaktadır. Bu açıdan projelerin mali sürdürülebilirliği için, ilk olarak TKDK tarafından sözleşme öncesi iş planı değerlendirmesi yapılırken işletme bazında bulundurulması gereken süt sığırı sayısı tespit edilmeli ve bu süt sığırı sayısını da içeren sermaye yeterliliğini sağlamayan/sağlayamayacak olan işletmelerle sözleşme imzalanmamalıdır. Akabinde yatırım sonrasında TKDK tarafından gerçekleştirilen denetimlerde de, tespit edilen bu hayvan varlığının kontrolünü yapılmalıdır.

Faydalanıcıların %32'si hibe verildiğini duyar duymaz hemen başvuruda bulunmamış olup, hemen başvurmama sebebi olarak birinci sırada finansman kaynağı yetersizliği, ikinci sırada almamak üzere hibe verileceğini düşünmeme durumu ve üçüncü sırada proje yapmadan önce başkalarının denemesini bekleme hususu gelmektedir. Bu son iki husus birlikte değerlendirildiğinde önemli bir yatırımcı kitlesinin yeni bir programın uygulanması esnasında öncelikle gözlemlemeyi tercih ettiklerini ortaya çıkmaktadır.

IPARD kapsamındaki yoğun prosedür ve iş yükünün proje hazırlanması için özel bir gayret gerektirmesi ile danışmanlık ücretlerinin de destek kapsamında olmasının etkisiyle faydalanıcıların çok büyük bir kısmı projesini danışman firmalara hazırlatmıştır. TKDK tarafından yıl içerisinde açılacak proje başvuru çağrı takviminin yayınlanmasına ilişkin bir uygulama bulunmamakta olup, başvuru çağrı ilanının yayınlanmasıyla birlikte faydalanıcılar danışman firma arayışına girmektedir. Takvimin sıkışık olması ve danışman firmaların da

olabildiğince fazla projeye çalışmak istemesi, projelerin kalitesini olumsuz yönde etkilemektedir. Ayrıca başvuru çağrı takvimindeki sıkışıklık sebebiyle oluşan talep yoğunluğu nedeniyle, tedarikçilerin fiyat artışına gitmeleri söz konusu olabilmektedir. Bu sorunlara çözüm olması amacıyla yıl içerisindeki başvuru çağrı takviminin makul bir süre önce TKDK tarafından yayınlanması gerekmektedir.

Projelerde yapılan hatalar uygulamada sıkıntılara yol açmakta, gereksiz kesintilere sebebiyet vermekte ve dolayısıyla faydalanıcı maddi açıdan olumsuz etkilenmektedir. Bunun önüne geçebilmek amacıyla proje hazırlayan danışman firmalara yönelik TKDK tarafından düzenli ve sık aralıklarla eğitimler verilmelidir.

Faydalanıcılara hibenin kaç taksitte verileceği projenin büyüklüğü dikkate alınarak IPARD programında belirlenmiştir. Ancak faydalanıcıların mali imkânları birbirinden farklılık göstermekte olduğundan, önemli ölçüde faydalanıcının bu sınırlamadan kaynaklı sorun yaşadığı gözlenmiştir. Taksitlendirme hususunda IPARD programındaki sınırlayıcı ifadelerden kaçınılmalı ve TKDK'nın iş yükü de dikkate alınmak suretiyle faydalanıcı bazlı bir esnekliğe gidilmelidir.

Hibelerin proje yapma üzerine etkisini göstermesi bakımından önemli olarak gördüğümüz bir husus da, faydalanıcıların hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapıp yapmama durumudur. Faydalanıcıların %21'i hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapmayı düşünmeyeceğini ifade ederken, işletmelerin bir kısmının da karlı bir sektör olarak görmediği halde sadece hibe olduğu için sektöre girmiş olduğu belirlenmiştir ki, bu tespit önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Faydalanıcıların yaklaşık yarısının hibe olmasaydı bu kadar yatırım yapmazdım dediği, hatta aldığı bazı makine-ekipmanların kullanımını bilmediği ya da hiç kullanmadığı gözlenmiştir. Burada iki husus ön plana çıkmaktadır ki, birincisi alınan makine-ekipmanların kullanımı ile ilgili teknik bilgilerin faydalanıcılara uygulamalı olarak verilmesinin gerekliliğidir. İkincisi ise belli ölçüde kaynak israfının önüne geçmek amacıyla değişik tedbir ve alt tedbirlere yönelik olarak AB standartlarına uygun tip projelerin hazırlanması ve faydalanıcılara sunulmasıdır.

İlk başvuru çağrı dönemlerinde fon miktarının fazla olması ve proje sayısının azlığı sebebiyle belli kriterleri sağlayan projelerin tamamı desteklenmiştir. Gerek TKDK'nın gerek danışman firmaların gerekse de faydalanıcıların tecrübe eksikliğinden kaynaklı, projelerde bazı aksaklıklar olduğu gözlenmiştir. İlerleyen çağrı dönemlerinde programda ve prosedürlerde yapılan düzenlemelerle bu eksiklikler giderilmekle birlikte, ilk başvuru çağrı dönemlerindeki faydalanıcıların sıkıntılarının devam ettiği görülmektedir. Büyük oranda sermaye yetersizliği sebebiyle yeterince süt sığırı bulunduramayan bu işletmeler, mevcut projelerinin sürdürülebilirliği için TKDK ve GTHB'dan öncelikli olarak hayvan alımının desteklenmesini talep etmektedirler. Söz konusu işletmelerin sıfır faizli hayvancılık

desteklemelerinden öncelikli olarak faydalanabilmesi için farklı kolaylıklar getirilmesi önemli olacaktır. Bu işletmeler için yapılacak kolaylaştırmalar düşünülürken; tüm desteklemelerin bu işletmelere veriliyor olmasından ziyade, gerek hibe gerekse faydalanıcı katkısı olarak ayrılan kaynağın etkin kullanılması ve bu işletmelerin ayakta kalması için gerekli önlemlerin alınması şeklinde bakılmalıdır.

Faydalanıcılar mevcut projelerinin sürdürülebilirliği için ikinci olarak düzenli eğitimlerin verilmesini talep etmektedir. Faydalanıcıların yaklaşık yarısı hibe desteği öncesi süt sığırcılığı üzerine herhangi bir eğitim almamış olmakla birlikte, süreç içerisinde eğitimin bir ihtiyaç olarak görülmeye başlanması ve bu konuda duyarlılığın artması önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eğitim ihtiyacının giderilmesi hususu sadece TKDK'ya bırakılmamalı, GTHB İl Müdürlüğü ilgili birimlerince düzenlenecek düzenli eğitimlere bu işletmelerin katılımları sağlanmalıdır.

İşletmeler projelerinin sürdürülebilirliği için veteriner hekim desteği talep etmektedirler ki, işletmelerin sahip oldukları hayvan sayıları dikkate alınarak 5-10 işletmeye bir adet tecrübeli veteriner hekim olacak şekilde bir istihdamın sağlanması ve söz konusu IPARD projeleri pilot olarak değerlendirilmek suretiyle, aile hekimliği benzeri bir yapının hayvancılık işletmeleri için de uygulanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

Hibe desteği sonrası süt sığırcılığı işletmelerinin üretim alışkanlığında olumlu yönde değişimler gözlenmiş, işletmeler daha fazla yem bitkisi yetiştirmeye başlamış ve silaj yapan işletmelerin oranı yükselmiştir. Aynı şekilde işletmecilik biçiminde olumlu yönde değişimler kaydedilmiş, tam zamanlı veteriner çalıştıran işletme sayısı artmış, süt sığırcılığına yönelik STK üyeliği olan işletme oranı büyük artış göstermiş, işletmelerin tamamı işletme kaydı tutmaya başlamıştır. Hibe sonrası işletmelerin çok büyük kısmı sözleşmeli üretim yapmaya başlamıştır ki, AB standartlarında süt üreten işletmelerin sözleşmeli üretim yoluyla ürünlerini pazarlaması, gerek üreticilerin gerekse de işleme tesislerinin sektördeki rekabet gücünü artıracak önemli bir husustur.

Hibe desteğinden yararlanan işletmelerin veteriner hekimle görüşme sıklığı artmış, hayvancılıkla ilgili kurs, sempozyum yada toplantıya katılım hususunda ve televizyondaki hayvancılık programlarını izleme sıklığında kayda değer gelişmeler olmuştur. Yapılan yatırımlar ile birlikte gerek faydalanıcılar gerekse yatırımın yapıldığı bölgedeki işletmeler teknolojik açıdan önemli yeniliklerle buluşmuşlardır. Daha önce süt sağım makinesi, otomatik sulama sistemleri, otomatik yemleme sistemleri vb. kullanmayan, süt hijyenine ilişkin bir bilgisi ve uygulaması olmayan işletmeler yatırımla birlikte bir anda bu yeniliklerle tanışmışlardır.

Hibe destekleriyle birlikte faydalanıcıların toplumda tanınırlıkları, özgüven ve motivasyonları artmış, girişimcilik yönleri gelişmiştir. Daha önce işletmelerin büyük kısmı proje bazlı bir destekten faydalanmazken, hibe sonrasında yaklaşık dörtte üçü süt sığırcılığı

için tekrar başvurmayı, yaklaşık yarısı da IPARD'ın diğer destekleme konularından faydalanmayı hedeflemektedir. Oluşan bu güzel ivme ve işletmelerde meydana gelen olumlu gelişmeler birlikte değerlendirildiğinde, süt sığırcılığı bakımından ciddi bir yatırım yapılan bu işletmelerin örnek işletme, çiftçilerin de örnek çiftçi yapılması için kısa ve orta vadede GTHB tarafından ayrı bir çalışmanın yürütülmesi ve tüm sektörler bazında örnek uygulamaların oluşturulması faydalı olacaktır. Önemli ölçüde faydalanıcının destek almış kişi kanalıyla IPARD'dan haberdar oldukları, özellikle programın ilerleyen dönemlerinde yatırım kararı almadan önce destek almış faydalanıcıların deneyimlerinden istifade etme oranında artış kaydedildiği, faydalanıcıların yaklaşık üçte birinin hibe başvurusunu duyduğunda hemen başvurmadığı, araştırma ihtiyacı hissettiği ve bu araştırma sürecinde de en fazla tercih ettikleri yollardan bir tanesinin destek almış faydalanıcı/işletme ziyareti olduğu hususları göz önüne alındığında, örnek çiftçi uygulamasının önemi bariz bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

IPARD desteklerinden beklenen en önemli çıktılardan bir tanesi de istihdam oluşturulmak suretiyle kırsal göçün azaltılmasıdır ki, süt sığırcılığı işletmesi başına ortalama 2,58 kişi istihdam artışı kaydedilmiştir. Faydalanıcıların ellerindeki düşük verimli ırkları satmak suretiyle daha yüksek verimli kültür ırklarına yönelmesi IPARD'ın bir hedefi olarak belirlenmekle birlikte, süt sığırı başına süt verimi önemli ölçüde artmış olup, verim artışının başlıca sebebi faydalanıcıların yüksek verimli kültür ırklarına yönelişidir. Tüm bunlarla beraber süt kalitesindeki, süt hijyenindeki iyileşmelerle birlikte, işletmelerin rekabet gücü artmış ve kaliteye bağlı süt satış fiyatında kayda değer bir değişim gözlenmiştir.

Araştırma kapsamında, küçük işletmelere verilen hibe tutarına karşılık ekonomik açıdan meydana gelen faydadaki artışın istenilen düzeyde olmadığı tespit edilmiştir. Bununla beraber işletme büyüklüğü arttıkça ekonomik fayda da önemli ölçüde artmaktadır. AB standartlarında bir süt sığırcılığı işletmesi için ciddi bir harcama yapılmasına karşın, işletmelerde yeterince süt sığırı bulundurulmaması hibelerin ekonomik açıdan faydasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Diğer taraftan, hibe desteklemelerinin ekonomik faydasının yanında birçok toplumsal faydası da olmuştur. Yatırımlar sonucunda işletmelerde çevreye uyumlu yöntemler benimsenmiş, özellikle atık yönetimi konusunda bilinç düzeyi artmıştır. Desteklemelerin girdi piyasasına ve tedarikçi firmalara katkısı olmuş, bu sektörlerde ilave istihdama ve sektörün canlılığına katkı sağlanmıştır. Danışman firmalar daha kaliteli proje hazırlamaya başlamış ve illerde proje hazırlama kapasitesi artmıştır.

Her ne kadar küçük işletmelerin ekonomik faydası az olsa dahi, IPARD Programının amaçları ve programdan elde edilen toplumsal faydalar da dikkate alındığında küçük işletmelerin desteklenmesi ihmal edilmemelidir. Bununla beraber küçük ölçekli işletmeler

desteklenirken, bu işletmelerin ekonomik faydalarını artırıcı diğer önlemlere de başvurulmalıdır.

İlerde tüm sektörlerde yapılacak benzer çalışmalar IPARD'ın karnesini ortaya koyma bağlamında önemli olacak ve Türkiye'de proje bazlı destekleme modeli kültürünün oluşmasına ciddi katkı sağlayacaktır.

6. KAYNAKLAR

- Açıl A. F., Demirci R., 1984. *Tarım Ekonomisi Dersleri*, Yayın No: 880, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 109-280.
- Açıl F., Köylü K., 1971. *Zirai Ekonomi ve İşletmecilik Dersleri*, Yayın No: 465, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Akın O., 2015. Kırsal kalkınma politikalarının AB politikaları çerçevesinde incelenmesi: Denizli ili örneği, Doktora Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tekirdağ, 382846.
- Aktürk D., Bayramoğlu Z., Savran F., Tatlıdil F. F., 2010. The factors affecting milk production and milk production cost: Çanakkale Case–Biga, *Kafkas Univ. Vet Fak Derg*, 16(2), 329-335.
- Alpan O., 1998. *Sığır Yetiştiriciliği ve Besiciliği*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Ankara.
- Altıntaş G., Akçay Y., 2007. Tokat ili Erbaa ovasında tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve işletmelerin başarısını etkileyen faktörlerin ortaya konulması, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2007(2).
- Aras A., 1954. *Kars Süt Mamuleciliği İşletmelerinin Ekonomik Yapısı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No;58, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara.
- Aras, A., 1988. Tarım Muhasebesi, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 486, İzmir.
- Asoğlu V., 2015. Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programından faydalanan işletmelerin ekonomik analizi: Şanlıurfa-Diyarbakır örneği, Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa, 382452.
- Bakır Ö., 1987. *Çayır-Mer'a Amenajmanı*, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları, Yayın No:992, Ankara.
- Bal T., Yıldırım İ., 1999. Van ili Merkez ilçesinde seçilmiş bir grup süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik açıdan değerlendirilmesi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 47-52.
- Bayramoğlu Z., 2003. Konya ilinde süt sığırcılığı projesi (100x2) kapsamında yer alan işletmelerin ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 134195.
- Bilici İ., 2010. Türkiye'de kırsal kalkınmanın gelişimi ve IPARD süreci, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 283405.
- Birsin S., 2012. Balıkesir ili Balya ilçesinde süt sığırcılığı faaliyetinin mevcut durumu, sorunları ve çözüm önerileri, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 322702.
- Boz İ., Akbay C., Orhan E., Candemir S., 2004. Çiftçilerin tarımsal faaliyetlerde kullandıkları bilgi kaynaklarının belirlenmesi ve tarımsal yayım açısından değerlendirilmesi, *Türkiye VI. Tarım Ekonomisi Kongresi*, Tokat, 16-18 Eylül.

- Bryla P., 2012. The characteristics of farmers applying for the EU investment support in Poland, *Agricultural Economics (Zemědělská Ekonomika)*, 58(1), 21-33.
- Bülbül M., 1979. *Bafra ilçesi tütün işletmelerinin ekonomik yapısı yatırım ve cari harcamaların dağılımı ve bunların gelir üzerine etkisi*, Yayın No: 710, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Can M., 2007. Avrupa Birliği kırsal kalkınma programlarının Türkiye'nin kırsal kalkınması açısından incelenmesi: SAPARD ve IPARD örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 212640.
- Can M., Sayılı M., Yılmazçoban M., Bilici İ., 2014. Tarım işletmelerinin Pazarlama Kabiliyetlerini Geliştirmek için Verilen Hibelerden Yararlanma Durumu, *Cankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1).
- Çiçek H., Tandoğan M., 2008. Economic analysis of dairy cattle activity in Afyonkarahisar province, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(2), 179-184.
- Dano J., Huba J., 1997. First results of the milk production costs analysis of the braunvieh breed in Slovakia, *Zemedelska Ekonomika-UZPI (Czech Republic)*, 43(7): 297-307.
- Dedeoğlu M., Yıldırım İ., 2006. Emek tarımsal kalkınma kooperatifine ortak işletmelerin ekonomik analizi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 16(1), 39-48.
- Demir P., Yılmaz A.R. A. L., Sarıözkan, S., 2014. Kars ili süt sığırcılık işletmelerinin sosyo-ekonomik yapısı ve üretim maliyetleri, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 25(1), 1-6.
- Demirbük M., 2013. Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programının değerlendirilmesi Sivas ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 338638.
- Demircan V., Binici T., Koknaroğlu H., Aktaş A. R., 2006. Economic analysis of different dairy farm sizes in Burdur province in Turkey, *Czech Journal of Animal Science*, 51(1), 8.
- Demirci, R., 1978. Kırşehir Merkez ilçesi hububat işletmelerinde optimal işletme organizasyonları ve yeter gelirli işletme büyüklüklerinin saptanması üzerine bir araştırma, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, Ankara.
- Dıraor B.M., 2008. *Katılım öncesi AB fonları ve kırsal kalkınma -fırsatlar, sorunlar ve Türkiye için öneriler*, Yayın No:2764, DPT Uzmanlık Tezleri, Ankara.
- Direk M., Bayramoğlu Z., 2007. Konya ilinde tarımsal kalkınma kooperatiflerinin ortağı olan süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik faaliyet sonuçları, *Selçuk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 21(41), 1-10.
- Ergen Z., 2008. Kamu kesimi yatırım projelerinin değerlendirilmesinde fayda maliyet analizi tekniği ve Türkiye'de uygulanabilirliği, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(2).
- Erkuş A. 1979. *Ankara ili Yenimahalle ilçesinde kontrollü kredi uygulaması yapılan tarım işletmelerinin planlanması üzerine bir araştırma*, Yayın No:709, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Erkuş A., 1976. *Tavşanlı İlçesi Şeker Pancarı Yetiştiren İşletmelerin Doğrusal (Linear) Programlama Metodu İle Planlanması*, Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği, Yayın No:3, Latif Matbaası, Ankara.
- Erkuş A., Bülbül M., Kırıl T., Açıl A.F., Demirci R., 1995. *Tarım Ekonomisi*, Yayın No:5, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Eğitim, Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları, Ankara.

- Erkuş A., Demirci R., 1985. *Tarımsal İşletmecilik ve Planlama*, Yayın No:944, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Erkuş A., Demirci R., 1996. *Tarımsal İşletmecilik ve Planlama*, Yayın No: 1435, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 130.
- Erkuş A., Eliçin A., Özçelik A., Turan A., Tanrıvermiş H., Gündoğmuş E., 1996. *Tekirdağ ili tarım işletmelerinde ithal ve kültür melezi süt sığırları ile üretim yapan işletmelerde süt sığırcılığı faaliyetlerinin karşılaştırmalı ekonomik analizi*, Yayın No:14, Türk Ziraat Yüksek Mühendisleri Birliği ve Vakfı Yayınları, Ankara.
- Fidan H., 1996. Kütahya Merkez ilçede bünyesinde pazara yönelik süt sığırcılığına yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve planlaması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 47916.
- Gözener B., 2013. TR83 bölgesinde sığır yetiştiriciliğine yer veren işletmelerin ekonomik analizi ve teknik etkinlik. Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 338602.
- Gündüz O., Dağdeviren M., 2011. Bafra ilçesinde süt maliyetinin belirlenmesi ve üretimi etkileyen faktörlerin fonksiyonel analizi, *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Tarım Bilimleri Dergisi*, 21(2), 104-111.
- Günlü A., 1997. Konya ili süt sığırcılık işletmelerinde karlılık ve verimlilik analizleri ile işletmelerin üretim ve pazarlama sorunları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 80216.
- Hair J. F., Anderson R. E., Tatham R. L., Black W. C., 1998. *Multivariate data analysis*, 5th Ed., Prentice Hall, Englewood Cliffs, NJ.
- Hazneci E., 2009. Amasya ili Merzifon ilçesinde süt sığırcılığı yapan tarım işletmelerinde risk analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 233441.
- Hazneci E., Ceyhan V., 2015. Measuring the productive efficiency and identifying the inefficiency determinants of dairy farms in Amasya province, Turkey, *Journal of Agriculture and Environmental Sciences*, 4(1), 100-107.
- Hazneci K., 2007. Amasya ili Suluova ilçesinde sığır besiciliği yapan işletmelerin etkinlik analizi. Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Samsun, 185868.
- İçöz Y., 2004. *Bursa ili süt sığırcılık işletmelerinde karlılık ve verimlilik analizi*, Yayın No: 116, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Ankara.
- İlban B., 2010. Van ili Merkez ilçede kültür-melez süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Van, 268774.
- İnan İ.H., 1994. *Tarım Ekonomisi*. Trakya Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi, Tekirdağ.
- Karaaslan G., 2000. Tokat ili Merkez ilçede projeye dayalı damızlık süt sığırcılığı işletmelerinin ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 98058.
- Karacan A. R., 1991. *Tarım işletmelerinin finansmanı ve tarımsal kredi*, Yayın No: 498, Ege Üniversitesi Ziraat Fakültesi, İzmir.
- Keskin G., Dellal İ. 2011. Gross margin analysis for dairy cattle in Trakya region, *Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, 17(2), 177-182.
- Kılıç O., 1997. Samsun ili Çarşamba ve Terme ilçelerinin ova köylerinde fındık üretimine yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve fındığa alternatif üretim planlarının

- araştırılması, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 58373.
- Kıral T. 1993. *Ankara ilinde Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş Besi Bölge Şefliği tarafından desteklenen sığır besiciliği işletmelerinin ekonomik analizi*, Yayın No: 1289, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara, 80.
- Kıral T., Kasnakoğlu H., Tatlıdil F. F., Fidan H., Gündoğmuş E., 1999. *Tarımsal ürünler için maliyet hesaplama metodolojisi ve veri tabanı rehberi*, Yayın No: 37, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü, Ankara.
- Kıral T., Özçelik A., Fidan H., Yılmaz D., 1996. *Ankara tarım işletmelerinde tiftik üretiminin ekonomik analizi*. THK Basımevi, Ankara.
- Koyubenbe N., 2005. İzmir ili Ödemiş ilçesinde süt sığırcılığının geliştirilmesi olanakları üzerine bir araştırma, *Hayvansal Üretim*, 46(1): 8-13.
- Kumbhakar S.C.,1993. Short-run returns to scale, farm-size, and economic efficiency, *The review of Economics and Statistics*, 336-341.
- Lopes M. A., Cardoso M.G., Carvalho F.M., Lima A.L.R., Dias A.S., Carmo E.A., 2008. Economical results of milk production systems in Lavras region (MG) throughout the years 2004 and 2005: a multicase study, *Arquivo Brasileiro de Medicina Veterinária e Zootecnia*, 60(2), 428-435.
- Mdoe N., Wiggins S., 1997. Returns to smallholder dairying in the Kilimanjaro region, Tanzania, *Agricultural Economics*, 17(1), 75-87.
- Mirza İ.,1990. Bursa ili Karacabey ilçesi entansif süt sığırcılığının ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 9347.
- Murat H., 2011. Ege ve Orta Anadolu Bölgesi damızlık sığır yetiştiricileri birliğine bağlı süt sığırcılık işletmelerinin ekonomik analizi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 281435.
- Mülayim Z. G., Güneş T., 1986. Yeni Bilirkişilik Rehberi, Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Mülayim Z. G., Güneş T., 1986. *Yeni Bilirkişilik Rehberi*. Ayyıldız Matbaası, Ankara.
- Mülayim Z.G., 1985. *Tarımsal kıymet takdiri*, Yayın No:935, Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Ankara.
- Ndambi O.A., Garcia O., Balikowa D., Kiconco D., Hemme T., Latacz-Lohmann U., 2008. Milk production systems in Central Uganda: a farm economic analysis, *Tropical animal health and production*, 40(4), 269-279.
- Nicholson C.F., Knoblauch W.A., 1993. A comparison of New York and Ontario dairy farms, *Journal of dairy science*, 76(7), 2050-2055.
- Nizam S., 2006. Aydın ilinde pazara yönelik süt sığırcılığı işletmelerinin verimliliklerinin belirlenmesi, Yüksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Aydın, 180701.
- Ozawa T., Lopez-Villalobos N., Blair H.T., 2005. Dairy farming financial structures in Hokkaido, Japan and New Zealand, *Animal Science Journal*, 76(4), 391-400.
- Özdemir Ş., 2014. IPARD kapsamında faydalanıcıların özelliklerinin değerlendirilmesi: Konya ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 380860.
- Özen A., 2014. Avrupa Birliği uyum sürecinde Türkiye’de uygulanan kırsal kalkınma politikalarındaki değişim ve kırsal kalkınma yatırımları kapsamında hibe projelerinin değerlendirilmesi: Aydın ili örneği, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Çanakkale, 353622.

- Özkan U., 2003. Bayburt ilinde sığır besiciliğine yer veren tarım işletmelerinin ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 120867.
- Özkaya T., 1988. Ege Bölgesinde seçilmiş bazı illerde süt sığırıcılığına yönelik tarımsal yayım stratejisinin analizi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doçentlik Tezi, İzmir.
- Öztürk D., 2006. Tokat ili Yeşilyurt ilçesinde süt sığırıcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 182467.
- Öztürk D., Karkacier O., 2008. Süt sığırıcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi: Tokat ili Yeşilyurt ilçesi örneği, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25 (1): 15-22.
- Özudoğru T., 2010. Amasya damızlık sığır yetiştiricileri birliğinin yöre çiftçilerine ekonomik etkilerinin analizi, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 284873.
- Rüzgâr Ş., 1996. Şanlıurfa Merkez ilçe tarım işletmelerinde süt sığırıcılığının ekonomik analizi üzerine bir araştırma, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şanlıurfa, 55468.
- Saner G., 1993. İzmir yöresinde pazara yönelik süt sığırıcılığı işletmelerinin ekonomik açıdan değerlendirilmesi üzerine bir araştırma, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 27754.
- Sayılı M., 2001. Amasya ili Suluova ilçesinde sığır besiciliği yapan işletmelerin ekonomik analizi, Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 109481.
- Semerci A., Parlakay O., Çelik A.D., 2014. Gross margin analysis in dairy cattle: a case study of Hatay Province, Turkey, *Custos E Agronegocio On Line*, 10(4), 154-170, ISSN 1808-2882.
- Semerci A., Parlakay O., Çelik A.D., 2015. Süt sığırıcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi: Hatay ili örneği, *Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 12, sayı;3 Sayfa 8-17.
- Şahin K., Yılmaz İ.H., 2008. Van ili Gürpınar ilçesinde yem bitkileri üretimi ve sorunları üzerine bir araştırma, *Tarım Bilimleri Dergisi*, 14 (1), 16-21.
- Şerefioğlu C., 2008. SAPARD-IPARD programlarının analizi-besi işletmelerinin IPARD programındaki yeri üzerine bir araştırma, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 232834.
- Taşcioğlu Y., 2011. Kırsal kalkınma yatırımlarının desteklenmesi programının sosyal ve ekonomik değerlendirilmesi: Batı Akdeniz Bölgesi örneği, Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Antalya, 316175.
- Tatlıdil H., 2002. Uygulamalı çok değişkenli istatistiksel analiz, Akademi matbaası, Ankara.
- Tauer L.W., 2001. Efficiency and competitiveness of the small New York dairy farm, *Journal of dairy science*, 84(11), 2573-2576.
- Tümer E.İ., Birinci A., 2011. Hayvancılık işletmelerinde süt maliyetine etki eden faktörlerin analizi: Tokat ili örneği, *Journal of the Faculty of Agriculture*, 42(1).
- Tümer E.İ., Kumbasaroğlu H., 2008. The analysis of present case of dairy farms membered with and without agricultural development cooperative, *Alinteri Journal of Agricultural Sciences*, 15(2).

- Türkyılmaz K., 1999. Aydın ili süt sığırcılık işletmelerinde kaynak kullanımında etkinlik derecesi ile örgütlenme ve pazarlama sorunları, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 88981.
- Uddin M.M., Sultana M.N., Ndambi O.A., Hemme T., Peters, K. J., 2010. A farm economic analysis in different dairy production systems in Bangladesh, *Livestock Research for Rural Development*, 22(7).
- Ulusoy Ş., 2001. Gıda sektöründe kalite güvence sistemleri ve fayda-masraf analizi, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Bursa, 109691.
- URL-1: <http://www.tkd.gov.tr/Ipard/IpardProgrami>, (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2015).
- URL-2: http://tarim.kalkinma.gov.tr/wp-content/uploads/2014/12/Hayvancilik_Ozel_ih_tisas_Komisyonu_Raporu.pdf
- URL-3: <http://agri.tkd.gov.tr/Duyuru.aspx?Id=12209>, (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2015).
- URL-4: <http://www.ab.gov.tr/?p=5&l=1>, (Ziyaret tarihi: 1 Nisan 2016).
- URL-5: http://www.gib.gov.tr/fileadmin/user_upload/Yararli_Bilgiler/amortisman_oranlari_2014.htm, (Ziyaret tarihi: 10 Ağustos 2015).
- URL-6: <http://www.ulusalsutkonseyi.org.tr/fiyatlar>, (Ziyaret tarihi: 23 Aralık 2015)
- URL-7: <http://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/6121b7aa-7946-4353-b0f2-9cbab7e289b2/TurkLirasi.html?MOD=AJPERES>, (Ziyaret tarihi: 20 Haziran 2016).
- Uygur A.M., 2015. İzmir ili süt sığırcılığının mevcut durumu ve geliştirilmesi üzerine bir araştırma, Doktora Tezi, Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İzmir, 405252.
- Ünal S., Fidan A., 2014. Tarımsal destek uygulamaları: IPARD desteklerinin Kütahya tarımına etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Kütahya Özel Sayısı.
- Venkatesh P., Sangeetha V., 2011. Milk production and resource use efficiency in Madurai district of Tamil Nadu: An economic analysis, *Journal of Community Mobilization and Sustainable Development*, 6(1), 25-30.
- Yener A., 2013. Konya ili Ereğli ilçesi süt işletmelerinin ekonomik faaliyetleri ve yenilikleri benimseme düzeyleri, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Konya, 335354.
- Yener A., Oğuz C., 2014. The results of the economic activities of dairy farms in Konya-Ereğli province, *International Journal of Technical Research and Applications*, Issue 11, PP. 01-03, e-ISSN: 2320-8163.
- Yeteroğlu K., 2010. Tokat ili Niksar ilçesinde süt sığırcılığı yapan tarım işletmelerinin ekonomik analizi ve pazarlama sorunları, Yüksek Lisans Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tokat, 283407.
- Yıldırım İ., Şahin A., 2003. *Van ili Merkez ilçede süt sığırcılığı yapan işletmelerin ekonomik analizi*, Yayın No:1, Van Ticaret Borsası Yayınları, Van.
- Yılmaz H., 2010. Süt sığırcılığında kooperatifler aracılığıyla desteklemenin ekonomik ve sosyal etkileri: Adana ili örneği, Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana, 256528.
- Yılmaz İ., Karadaş K., Şahin K., Sarı M., Önk K., 2014. TRA-2 Bölgesi (Ağrı, Kars, Ardahan ve Iğdır illeri)'nde süt sığırcılığı yapan işletmelerin üretim ve pazarlama olanaklarının araştırılması, *XI. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi*, Samsun, 3-5 Eylül.
- Yılmaz İ., Dağıstan E., Koç B., Özel R., 2003. Hatay ilinde projeli ve projersiz süt sığırcılığı yapan işletmelerin süt sığırcılığı üretim faaliyetlerinin ve faktör verimliliklerinin analizi, *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 16(2), 169-178.

Zawajska A., 2010. Determinants of farmers' trust in government agricultural agencies in Poland, *Agricultural Economics – Czech*, 56: 266–283.

7. EKLER

EK A: Materyal ve yöntem bölümüne ait ekler

EK A1: Anket formu

EK A2: Cluster analizi

EK B: Araştırma Bulguları bölümüne ait ekler

EK B1: Ekonomik analizle ilgili ekler

Çizelge Ek A. Materyal ve yöntem bölümüne ait ekler

Çizelge A1. Anket formu

ANKET FORMU

a. Anket bilgileri

Anket no	
Adı-soyadı	
İli	
Telefonu	

b. Faydalancı ile ilgili bilgiler

Yaşınız? (yıl)	
Cinsiyetiniz? 1> Kadın, 2> Erkek	
Eğitim durumunuz? 1> Okuryazar 2> İlkokul, 3> Ortaokul, 4> Lise, 5> Meslek Y. Ok. 6> Üniversite 7>Y. Lisans 8> Doktora	
Kaç yıldan beri çiftçilik yapıyorsunuz?	
Kaç yıldan beri süt sığırcılığı ile uğraşıyorsunuz?	
Süt sığırcılığı üzerine eğitim aldınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız Evet ise; toplamda kaç gün?	

Yıllık çalışma zamanınızı nasıl kullanıyorsunuz?

%..... Süt sığırcılığı, %.....; .....; %....., ...; %....., ...;

c. İşletme ile ilgili bilgiler

✚ Nüfus ve aile iş gücü

Cinsiyet	Yaş	Eğitim durumu*	İşletmede çalıştığı süre ve pozisyon			İşletme dışı tarımsal çalışma süresi ve pozisyon			Tarım dışı çalışma süresi ve pozisyon		
			Ay	Saat/gün	Çalıştığı iş	Ay	Saat/gün	Çalıştığı iş	Ay	Saat/gün	Çalıştığı iş

*Eğitim düzeyi: 1-Okuryazar değil 2-Okuryazar 3-İlkokul 4-Ortaokul 5-Lise 6-Yüksekokul 7-Üniv. 8-Y.Lisans/doktora

✚ Arazi durumu

Parsel no	Yetiştirilen ürün	Alanı (da)	Tasarruf Şekli*	Sulama durumu (S/K)	Verim (kg/da)	Arazinin değeri (TL/da)

*1-Mülk, 2-Kira, 3-Ortaklıkla kullanılan, 4-Kiraya verilen 5-Ortağa verilen

✚ Bina durumu

Binanın cinsi	Yapıldığı yıl	Yenisinin değeri (TL)	Bugünkü değeri (TL)	Ekonomik ömrü
Ev				
Ahır				
Sağımhane				
Silaj deposu				
Yem deposu				
Çiftlik avlusu				
Gübre çukuru				
Diğer				

Toplam bina varlığı yenisinin değeri= ..... TL

✚ Makine ekipman varlığı

Binanın cinsi	Üretim tarihi	Yenisinin değeri (TL)	Bugünkü değeri (TL)	Ekonomik ömrü (yıl)
Traktör				
Silaj makinası				
Yem karma makinası				
Süt sağım ünitesi				
Gübre işleme (seperatör)				
Sulama sistemleri				
Hayvan bakım ekipman				
Toprak işleme				
Sıvı gübre tankı				
Balya makinası				
Kilitli durak sistemleri				
Karıştırıcı pompa				
İlaçlama pompası				
Katı gübre römorkları				
Diğer				

Toplam makine-ekipman varlığı yenisinin değeri= ..... TL

Hayvan varlığı hareket tablosu

Cins	İrk	Dönem başı sürü mevcudu		Satın alınan		Doğan		Satılan		İşletmede tüketilen		Diğer (ölen, kayıp, işçiye verilen)		Dönem sonu sürü mevcudu	
		Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)	Adet	Fiyatı (TL/baş)
Boğa															
İnek															
Melez															
Kültür															
Yerli															
Dana															
Düve															
Buzağı															
Tosun															
Koyun															
Keçi															
Oğlak, kuzu															
Diğer															

Proje başlamadan önce toplam hayvan sayısı	
Proje kapsamında şimdye kadar kaç hayvan aldınız?	

Kredi ve borçlar

Para mevcudu ve alacaklar

Nakit para	2014 başı (TL)	2014 sonu (TL)
Kasadaki/evdeki para		
Bankadaki para		
Alacaklar		
Diğer		

İşletmenin borç ve kredi durumu

Alınan yer	Tarih	Faiz	Vade	2014 kalan borç miktar (TL)
Bankadan				
Şahıstan				
Diğer				

İşletmede üretilen hayvansal ürünler ve pazara arz durumları

Hayvansal ürünler	Üretim (kg)	İşletmede kullanılan (kg)	Satılan (kg)	Satış fiyatı (TL/kg)	Satış tutarı (TL)	Kime satıldığı	Pazarlama gideri (TL)
İnek sütü							
Koyun sütü							
Keçi sütü							
İnek eti							
Koyun eti							
Keçi eti							
Peynir							
Tereyağı							
Yoğurt							
Gübre							
Buzağı							
Dana							
Deri							

d. Süt sığırıcılığı faaliyeti hakkında genel eğilim

Mera yada otlaktan faydalanıyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise hangi sıklıkla faydalanırsınız? 1)Yılda 1 ay, 2)Yılda 3 ay 3)Yılda 5 ay 4)Yılda 6-8 ay 5)Tüm yıl	
İşletmenizde silaj yapıyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız Hayır ise sebebi 1) Yapımını bilmiyorum, 2) Sulama şartlarım yetersiz 3) Teknik-araç gerecim yok, 4) Yeterli finansman kaynağım yok, 5) Arazi yok, 6)Ekonomik bulmuyorum 7)Diğer (belirtiniz)	

Süt sığırıcılığı ile ilgili teknik bilgiyi nerelerden öğreniyorsunuz?

1)Hiç 2)Nadiren 3)Bazen 4)Sık 5)Daima

Tarım teşkilatı	
Komşu akraba v.s.	
Veteriner	
Medya araçları	
Kendim	
IPARD uygulayan projeler	
Diğer	

Hayvanlarınızın sağlığı için; 1- Tam zamanlı veterinerimiz var, 2- İhtiyaç halinde veterinerine danışıyorum, 3- Kendi yöntemlerim	
--	--

Süt sığırıcılığı üretim kolundaki sorunlarla ilgili olarak; izleyen ifadelere katılma derecenizi 1'den 5'e kadar bir sayı ile derecelendiriniz.

(1-Kesinlikle hayır 2)Biraz 3)Kararsızım 4)Büyük ölçüde 5)Kesinlikle evet

Kaliteli damızlık temininde güçlükler yaşıyorum	
Kaliteli yem sağlamada güçlükler yaşıyorum.	
Yüksek girdi fiyatları üretimimi etkiliyor	
Teknik bilgi yetersizliği yaşıyorum	
Hastalıklar ve hayvan kayıpları süt üretimimi olumsuz etkiliyor.	
Süt bedellerini zamanında alamıyorum.	
Ürettiğim sütü pazarlamada sıkıntı yaşıyorum.	
Ürettiğim sütü çok düşük fiyata pazarlıyorum.	
Süt pazarlanmasına ilişkin örgütlenme yetersiz.	

Yem tüketimi

Yem çeşidi	Satın alınan		İşletmeden sağlanan		Açıklama
	Miktar (kg)	1 kg fiyatı (TL)	Miktar (kg)	1 kg fiyatı (TL)	
Kesif yem	Fabrika yemi				
	Soya küspesi				
	Mısır küspesi				
	Mısır kepeği				
	Pamuk tohumu küspesi				
	Ayçiçeği küspesi				
	Buğday kepeği				
	Mineral-vitamin-tuz				
	Mermer tozu				
	Toplam				
Kaba yem	Saman				
	Kuru ot				
	Yonca				
	Diğer				
	Toplam				
Yeşil yem	Korunca				
	Fiğ				
	Yonca				
	Silaj (mısır, tahıl)				
	Şeker pancarı posası				
	Toplam				
Dane yemler	Arpa				
	Yulaf				
	Mısır				
	Buğday				
	Toplam				
Toplam					

Süt sığırcılığı faaliyetinde yabancı iş gücü kullanımı

Yapılan iş*	İşçi sayısı	Çalışma süresi (ay)	Ödenen ücret (TL/yıl)	Açıklama

*Çobanlık, vasıfsız işçilik, veterinerlik, vb.

Diğer masraflar

Masraf unsurları	Yapılan masraf tutarı (TL/yıl)	Açıklama
Personel masrafları		
Veteriner, ilaç ve aşı		
Aydınlatma		
Su ve temizlik maddesi		
Haberleşme giderleri		
Sigorta		
Vergi masrafları		
Suni tohumlama masrafı		
Mera kirası masrafı		
Makine kirası		
Tamir bakım masrafları		
Yakıt masrafı		
Pazarlama masrafları		
Diğer masraflar		
Toplam		

e. Hibe destekleri ile ilgili bilgiler

IPARD'dan haberdar olma	
IPARD'dan hangi vasıta ile haberdar oldunuz? 1>TKDK tanıtım toplantısı 2> Broşür, afiş 3> Komşu, arkadaş, 4> Televizyon/gazete 5>Muhtarlık 6>Destek almış faydalanıcı	
Proje konusunda yapılan tanıtımlar yeterli mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa ne tür eksiklikler görüyorsunuz?	
Proje sunmadan önce TKDK dan yeterli bilgilendirme yapıldı mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Hibe olayını ilk duyduğunuzda hemen başvurduunuz mu? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa sebebi nedir? 1> Yeterli finansman kaynağım yoktu. 2> Gerçekten almamak üzere hibe vereceklerini düşünmedim. 3> Başkalarının denemesini bekledim. 4> Başvuru şartları ağır geldi. 5>Süre azdı 6> Hazırlayacak kimse bulamadım	

Proje hazırlama ve danışman firma	
Projeyi kim hazırladı? 1-Kendimiz 2-Danışman firma 3-Diğer (belirtiniz)	
Eğer danışman firma hazırladı ise danışman firma bulmada sıkıntı yaşadınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Danışman firma tarafından proje sunmadan önce yeterli bilgilendirme yapıldı mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Danışman firmaya toplamda ne kadar ücret ödediniz?	
Danışmandan kaynaklı sorun yaşadınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise ne tür sorun yaşadınız belirtiniz. 1> Elinde fazla proje olduğu için fazla ilgilenmedi 2>Yaptığı hatalardan fazla kesinti oldu 3>Ücrette sorunlar çıktı 4>Diğer.. (belirtiniz)	
Bir danışman firma ile anlaştıktan sonra firma değişikliğine gittiniz mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise kaç kere..... ve sebebini belirtiniz.	
Proje başvurunuz ilk seferinde kabul oldu mu? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa sebebi?	
Destek kalemlerinin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa hangi destek kalemlerinin dahil edilmesini isterdiniz? Belirtiniz.	

Uygulama aşaması	
Makine ekipman tedarikinde sıkıntı çektiniz mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evetse sebebi:	
İnşaat işlerinde tedarikçiden kaynaklı sorun yaşadınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise ne tür?	
Kur değişimlerinden zarar ettiniz mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Zarar ettiyseniz tahmini tutar?	
Kur değişiminden dolayı yatırıma ara verdiniz mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Yatırım için uygulanan taksit sayısını yeterli buluyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayır ise bu tedbir için taksit sayısının kaç olması gerekir?	
Bankadan finansman bulmada sıkıntı yaşadınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	

Destek türü	2014 yılı destek alma durumu (evet/hayır)	Alınan destek miktarı (TL)
Mazot desteği		
Gübre desteği		
Toprak analizi		
Fark ödemesi destekleri(Krş/kg)		
Alan bazlı gelir desteği		
Telafi edici ödeme		
Sertifikalı tohum desteği		
Sertifikalı fidan/fide dest.		
Organik tarım desteği		
Yem bitkileri		
Arıcılık		
Süt primi		
Hayvan başı ödeme		
Buzağı suni tohumlama desteği		
Aşı desteği		
Tarım sigortası prim desteği		

Desteklere bakış	
Daha önce proje karşılığı hayvancılık desteği aldınız mı? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise hangi destekten faydalandınız? Belirtiniz.	
Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından verilen hayvancılık desteklerinden faydalaniyor musunuz?(TKDK hariç) 1> Evet, 2> Hayır	

IPARD kapsamında hayvan alımına destek verilmemesi sizi olumsuz etkiledi mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise nasıl etkiledi? 1> Az sayıda hayvan alabildim. 2>Kredi kullanmak zorunda kaldım. 3>İstediğim kalitede hayvan alamadım. 4>Diğer	
Proje kapsamında hayvan alımına gittiniz mi? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise bunun için kredi kullandınız mı?	
Bu tedbir kapsamındaki kapasitelerin yeterli olduğunu düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa ideal bir süt sığırı işletmesi için kaç başa kadar desteklemenin olması gerektiğini düşünüyorsunuz?	
AB standartlarında bir işletmeniz oldu. Hastalıktan ari işletme desteği ve onaylı süt çiftliği desteği için Tarım Müdürlüklerine başvurduunuz mu?	
Başvurdu iseniz ne kadar ekstra destekleme ödemesi aldınız?	

Yatırımın istihdama katkısı

	Tam zamanlı	Kısmi zamanlı
Yönetici		
Veteriner		
İşçi		
Diğer		

Program memnuniyeti ve kazanımlar

IPARD kapsamında proje yaptığınız için pişman mısınız? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise sebebi; 1> Beklediğimden daha masraflı oldu, 2> Prosedürler çok yordu. 3>Diğer	
Eğer hibe olmasaydı süt sığırcılığı yapar mıydınız? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa sebebi nedir? 1>Sermaye yetersizliği 2>Bilmediğim bir sektördü 3> Karlı bir sektör olarak görmediğimden 4>Diğer (Belirtiniz)	
Eğer hibe olmasaydı ancak yeterli sermayeniz olsaydı, aynı kalitede bir yatırım yapar mıydınız? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız hayırsa nedeni?	
IPARD kapsamında süt sığırcılığı için tekrar başvurmayı düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise ne amaçlı? 1>Mevcutun modernizasyonu 2> Yeni bir işletme	
IPARD'ın süt sığırcılığı haricindeki diğer desteklemelerine başvurmayı düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise hangisi/hangileri?	
5 yıllık izleme faaliyetinden sonra yatırımı devretmeyi düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise sebebi	
TKDK'dan proje yapmaları konusunda çevrenizdeki kişileri teşvik eder misiniz? 1> Evet, 2> Hayır	
İşletmenizi yatırım aşamasında ve yatırımın bitimini müteakiben kaç kişi ziyaret etti?	
İşletmenizi ziyaret edenlerin kaç TKDK'ya proje verdi?	
Yapılan yatırımlar sonucu komşularınıza göre sütü daha pahalı sattığınızı düşünüyor musunuz? 1> Evet, 2> Hayır	
Cevabınız evet ise ne kadar fazlaya satıyorsunuz?..... kg/krş	

f. Hibe öncesi/sonrası değişim

İşletmecilik biçimindeki değişim		
	Hibe öncesi	Hibe sonrası
Tam zamanlı veteriner	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Anlaşmalı veteriner	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Veterinerle görüşme sıklığı	Günlük, Haftada 1-2, Haftada 3-4 Ayda 1-2, Neredeyse hiç	Günlük, Haftada 1-2, Haftada 3-4 Ayda 1-2, Neredeyse hiç
Hayvancılıkla İlgili Kurs, Toplantı ve Sempozyumlara Katılma Sıklığı	Ayda 1 kez, 3 ayda 1 kez, 6 ayda 1 kez, Yılda bir kez, Neredeyse hiç	Ayda 1 kez, 3 ayda 1 kez, 6 ayda 1 kez, Yılda bir kez, Neredeyse hiç
Televizyonda Hayvancılık Programlarının İzlenme Sıklığı	Günlük Haftada 1, Haftada 3-4 Ayda 1-2 Neredeyse hiç	Günlük Haftada 1, Haftada 3-4 Ayda 1-2 Neredeyse hiç
Sözleşmeli üretim ile hayvansal ürünleri verme	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Sığırcılık alanında STK Üyeliği	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Sürü yönetiminde tecrübeli personel istihdamı	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
İşletme kaydı tutulması	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok

Üretimdeki değişim

	Hibe öncesi	Hibe sonrası
Süt sığırı sayısı (adet)		
Hayvan başı süt verimi (kg/baş)		
Süt satış fiyatı (kg/TL)		
İstihdam edilen kişi sayısı		

Üretim alışkanlığında değişim

	Hibe öncesi	Hibe sonrası
Yem bitkisi üretimi yapılması	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Yem hazırlama	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
İşletmedeki hayvanların ırk oranı (%... Kültür, %... melez, %... yerli)	%... kültür, %... melez, %... yerli	%... kültür, %... melez, %... yerli
Silajı kendi yapma durumu	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Organik tarımla uğraşma	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok

Teknoloji kullanımında değişim

	Hibe öncesi	Hibe sonrası
Bilgisayarlı rasyo sistemleri	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Otomatik sulama sistemleri	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Otomatik yemleme sistemleri	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok
Süt sağım makinası kullanımı	☐ Var ☐ Yok	☐ Var ☐ Yok

Desteklere bakış

	Hibe öncesi	Hibe sonrası
Tarım Bakanlığı desteklerinden faydalanma	☐ Evet ☐ Hayır	☐ Evet ☐ Hayır
Hayvan Sigortası yaptırma durumu	☐ Evet ☐ Hayır	☐ Evet ☐ Hayır

Maliye Bakanlığına ne kadar vergi ödediniz?	
Ödemeden önce haberiniz var mıydı? 1>Evet 2 Hayır>	

Son olarak Projenizin devamlılığı için GTHB yada TKDK'dan beklentileriniz? 1> Hayvan alımının desteklenmesi 2> Tam zamanlı veteriner hekim desteği 3> Düzenli eğitimler verilmesi 4> Diğer (belirtiniz)	
--	--

Çizelge A2. Kümeleme Analizine İlişkin Sonuçlar

Ekonomik rantabilite, sağılan inek sayısı, eğitim görülen yıl sayısı ve inek başı işletmesinin işletme büyüklük grupları itibariyle dağılımı

	İşletme büyüklük grupları		
	Büyük	Orta	Küçük
Ekonomik rantabilite	1,58	0,46	-1,42
Sağılan inek sayısı	94,76	60,57	20,67
Eğitim görülen yıl sayısı	11,59	10,38	10,08
İnek başı işletme sermayesi	16.613,84	23.785,54	37.181,62

Nihai Kümeleme Merkezleri Arasındaki Mesafeler

Küme	Büyük	Orta	Küçük
Büyük		7171.775	20567.911
Orta	7171.775		13396.144
Küçük	20567.911	13396.144	

Her bir kümede yer alan süt sığırcılığı işletme sayısı

Küme	Büyük	51,00
	Orta	37,00
	Küçük	12,00
Geçerli		100,00
Eksik		0,00

EK B: Araştırma Bulguları bölümüne ait ekler

EK B1:Ekonomik analizle ilgili ekler

Çizelge B1.1. Nüfusun yaş durumu ve cinsiyete göre dağılımı (kişi /işletme)

		0-6 yaş	7-14 yaş	15-49 yaş	50-64 yaş	65-+ Yaş	Toplam
Küçük	Erkek	0,33	0,33	1,58	0,42	0,42	3,08
	Kadın	0,17	0,25	1,08	0,33	0,25	2,08
	Toplam	0,50	0,58	2,66	0,75	0,67	5,16
	%	9,69	11,24	51,55	14,53	12,98	100,00
Orta	Erkek	0,24	0,27	1,73	0,32	0,27	2,83
	Kadın	0,30	0,27	0,65	0,22	0,32	1,76
	Toplam	0,54	0,54	2,38	0,54	0,59	4,59
	%	11,76	11,76	51,85	11,76	12,85	100,00
Büyük	Erkek	0,29	0,33	1,41	0,14	0,37	2,54
	Kadın	0,47	0,47	0,90	0,08	0,45	2,37
	Toplam	0,76	0,80	2,31	0,22	0,82	4,91
	%	15,48	16,29	47,05	4,48	16,70	100,00

Çizelge B1.2. Yedi ve daha büyük yaş nüfusun okuryazarlık durumu (%)

	Küçük			Orta			Büyük		
	Kişi sayısı	Okuryazar sayısı	Okuryazar oranı (%)	Kişi sayısı	Okuryazar sayısı	Okuryazar oranı (%)	Kişi sayısı	Okuryazar sayısı	Okuryazar oranı (%)
Erkek	3,08	3,08	100,00	2,84	2,81	99,05	2,55	2,53	99,23
Kadın	2,08	2,08	100,00	1,76	1,73	98,46	2,37	2,31	97,52
Toplam	5,17	5,17	100,00	4,59	4,54	98,82	4,92	4,84	98,41

Çizelge B1.3. EİB cinsinden kullanılan iş gücü miktarları

	Küçük	Orta	Büyük
Yabancı iş gücü (EİB)	0,56	1,79	2,75
Aile iş gücü (EİB)	2,91	2,53	1,81
Toplam iş gücü (EİB)	3,47	4,32	4,56

Çizelge B1.4. İşletmelerin arazi mülkiyet durumu

Arazi mülkiyet durumu	Küçük		Orta		Büyük	
	Alan (da)/ işletme	%	Alan (da)/ işletme	%	Alan (da)/ işletme	%
Mülk	174,08	69,49	172,24	56,29	185,73	61,42
Kira	76,42	30,51	124,27	40,62	116,65	38,60
Ortak	0,00	0,00	9,46	3,09	0,00	0,00
Toplam	250,50	100,00	305,97	100,00	302,38	100,00

Çizelge B1.5. İşletmelerin tarla ve yem bitkileri ekilişi

Ekiliş türü	Küçük		Orta		Büyük	
	Alan (da)/ işletme	%	Alan (da)/ işletme	%	Alan (da)/ işletme	%
Yem bitkileri	83,42	33,30	106,54	34,82	157,76	52,18
Diğer tarla bitkileri	167,08	66,70	199,43	65,18	144,61	47,82
Toplam	250,50	100,00	305,97	100,00	302,37	100,00

Çizelge B1.6. Bina sermayesi ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	%	Değer (TL/işletme)	%	Değer (TL/işletme)	%
Ev	133.266,67	11,93	131.913,51	9,87	128.882,35	9,23
Ahır	723.020,83	64,73	873.641,89	65,35	898.666,67	64,38
Sağım hane	82.333,33	7,37	100.398,65	7,51	112.905,88	8,09
Silaj deposu	30.666,67	2,75	30.729,73	2,30	41.906,86	3,00
Yem deposu	51.708,33	4,63	52.378,38	3,92	66.527,45	4,77
Gübre çukuru	50.020,83	4,48	64.559,46	4,83	71.882,35	5,15
Buzağılık	38.000,00	3,40	62.716,22	4,69	52.666,67	3,77
Diğer	7.916,67	0,71	20.445,95	1,53	22.530,39	1,61
Toplam	1.116.933,33	100,00	1.336.783,78	100,00	1.395.968,63	100,00

Çizelge B1.7. İşletmelerde BBHB cinsinden hayvan varlığı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Ortalama	%	Ortalama	%	Ortalama	%
Boğa	0,00	0,00	0,26	0,28	0,14	0,11
Süt sığırtı	20,66	49,48	60,57	64,38	94,52	74,44
Dana	8,37	20,05	13,31	14,15	10,64	8,38
Düve	11,32	27,10	19,43	20,65	20,89	16,45
Buzağı	0,31	0,73	0,51	0,54	0,79	0,62
Koyun	0,80	1,92	0,00	0,00	0,00	0,00
Oğlak/ kuzu	0,30	0,72	0,00	0,00	0,00	0,00
Toplam	41,75	100,00	94,08	100,00	126,98	100,00

Çizelge B1.8. Hayvan sermayesi ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)
Boğa	0,00	0,00	1.486,49	0,18	843,14	0,08
Süt sığırı	156.000,00	41,41	473.013,51	56,88	722.931,37	64,91
Dana	68.708,33	18,24	112.121,62	13,48	88.215,69	7,92
Düve	97.000,00	25,75	166.540,54	20,03	179.058,82	16,08
Buzağı	47.916,67	12,72	78.432,43	9,43	122.715,69	11,02
Koyun	5.833,33	1,55	0,00	0,00	0,00	0,00
Oğlak-Kuzu	1.250,00	0,33	0,00	0,00	0,00	0,00
Toplam	376.708,33	100,00	831.594,59	100,00	1.113.764,71	100,00

Çizelge B1.9. Alet-makine sermayesi ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)
Traktör	29.700,00	8,48	86.302,70	17,26	61.421,57	16,64
Silaj makinesi	14.841,67	4,24	29.512,16	5,90	19.501,96	5,28
Yem karma makinesi	33.933,33	9,69	36.016,22	7,20	31.603,92	8,56
Süt sağım makinesi	85.708,33	24,46	112.803,24	22,56	106.862,75	28,95
Gübre işleme makinesi	18.666,67	5,33	24.594,59	4,92	17.658,82	4,78
Sulama makinesi	25.666,67	7,33	26.318,92	5,26	12.966,67	3,51
Hayvan bakım ekipmanı	12.908,33	3,68	12.913,51	2,58	8.707,84	2,36
Toprak işleme ekipmanı	16.175,00	4,62	28.551,35	5,71	14.745,10	3,99
Sıvı gübre makinesi	14.266,67	4,07	18.497,30	3,70	12.070,59	3,27
Balya makinesi	24.750,00	7,06	32.381,08	6,48	22.437,25	6,08
Kilit durak sistemleri	41.333,33	11,80	45.706,76	9,14	25.213,73	6,83
Karıştırıcı pompa	6.566,67	1,87	9.656,76	1,93	11.576,47	3,14
İlaçlama makinesi	2.133,33	0,61	3.589,19	0,72	2.502,35	0,68
Katı gübre dağıtıcı	19.333,33	5,52	18.732,43	3,75	11.890,20	3,22
Traktör ön yükleyicisi	4.358,33	1,24	9.508,11	1,90	4.539,22	1,23
Diğer	0,00	0,00	4.945,41	0,99	5.482,35	1,49
Toplam	350.341,67	100,00	500.029,00	100,00	369.180,78	100,00

Çizelge B1.10. Borçlar ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	%	Değer (TL/işletme)	%	Değer (TL/işletme)	%
Kişilere	0,00	0,00	16.250,00	2,95	75.000,00	14,39
Bankalara	246.000,00	100,00	533.750,00	97,05	446.232,56	85,61
Toplam borç	0,00	0,00		0,00	0,00	0,00

Çizelge B1.11. GSÜD ve oransal dağılımı

	Küçük			Orta			Büyük		
	Değer (TL/işletme)	HÜD içindeki payı (%)	GSÜD içindeki payı (%)	Değer (TL/işletme)	HÜD içinde ki payı (%)	GSÜD içindeki payı (%)	Değer (TL/işletme)	HÜD içindeki payı (%)	GSÜD içindeki payı (%)
Üretilen süt değeri (a)	160.781,67	40,82	23,85	560.143,84	66,43	49,49	908.304,65	71,27	53,44
Prodüktif demirbaş kıymet artışı (b)	229.333,33	58,22	34,02	274.445,95	32,55	24,25	354.500,00	27,82	20,86
Gübre geliri (c)	3.809,54	0,97	0,57	8.584,74	1,02	0,76	11.586,52	0,91	0,68
Hayvansal üretim değeri (a+b+c)	393.924,54	100,00	58,43	843.174,53	100,00	74,50	1.274.391,16	100,00	74,97
Bitkisel üretim değeri	280.243,75		41,57	288.640,92		25,50	425.436,47		25,03
GSÜD	674.168,29		100,00	1.131.815,45		100,00	1.699.827,63		100,00

Çizelge B1.12. GSH ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)
GSÜD	674.168,29	97,14	1.131.815,45	96,11	1.699.827,63	96,24
Kira konut karşılığı	6.663,33	0,96	6.336,22	0,54	6.348,04	0,36
İşletme dışı tarımsal gelir	13.197,36	1,90	39.505,22	3,35	60.093,10	3,40
GSH	694.028,98	100,00	1.177.656,88	100,00	1.766.268,78	100,00

Çizelge B1.13. İşletme masrafları ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)
Sabit masraflar	292.109,76	47,13	442.367,57	41,26	461.979,18	35,07
Değişken masraflar	327.741,91	52,87	629.867,38	58,74	855.219,74	64,93
İşletme masrafları	619.851,67	100,00	1.072.234,95	100,00	1.317.198,91	100,00

Çizelge B1.14. Sabit masraflar ve oransal dağılımı

	Küçük		Orta		Büyük	
	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)	Değer (TL/işletme)	(%)
Daimi işçi ücretleri	10.833,33	3,71	33.837,84	7,65	48.752,94	1,01
Sigorta	7.155,00	2,45	5.500,54	1,24	4.676,47	2,52
Arazi kirası ortakçı payı	7.641,67	2,62	12.663,51	2,86	11.664,71	15,11
Bina sermayesi faiz masrafı	55.846,67	19,12	66.839,19	15,11	69.798,43	4,00
Alet makine sermayesi faiz mas.	17.517,08	6,00	25.001,49	5,65	18.459,04	6,04
Hayvan sermayesi faiz masrafı	6.475,42	2,22	19.174,34	4,33	27.888,19	0,83
Bina tamir bakım masrafı	2.333,33	0,80	3.385,14	0,77	3.828,43	20,36
Makine amortismanı	84.000,00	28,76	124.210,81	28,08	94.043,92	17,02
Bina amortismanı	61.991,67	21,22	76.560,81	17,31	78.650,00	15,26
Süt sığırı amortismanı	15.170,83	5,19	45.735,81	10,34	70.508,82	1,74
Aile iş gücü ücret karşılığı	13.312,50	4,56	10.562,07	2,39	8.051,63	5,55
Genel idare giderleri (%3)	9.832,26	3,37	18.896,02	4,27	25.656,59	100,00
Sabit masraflar toplamı	292.109,76	100,00	442.367,57	100,00	461.979,18	10,55

Çizelge B1.15. Değişken masraflar ve oransal dağılımı

	Küçük			Orta			Büyük		
	Değer (TL/işletme)	Üretim grubu içindeki payı (%)	Toplam içindeki payı (%)	Değer (TL/işletme)	Üretim grubu içindeki payı (%)	Toplam içindeki payı (%)	Değer (TL/işletme)	Üretim grubu içindeki payı (%)	Toplam içindeki payı (%)
Yakıt	8.815,93	6,42	2,69	10.689,45	7,54	1,70	10.639,46	5,43	1,24
Makine	48.713,34	35,45	14,86	48.432,37	34,15	7,69	65.383,84	33,34	7,65
Geçici işçilik	6.624,60	4,82	2,02	6.806,28	4,80	1,08	9.935,19	5,07	1,16
Tohum	19.873,89	14,46	6,06	20.427,30	14,40	3,24	29.392,82	14,99	3,44
Gübre	44.103,47	32,10	13,46	45.951,58	32,40	7,30	66.716,57	34,02	7,80
İlaç	6.624,60	4,82	2,02	6.809,07	4,80	1,08	10.035,11	5,12	1,17
Pazarlama masrafları	2.649,84	1,93	0,81	2.723,63	1,92	0,43	4.014,05	2,05	0,47
Bitkisel ür.değşk. masr.	137.405,68	100,00	41,92	141.839,68	100,00	22,52	196.117,03	100,00	22,93
Yem masrafları	155.231,25	81,56	47,36	408.659,59	83,74	64,88	545.775,75	82,81	63,82
Veteriner masrafları	10.808,33	5,68	3,30	21.000,00	4,30	3,33	27.972,55	4,24	3,27
İlaç-aşı masrafları	9.804,17	5,15	2,99	23.479,73	4,81	3,73	34.506,86	5,24	4,03
Suni tohumlama	1.330,00	0,70	0,41	3.792,43	0,78	0,60	5.847,55	0,89	0,68
Hayvan sigortası	6.750,00	3,55	2,06	21.405,41	4,39	3,40	34.044,12	5,17	3,98
Aydınlatma, su ve tem.	2.704,15	1,42	0,83	5.483,78	1,12	0,87	6.711,76	1,02	0,78
Mera kirası	1.000,00	0,53	0,31	443,00	0,09	0,07	444,00	0,07	0,05
Makine kirası	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	130,00	0,02	0,02
Alet mak. tamir bakım	1.416,67	0,74	0,43	2.398,65	0,49	0,38	1.857,84	0,28	0,22
Yakıt ve yağ masrafı	1.291,67	0,68	0,39	1.243,24	0,25	0,20	1.294,12	0,20	0,15
Pazarlama masrafları	0,00	0,00	0,00	54,00	0,01	0,01	127,00	0,02	0,01
Diğer	0,00	0,00	0,00	68,00	0,01	0,01	402,00	0,10	0,00
Hayv. ür.değ. mas.	190.336,23	100,00	58,08	488.027,70	100,00	77,48	659.103,00	100,00	77,10
Toplam değişken mas.	327.741,91		100,00	629.867,38		100,00	855.220,03		100,00

Çizelge B1.16. Saf hasıla

	Küçük	Orta	Büyük
Gayri safi hasıla (TL/işletme) (1)	694.028,98	1.177.656,88	1.766.268,78
İşletme masrafları (TL/işletme) (2)	619.851,67	1.072.234,95	1.317.198,91
Saf hasıla (TL/işletme) (3=1-2)	74.177,31	105.421,92	449.069,86

Çizelge B1.17. Tarımsal gelir

	Küçük	Orta	Büyük
Saf hasıla (TL/işletme) (a)	74.177,00	105.422,00	449.070,00
Aile iş gücü ücret karşılığı (TL/işletme) (b)	13.313,00	10.562,00	8.052,00
Borç faizleri (TL/işletme) (c)	832,00	2.499,00	1.922,00
Kiracılık ortakçılık payları (TL/işletme) (d)	7.642,00	12.664,00	11.665,00
Tarımsal gelir (TL/işletme) (a+b)-(c+d)	79.016,00	100.821,00	443.535,00

Çizelge B1.18. Brüt kâr

	Küçük	Orta	Büyük
Gayri safi üretim değeri (TL/işletme) (a)	674.168,29	1.131.815,45	1.699.827,63
Değişken masraflar (TL/işletme) (b)	327.741,91	629.867,38	855.219,74
Brüt kâr (TL/işletme) (c=a-b)	346.426,37	501.948,06	844.607,90

Çizelge B1.19. Net ve nispi kâr

	Küçük	Orta	Büyük
Gayri safi üretim değeri (TL/işletme) (a)	674.168,00	1.131.815,00	1.699.828,00
İşletme masrafları (TL/işletme) (b)	619.852,00	1.072.235,00	1.317.199,00
Net kâr (TL/işletme) (c=a-b)	54.316,00	59.580,00	382.629,00
Nispi kâr (%) (d=a/b*100)	1,08	1,02	1,23

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : İhsan BİLİCİ

Doğum Yeri ve Tarihi : Yerköy - 21/01/1979

E-Posta : ihsan.bilici@tarim.gov.tr; biliciihsan@hotmail.com

Lisans : Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü
(1997-2002)

Yüksek Lisans : Gazi Osmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi
Bölümü (2008-2010)